M. T. CIC.

DE OFFICIIS LIBRI TRES.

Cato maior, vel de Senectute.
Lælius, vel de Amicitia.
Paradoxa Stoicorum sex.
Somnium Scipionis, ex lib. 6. de Rep.

Cum annotationibus Pauli Manutij in margine adscriptis.

Index rerum & verborum.

LONDINI,
Ex Officina typographica
Richardi Field.
1604.

21 N50 Robinson

PAVLVS MANVTIVS BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

NOn ignoras, Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem: quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, vt inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. Multos etiam beneficium eùm obligasset: eumque id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent: idque vterque fieri ob ingenij bonitatem, & voluntatis erga se propensionem existimaret: statim est illâ opinionem beneuolentia consecuta. itaque duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus externis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto videtur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, vt opinor, & certè nulla maior est, cùm eos quibus vtimur, & ijdem rebus, quibus nos, & æquè atque nos, affici sentimus: deinde,

etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum est, & esse potest in ijs, qui voluntate non admodum coniuncti sunt: quanto facilius exfistet apud eos, quorum animi ita consentiunt, vt quasi natura hortante, easdem res appetere, ab ijsdem refugere videantur? at verò qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt: etiamsi alter alterum initio summè diligat: tamen, si quando accidet, id quod accidere sæpe solet, vt ea, qua diligere cœperunt, causa tollatur, certè eorum animi pedetentim in amore langueſcent. quo in genere, animaduertis Rhamberte, quàm multi quotidie labantur. de quibus, facile est intelligere, quid sentias, cùm ab eorum instituto tua ratio tam vehementer abhorreat. probè enim te, quæ nostra debeat esse in iungendis amicitijs cautio, quæ in ijsdem colendis religio, quod item in omni vita præstandum officium sit, horum librorum, quos nunc tibi inscriptos ad te mittimus, lectio erudiuit, sensi in meipso: quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum ab hinc annum tanto studio es complexus, quantum, qui ab omni re paratissimus sit, remunerando compensare vix possit. cumque rerum

rum mearum ſtatus, vt ſunt hūmana, interdum mutaretur: memoria teneo, te nunquam immutatum, eandem ſemper cùm mihi, tum fratribus meis voluntatem, ac beneuolentiam præſtitiſſe. Cùm verò maior aliquanto inter nos conſuetudo eſſe cœpiſſet: quod quidem eſt factum, poſteaquàm te in noſtram vicinitatem contuliſti: facilè ſentio, ad meam vitam rectè conformandam quanto mihi obſeruatio tuorum morū fuerit adiumento. Collocutiones verò de literis noſtræ quid non dicam delectationis, ſed vtilitatis habuerunt? equidem, ſi liceret, totos dies vellem tecum ponere. quarum enim ego rerum genere cognitione delector, earum in omni genere quæ tui ſit iudicii ſubtilitas, intelligo. ſed hanc latinè ſcribendi rationem, in qua multi nunc volunt excellere, pauciſſimi poſſunt, eam verò ſic tenes, vt tuis ſcriptis mihi quidem nihil eſſe purius videatur. quod eò mirandum eſt magis, quia tu, non, vt alij, diuturno, atque aſſiduo librorum vſu, ſed temporum ſtudio ſubciſiuorum, hoc vt poſſes, conſecutus es. nam vt omittam quòd tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti ſenatus arcana creduntur, otium non ſæpe contingit: ecquis dies eſt, quo non ex amicis tuis aut conſilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re ſit adiuuandus? qua in conſue-

tudine rètinenda nimiùm diligens esse dum vis: accidit sæpe, vt tuum potiùs ipse commodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. Quo ego me aptiùs facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maximè de officio præcepta tradunocissite, quem cognoui esse omnium officitur, ad mum, mitterem. Genus hoc, Rhamberte, quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari soleo, perpende rem: nulla videbitur: animum specta: gratissimum dices.

Vale.

M. T.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIBER I.

QVANQVAM te, *Marce fili*, annum iam audientem * Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, institutisque philosophiæ, propter summam & doctoris authoritatem, & vrbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, vt ipse ad meam vtilitatem semper cum græcis latina coniunxi, neque id in philosophia solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, vt par sis in vtriusque orationis facultate. quam quidem ad rem nos, vt * videmur, magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, vt non modò græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantulùm se arbitrentur adeptos & ad dicendum & ad iudicandum. Quamobrem discres tu quidem à principe huius ætatis philosophorũ, & discres, quàm diu voles: (tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia, (quoniam vtrique & * Socratici & Platonici esse volumus) de rebus ip-

Principem in doctrina Peripatetica. fam. ep. 16. lib. 12. & 2. 2. lib. 16.

Hoc posuit ad vitandam arrogantiæ suspicionem.

Ergo & Peripateticus: à Socrate enim Peripatetici, vt Academici, fluxerunt.

sis vtere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autem latinã profectò legendis nostris efficies pleniorem. nec verò hoc arroganter dictum existimari velim. nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatèque dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo iure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non solùm orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam se illis fere æquarunt, studiosè legas. vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, vt idem vtroque in genere laboraret, sequeretúrque, & illud* forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parũ vehemens,* dulcis tamen, vt Theophrasti discipulum possis agnoscere. nos autem quantum in vtroque profecerimus, aliorum sit iudicium: vtrunque certè secuti sumus. equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare voluisset, grauissimè, & copiosissimè potuisse dicere; & Demosthenem, si illa, quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronunciare voluisset, ornatè, splendidèque facere potuisse. eodémque modo de Aristotele, & Isocrate iudico: quorũ vterque suo studio delecta-*

Parem fere laudem consecuti.

Orationes enim in foro ad iudices habebantur, exceptis, quæ in senatu, vt Catilinaria, in lib. de claris orat.

Suauis, sicuti fuit, videri maluit, quàm grauis. vide & in Oratore.

delectatus, contempsit alterum. Sed, cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tui esset aptissimum, & * auctoritati meæ grauissimum. nam, cùm multa sint in philosophia & grania, & vtilia, accuratè, copioseque à philosophis disputata, latissimè patère videntur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta sunt: nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eóque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis, philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum, & bonorum finibus, officium omne pervertunt. nam * qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate, metitur, hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, vt neque amicitiam colere possit, nec * iustitiam, nec liberalitatem: fortis verò, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, vt res disputatione non egeat, tamen sunt à nobis alio loco dis-

Tum quia consularis, tum etiam quia pater.

Vt Epicurus.

Tres morales virtutes, iustitia, fortitudo, temperantia, quas & Aristoteles agnoscit nam liberalitas iustitiæ pars est.

putata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere: neque vlla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui * maximè honestatem propter se dicant expetẽdam. itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum & Peripateticorum. quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, vt ad officij inuentionem aditus esset. Sequemur igitur, hoc quidẽ tempore, & in hac quæstione, potissimùm Stoicos, non vt interpretes, sed vt solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioque nostro, quantum, quoquo modo videbitur, hauriemus.

Solam honestatem Stoici, maximè autem, sed non solam, Peripatetici sequebantur.

Assensum enim sustinebant.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitione proficisci: vt intelligatur quid sit id de quo disputetur.

Omnis de officio duplex est quæstio. vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterũ, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ conformari possit. superiorum generis huiusmodi exempla sunt: omniané officia perficta sint? nunquid officium aliud alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdẽ. Quorum autẽ officio-

officiorum præcepta traduntur, ea, quanquã pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur. de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij. nam & medium quoddã officiũ dicitur, & perfectum. perfectum autem officium, rectũ, opinor vocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem, commune, quod ἡ καθῆκον vocãt. atq; ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. mediũ autẽ officium, id esse dicãt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Triplex igitur est, vt *Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestum ne factu sit, an turpe, dubitant: id quod in deliberationem cadit in quo considerando, sæpè animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum *autem inquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem, iucanditatémq;, ad facultates rerũ, atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse vtile. cùm enim vtilitas ad se rapere, honestas contrà reuocare ad se videtur: fit, vt distrahatur in deliberando animus, afferátque ancipitem curã cogitandi. Hac in ãiuisione, cùm, præterire aliquid maximũ vitium in diuidendo sit, duo * præter-

Quem Cicero maximè secutus est in his libris. Rhodi natus est: inter Stoicos excelluit: docuit minorem Africanum.

aut inquirunt.

à Panætio.

missa sunt. nec enim solùm, vtrum honestum, an turpe sit deliberari solet, sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius: itémque, duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de vtili, pòst de comparatione eorum disserendum.

Præclara scribendi, atque etiam dicendi ratio, cùm à genere ad partes: & à partibus ad vnũ illud, quod propositum nobis est, oratio deducitur.

Principio, generi animantium omni est à natura tributum, vt se, vitã, corpusque tueatur, declinétq; ea, quæ nocitura videãtur. omniáque, quæ sunt ad viuendum necessaria, *inquirat, & paret, vt pastum, vt latibula, vt alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantum, quantũ sensu monetur, ad id solum, quod adest, quódque præsens est, se accõmodat, paullulum admodum sentiens præteritum, aut futurũ: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt, earúmque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines cõparat, rebúsque præsentibus adiungit, atque annectit futuras: facilè totius vitæ cursum videt, ad eandémq; degendam præparat res necessarias. Eadéque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ societatem: ingenerátque in primis

anquirat.

præci-

præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque, vt hominum cœtus & * celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob eásq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, & ad victũ, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisque quos charos habeat, tuerique debeat, quæ cura exsuscitat etiam animos, & maiores adrem gerendam facit. in primisque hominis est propria veri * inquisitio, atque inuestigatio. itaque, cum sumus necessariis negotijs, curisque vacui, tũ auemus aliquid videre, audire, * ac discere: cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabiliũ, ad bene, beatéque viuendũ necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod verũ, simplex, sincerúmque sit, id esse * naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditatis adiuncta est appetitio quedã principatus, vt nemini parere animus bene informatus à natura velit, nisi præcipienti, * & docenti, aut vtilitatis causa iustè, & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarúmque rerũ contemptio. Nec verò illa parua vis naturæ est, rationisque, quòd vnum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis, dictisque, qui modus. itaque eorũ * ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullũ aliud animal pulchritudinem, venustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinẽ natura, ratióque ab oculis ad animum transferens, multo etiã magis pulchritudinẽ, constantiam, ordinem in consi-

Procoire, ex ex quo celebriu locu & deseriu, opponuntur, & esse & ea obiri velit.

anquisitio.

addiscere.

Natura enim omnes homines scire desiderant.

aut.

Cum oculorũ sensu bruta quoque vtantur, ordinem tamen in sensilibus non agnoscunt.

liis, facliſque conſeruandum putat: cauétque, ne quid indecorè, effeminatéue faciat, tum, in omnibus, & opinionibus, & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honeſtum: quod eriamſi* nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit: quodque verè dicimus, etiamſi à nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidé ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides: quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores, vt ait* Plato, excitaret ſapientiæ.

Hoc explanatur proximè ſequentibus verbu.

In Phædro.

* Sed omne quod honeſtum eſt, id quatuor partiũ oritur ex aliqua: aut enim in perſpicientia veri, ſolertiáque verſatur, aut in hominũ ſocietate tuenda, tribuendo ſuum cuique, & rerũ contractarũ fide: aut in animi excelſi, atque inuicti magnitudine, ac robore: aut in omniũ, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine & modo, in quo ineſt modeſtia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter ſe* colligata, atque implicita ſunt: tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua, ſapientiam & prudẽtiam ponimus, ineſt indagatio, atque inuẽtio veri: eiuſque virtutis hoc munus eſt propriũ. vt enim quiſq; maximè perſpicit, quid in re quaque veriſſimum ſit, quique & acutiſſimè, & celerrimè poteſt & videre, & explicare rationem, is prudentiſſimus, & ſapientiſſimus ritè haberi ſolet. quocirca huic, quaſi materia,

Fons enim, vnde manat ſapientia, honeſtum eſt.

Nam. n. virtutem? qui poſſidet, reliquas item poſſidere dicitur. Quatuor autem morales virtutes Cicero deſcribit, prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, temperantiam.

materia, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas, reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendásque, quibus actio vitæ continetur, vt societas hominum, coniunctióque seruetur: & animi excellentia, magnitudóque cùm in augendis opibus, vtilitatibúsque & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & cõstantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, versantur in eo genere: ad quod adhibenda est actio quædam, non solùm mentis agitatio. his enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus.

Aristoteles prudentiam omittit, nec enim vera & separata quædã virtus est, sed cõmunicatur omnibus virtutibus.

Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, vimque diuisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, & decipi, & * malum, & * turpe ducimus. Ja hoc genere & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hísq; temerè assentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle * debebunt) adhibebit ad considerandas res & tempus & diligentiam. alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multámque operam in res obscuras, atque difficiles conferunt,

Vt ad damnũ accedat infamia.

debent.

eas demque non necessarias: quibus vitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæque ponetur, id iure laudabitur: vt in astrologia C.* Sulpicium, audiuimus; in geometria Sex. Pomptium, ipsi cognouimus; multos in dialectica; plures in iure ciuili quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur: cuius studio à rebus *agendis abduci, contra officium est. virtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studijs cogitationis, & sine * opera nostra, continere: omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateque viuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisque versabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

Sulpicium & Pompeiũ reprehendit.

Alterũ. quòd in astrologia, alterum quòd in geometria nimium studij, operæq; posuerint.

Gerundis quæ nos ab actione abducit: operã autem intelligi, cum scribimus, disputamus, audimus.

De tribus autem reliquis, latissimè patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. cuius partes duæ sunt, iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, & qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem, appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, vt ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria: deinde, vt communibus pro communibus vtatur, priuatis autem vt suis. sunt autem priuata nulla *natura, sed aut vetere occupa-

Quæ in medium omnia protulit, vide paullò post.

occupatione, vt qui quondam in vacua venerunt, aut victoria, vt qui bello potiti sunt, aut lege, aut pactione, conditione, sorte. ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum, similisque est priuatarũ possessionum descriptio, ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. * eo si quis sibi plus appetet, violabit ius humanæ societatis. sed quoniã, vt præclarè scriptum est à Platone, non nobis solùm nati sumus, sed ortus nostri partem patria, * partem parentes vendicant, partem amici, atque, vt placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad vsum hominum omnia creari, homines autem hominũ causa esse generatos, vt ipsi inter se alijs prodesse possent: in hoc * naturam debemus ducẽ sequi, & communes vtilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem.

Ex quo si quis sibi appetet.

Ortus nostri partẽ patria vendicat.

Qua sua omnia omnibus communicat.

Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorũ, conuentorúmque constantia, & veritas, ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamẽ audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt, vnde verba sint ducta, credamúsque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt: vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam.

Hoc etiam in epistola ad Tiroñem significat. l. 16. fam.

nam qui iniustè impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidē iniuriæ, quæ nocendi causſa de industria inferuntur, sæpè à metu proficiſcuntur, cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, vt adipiſcantur ea, quæ concupierunt: in quo vitio latiſſimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ* tum ad vſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. in quibus autem maior eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatē: vt nuper M. Craſſus negabat vllam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in rep. princeps vellet eſſe, * qui ſuis fructibus* exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia & copia. quibus rebus effectum eſt, vt infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda eſt: ſed fugienda ſemper iniuria. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iuſticiæ capiat obliuio, cùm in imperiorum, bonorum, gloriæque cupiditatem inciderint. quod enim eſt apud Ennium, Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt,

a cùm

* cuius Quatuor legiones: hic enim erat exercitus populi R. Vide in Parad. 4.

id

id latiùs patet: nam, quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunque fit tanta contentio, vt difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modò tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem sibi ipsi opinionis* errore finxerat. principatũ. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimis ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates, quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur.*

temeritas.

Putauit enim se beatum fore oppressa rep. quod secùs accidit.

Sed in omni iniustitia permultum interest, vtrùm perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consultò, & cogitatò fiat iniuria. leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendique officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdamue occupationibus sic impediuntur, vt eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum: quòd in veri inuestigatione versentur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, &*

Modestè dissentit à Platone, Philosophorum sententiam in poet: cu libris improbante.

pro nihilo ducant, propterea iustos esse nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant iniuria, in alterum incidunt. discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. itaque eos ne ad remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. æquius autem erat id voluntate fieri. nam hoc ipsum ita iustum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui, aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam * videantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt: deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus iustitia continetur, facilè, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, iudicare. est enim difficilis cura rerum alienarum, quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat, sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteri, quæ quasi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum, æquitas enim lucet ipsa

Beneficentia doctrinæ anteponenda.

Cum tamen faciant, quia vitæ societatem deserunt.

In comœdia Beaus.

Minus illum consulere studemus quam nobis.

ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ.

Sed incidunt sæpe tempora, cùm ea, quæ maximè videntur digna esse iusto homine, atque, quem virum bonum dicimus, commutantur, sintque contraria: vt, non * reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea * negare interdum, & non seruare, fit iustum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ, primum, vt ne cui * noceatur. deinde, vt communi vtilitati seruiatur. ea cum * tempore commutantur, commutatur officium, vt non semper sit idem. potest enim accidere promissum aliquod, & conuentum, vt id effici sit inutile; vt ei, cui promissum sit; vel ei, qui promiserit. nam si, vt in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset: Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. ex tribus enim optatis, vt scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu * iratus optauit. quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sunt ijs, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus sibi noceant, quàm illi prosunt, cui quidem promiseris, contra officium est, maius damnum anteponi minori: vt, si constituerit te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse futurum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium,

Locus, meo iudicio, mendosus.

Vt reddere depositum, facere promissum. negare.

Noceretur enim furioso si ei redderetur gladius depositus.

Tempora.

Quòd ab ea Phædram œquum de incestu appellatam crederet, cum id à Phædra, quæ se ab Hippolyto reiectam iniquè ferret, scelus ortum esset.

non facere, quod dixeris: magísque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standum esse, quis non videt, quæ coactus quis metu,

Qui.

* aut deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Sed. Ex Terentij Heaut.

Existiunt etiam iniuriæ sæpè calumnia quadam, & nimis callida, * & malitiosa iuris interpretatione: ex quo illud, * Summum ius, summa iniuria factum est iam tritum sermone prouerbium, quo in genere etiam in rep. multa peccantur, vt ille, qui, cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium inducíæ; nec noster quidem probandus est, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem * alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datũ, cùm ad locum venissent, cum vtrisq; separatim locutum, ne cupidè quid agerent, nec appeterent. atque vt regredi, quàm progredi mallent: id cùm vtrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est: itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, pop. Rom. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à

Suis quisque libentiùs vtitur exemplis, quàm alienis.

Nam Plutarchus, homo Græcus, ad Lacedæmonium Cleomenẽ hoc transfert in lib. Apophthegmatum.

quibus

quibus iniuriam acceperis. est enim vlciscendi & puniendi modus: atque haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere, vt ipse ne quid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.

Atque in rep. maximè conseruanda sunt iura belli. nam cùm sint duo genera decertandi, vnum per disceptationem, alterum per vim, cúmque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si vti non licet superiore. quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causſam, vt sine iniuria in pace viuatur. parta autem victoria, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt maiores nostri Tusculanos, Æquos, * Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: *at Carthaginem, & * Numantiam funditùs sustulerunt: nollem * Corinthum, sed credo * illos secutos opportunitatem loci maximè, ne posſes aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. in quo si mihi * obtemperatum esſet, si non optimam, at aliquam rempubl. quæ nunc nulla est, haberemus: & cum ijs, quos vi deiiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis, ad imperatorum fidem confugiunt, quamuis murum aries percusſerit, recipiendi sunt. in quo tantoperè apud nostros iustitia culta est, vt ij, qui ciuitates,

Volscos. Vtrang; Scipio Æmilianus euertit.

Corinthum Mummius.

Aliquid.

Pacis auctorem inter Cæsarem & Pompeium semper fuisse Ciceronem, ex ipsius epistolis intelligitur.

aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum* patroni essent more maiorum. ac belli quidem equitas sanctissimè feriali pop. Rom. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit, & indictum. *Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis* filius tiro militabat. cum autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit: sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adò summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à consule, cùm in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, vt caueat, ne prœlium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante. hostis enim ad maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. indicunt duodecim tabulæ, Aut status dies cum hoste: itémque, Aduersus hostem æterna auctoritas.

Vt Siculorū Marcelli, Allobrogum, Fabij.

M Pompillius Hunc militasse cum Paulo Aemilio tradit Plut. in vita Catonis Censorij, itaque legendum hic fortasse, pro Pompilius, Paulus Aemilius; qui bellum Persicum consul administrauit: quod hîc infrà patet.

quid

quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine * appellare? quanquam id nomen durius efficit iam vetustas: à peregrino enim recessit, & propriè in eo, qui contrà ferret arma, remansit. Cum verò de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paullò ante iustas causas esse bellorum. sed ea bella, quibus imperij gloria propoposita est, minùs acerbè gerenda sunt. vt enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor, cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de capitis reddendis illa præclara sententia est:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.
Ferro, non auro vitam certamus vtrique (fors,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat
Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictis:
Quorum virtuti belli fortuna peperit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono: ducite: dóque volentibus cum magnis dijs.

Regalis sane, & digna * Aeacidarum gente

Appellari.

In foro ad iudices, cum inimico: in campo Martio, populi comitijs, cum competitore, de honore adipiscendo.

Pyrrhi bellum versibus persecutus est Ennius.

Ab Arato Pyrrhus Iouis filio, originem ducebat vide li. 3.

sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasset que se rediturum, primùm, vt venit, captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, aã *supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiam esse seruandam. est autem infima conditio, & fortuna seruorum: quibus, non malè præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs, ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est aut vi, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vel leonis videtur: vtrunque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm *eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Quod grauissimum tulit insomnia neatius.

Peccant enim & contra iustitiã, & contra veritatem

Deinceps (vt erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. videndum est enim, primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris: deinde, ne *maior benignitas sit, quàm *facultas: tum, vt pro dignitate

Exhaurietur enim fons liberalitatis. Facultates.

nitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. nam & qui gratificãtur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non beneficii, neque liberales, sed pernitiosi assentatores iudicandi sunt, & qui alijs nocent, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, vt si in suam rem aliena conuertant: sunt autem & multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod alijs largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrariũ. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare I. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarũ translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis videri. nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset quàm facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd iniurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. *inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum suppetant copiæ. videre etiam licet, plerosque, non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, vt benefici videantur,

Qualis Catilina, qui profusus, alieni capax.

Tria seruanda sunt in liberalitate.

Hæc proinde, subiunxit, quia dixerat, Primum in eo peccant.

facere multa, quæ ab ostentatione proficiscì magis, quàm à voluntate, videantur, talis autem simulatio vanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, vt in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia antè collata. Quæ vt concurrant omnia, optabile est: sin minùs, plures causæ, maioréque ponderis plus habebunt. Quoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus, plenéque sapientibus, sed cum ijs, in quibus præclarè agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat, colendum autem esse ita quenque maximè, vt quisque maximè virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iniustitia. nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec sapiente * feruentior plerunque est: illæ verò virtutes bonum virum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerantur. De beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur: sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs,

Quæ spectanda proposuit in liberalitate

Itaque tum fortitudo non est virtus: accedit enim ad temeritatem.

potius, & constantia iudicemus. Sinerunt merita, vt non ineunda, sed referenda sit gratia: maior quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est, quòd si ea, quæ acceperis viendo, maiore * mensura, si modò possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: damus necne, in nostra potestate est, non reddere viro bono non licet, si modo id facere possit sine * iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur, in quo tamẽ in primis, quo quisque animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandũ est. multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati. quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, considerate constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cætera paria sunt, hoc maximè officij est, vt quisque maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. quod contra fit à plerisque. à quo enim pluri-

Hoc idem vide expressum concinne in proœm. lib. de clar. ora.

Reddere enim beneficium ita debet, ne quid iniuria committat.

mum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimùm * inseruiunt.

Quæ mercatura potiùs, quàm liberalitas appellanda.

Optimè autem societas hominum, coniunctióque seruabitur, si vt quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altius videtur. est enim primum, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. eius autem vinculum est ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungítque naturali quadam societate, neque vlla re longiùs absumus à natura feratum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, vt in equis, in leonibus: iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem vsum hominum natura genuit, est seruanda communitas, vt quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, vt sit constitutum: è quibus ipsis cætera sic obseruentur, vt in Græcorum prouerbio est, amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in vna re, transferri * per multas potest:

Si vires & animum spectemus: quæ tamen fortitudo propriè non est rationis expers, & prudentiæ.

Ita permultis. Hoc ipsum attingit in oratione pro Balbo.

Vt homo, qui erranti * comiter monstrat viam

Quasi

Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minùs ipſi luceat, cum illi accenderit.

Vna enim ex re ſatis præcipitur, vt quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluente: pati, ab igne ignem capere, ſi quis velit: conſilium fidele deliberanti dare, quæ ſunt ijs vtilia, qui accipiunt, danti non moleſta. quare & his vtendum eſt, & ſemper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt: eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: * *vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennij finem: Nihilo minus vt ipſi luceat: vt facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum. vt enim ab* * *illa diſcedatur infinitate, proprior eſt eiuſdē gentis, nationis, linguæ, qua maximè homines coniunguntur: interius etiam eſt, eiuſdem eſſe ciuitatis. multa ſunt enim ciuibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines præterea, & familiaritates, multæque cū multis res, rationé ſque contractæ. Arctior verò colligatio eſt, ſocietas propinquorum. ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtiſmque concluditur. nam cum ſit hoc natura commune omnium animantium, vt habeant libidinem procreandi: prima ſocietas in ipſo eſt coniugio, pro-*

Quæ omnibus imperitur.

Quæ omnibus omnes ratione, & oratione coniungantur.

ximа in liberis, deinde vna domus, communia omnia. id autem est principium* verbis & quasi seminarium* reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum vna domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est rerum rp. sanguinis autem coniunctio, & benevolentia deuincit charitate homines. magnum est enim, eadem habere monumenta maiorum,* eisdem vt sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti. illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. & quanquam omnis virtus non ad se allicit, facitque, vt diligamus in quibus ipsa inesse videatur: tamen iustitia, & liberalitas id maximè efficit. nihil autẽ est amabilius, nec* copulantius, quàm morum similitudo bonorum. in quibus enim eadẽ studia sunt, eædemque voluntates, in his fit, vt æquè quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturque id, quod Pythagoras* vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs vltrò citrò que datis, acceptisque. quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt,

Vrbs enim ex domibus, resp. ex ciuibus constat.

Erant enim & publica ciuitatu, & priuata cuiusque familiæ sacra.

Copulatius.

Vltimum putauit.

Sicuti ab alijs traditum est, nam ipse nihil scripsit.

*ſunt, firma deuinciuntur ſocietate. Sed cùm omnia ratione, animóque luſtraueris, omnium ſocietatum nulla eſt grauior, nulla carior, quàm ea, quæ cum rep. eſt vnicuique noſtrûm. cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium caritates patria vna complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere ſi ei ſit profuturus? quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui * laceraruntomni ſcelere patriam, & in ea funditùs delenda occupati & * ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officij: principes * ſunt patria, & parentes, quorum beneficijs * maximè obligati ſumus: proximi liberi, totáque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud vllum poteſt habere perfugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna eſt. quamobrem neceſſaria vitæ præſidia debentur ijs maximè, quos antè dixi: vita autem, victuſq; communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis * vigent maximè, eſtq; ea iucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum coniugauit.*

De Cæſare dictum.

De M. Antonio, qui libertatem Cæſaru nece rurſus opprimere conabatur.

Quod ea deinque ſucceſſit.

ſunt.

maximè.

amicitijs.

*Sed in his omnibus officijs tribuendis, videndum erit, quid cuique maximè neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcum, vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit, ita non ijdem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum, * ſuntq;*

Habenda temporis ratio quandoque maior eſt, quàm neceſſitudinis quædam ſua.

*officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: vt, vicinum citiùs adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. at, si lis in iudicio sit, propinquum potiùs, & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatióque capienda, vt boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat; ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, vt nec medici, nec imperatores, nec * oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine vsu, & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, vt faciamus ipsi, sed rei magnitudo vsum quoque, exercitationémque desiderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quattuor, è quibus honestas, officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo * magno, elatóque humanásque res despiciente factum sit. itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:*

Oratorem videtur imperatori anteponere in prœem. lib. 1. de orat.

Fortitudinis descriptio & laus.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq́, virgo viri: &, si quid huiusmodi:
**Salmacida spolia sine sanguine, & sudore.*

Fœminæ nomen viro tri-

Contraq́,

*Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniori ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster * Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilésque alij: maximeq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu fèrè militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia vacat, pugnatque, non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. non enim modò id virtutis non est, sed potiùs immanitatis, omnem humanitatem repellentis. itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro * æquitate. quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs & malitia laudem est adeptus. nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. præclarum igitur Platonis illud: Non solùm, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potiùs, quàm sapientia est appellanda, verùm etiam animus * paratus ad periculum, si sua cupiditate, non vtilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque viros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, veritatis amicos, minimè fal-*

Enumerat, qui mortis discrimen forti animo adierint.

Quæ communi commodi, non priuatum spectat.

Quod fortitudinis principium videatur.

buit probri caussa Str. lib. 14.

*laces esse volumus, quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione & magnitudine animi facillimè pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. vt enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatũ esse cupiditate vincendi: sic, vt quisque animal magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel potiùs solus esse. difficile autem est, cùm præstare omnibus concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. ex quo fit, vt neque disceptatione vinci se, nec vllo publico, ac legitimo iure patiantur. existuntq́, in rep. plerunque largitores, & factiosi, vt * opes quàm maximas consequantur, & sint vi potiùs superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc * præclarius. nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. vera autem, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria indicat, principémque * esse mauult, quàm videri. etenim qui ex errore * imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res iniustas impellitur, vt quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sanè lubricus: quod vix inuenitur, qui, laboribus susceptis, periculisque aditis,*

Potentium non diuitias.

Oracis δύσκολα τὰ καλά.

Se esse.

Ex quo facilè errat itaque virtus ipsa per se, non vulgi laude æstimanda.

non

non quasi mercedem rerum gestarum, desideret * gloriam.

Quam sæpè neglecta æquitate appetitus.

Omnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cùm persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. altera est res, vt cùm ita sis affectus animo, vt sæpè dixi, res gerere magnas illas quidem, & maximè vtiles, sed vt vehementer arduas, plenasq; laborum, & periculorum, tum caussa * vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerũ duarum splendor omnis, & amplitudo est, addo etiã vtilitatem, in posteriore: caussa autem, & ratio efficiens magnos viros est in priore. in eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices: & ab omni animi perturbatione liber sis. nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parua ducere, eaq; rationi stabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum est: & ea, quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunaq; versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. * Non est autem consentaneum,

Non inanibus aliquo studio.

Crudelis, qui fortis sit, eundem esse intemperantem.

qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate, nec, qui inuictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil honestius, magnificentiusq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, vt suprà dixi. eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potiùs non accipienda interdum, aut *deponenda non nunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tũ cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotijs publicis se remouerunt, ad otiumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerũt: vixeruntq; nonnulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, vt ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic viuere, vt velis. Quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci

Vt Sylla dictaturam, ex quo illum postea C. Cæsar, litteras nescisse cauillatus est, dictator ipse perpetuum.

id

id posse arbitrantur, si opes magnas habeant alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omninò contemnenda est sententia: sed & facilior, & tutior, & minùs alijs grauis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem * hominum generi, & ad claritatem, amplitudinémque aptior eorum, qui se ad rempub. & ad magnas res gerendas accõmodauerunt. quapropter & his fortasse concedendum sit rempub. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt, & ijs, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à rep. recesserunt, cum eius administrãdæ potestatem alijs laudémque concederent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magistratus, his non modò non laudi, verùm etiam vitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiã. sunt enim, qui in rebus contrarijs parùm sibi constent, voluptatem seueriſſimè contemnant, in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarũ, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda respub. est. nec

Ergo præstantior. non enim nobis tantùm ipsis nati sumus.

Non enim amãda gloria, sed id, vnde oritur gloria, honestum, & virtus.

enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempub. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: siquidem nec anxy futuri sunt, & cum grauitate, constantiáque victuri. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent, & quia, si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. quocirca non sine caussa maiores motus animorum concitantur: maioráque efficienda remp. regentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit, sed etiam, vt habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temerè desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs priùs, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores, quàm vrbanas, minuenda est hæc * opinio. multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, ingenijsque id plerunque contingit, eoq; magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. vere autem si

volumus

Quæ non in otiosa vita, sed in rebus regendis perspicitur.

Tempus hoc adjudicat, modò enim bellica excellunt, modò vrbana.

volemus iudicare, multæ res extiterunt vrbanæ maiores, clariorésque, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quòd Solonis, illustrius, citetúrque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est. illud enim * semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Athenienſium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem. est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. liceat eadem de * Pausaniâ, * Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causſas, & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem, neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cùm versaremur in rep. Q. Catulus Cn Pompeio cedere videbatur. parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus * Africanus, singularis & vir, & imperator, in excidenda Numantia reipub. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. * Gracchum interemit. quanquam hæc quidem res non solùm ex domestica est ratione: attingit enim &

Persis Graecia pulsis, ac trucidatis.

Vtrique praestitit Lycurgus: sed abillu dilatatum magis imperium est.

Minor Pauli filius.

Tribunum pl. pernicioſas reip. leges ferentem.

bellicam, quoniam vi, maxúque confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio vrbano sine exercitu. illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ. Vt enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus nonne togæ arma cesserè? neque enim in rep. periculum fuit grauius vnquam nec maius otium. ita consilijs, diligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quæ res igitur gesta est vnquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorũ imitatio pertinet. mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, vt diceret, frustrà se tertium triumphum deportaturũ fuisse, nisi meo in rep. beneficio, vbi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines nõ inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studijque ponendum est. omninò enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificóque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus: exercendum tamen est corpus, & ita efficiendum, vt obedire consilio, rationique possit in exequendis negotijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione, in quo nõ minorem vtilitatem afferunt,

Coniuratione oppressa.

Mithridate & Tigrane victis.

runt, qui togati reip. præsunt, quàm qui bella gerunt, itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata, vt M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam* mortui valuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm vtilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuatem de gradu deiici, vt dicitur: sed præsentis animi vti consilio, nec à ratione discedere, quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est præcipere cogitatione futura, & aliquanto antè constituere, quid accidere possit in vtranque partẽ: & quid agendum sit, cùm quid euenerit: nec committere aliquid, vt aliquando dicendum sit, Non putaram, hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia consilióque fidentis. temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddã, & *belluarum simile est. sed, cùm tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; vrbibus valde illud considerandum est ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat. idq; est viri magnanimi, rebus* agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni

Cum actũ est Catone iam mortuo, de Carthagine euertenda.

Viribus, non ratione, vtentium.

Accurate exanimatu.

fortuna vecta, atque honesta retinere. vt enim sunt, quemadmodum suprà dixi, qui vrbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa, & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, & maiora videantur, nunquam omninò periculi fuga committendum est, vt imbelles, timidique videamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine* caussa: quo nihil potest esse stultius. quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autem morbis periculosas curationes, & * ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempestatem aduersam optare dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione sapientis, eóque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt: partim reipub. Itémque alij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicaréque paratiùs de honore, & gloria, quàm de ceteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne rep. quidem postulante: vt Callicratidas, qui cùm *Lacedæmoniorum dux esset, Peloponnesiaco bello,

Quo distinguitur à fortitudine temeritas.

Qua vel salutem, vel interitus afferant.

Libenter & à Græcis, & à nobilissimis Græcia populis exempla sumit.

lo, multáque feciſſet egregiè, vertit ad extremum omnia, cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. quibus ille reſpondit, Lacedemonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe, ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. atque hæc quidem Lacedemonijs plaga mediocris fuit, illa peſtifera, qua, cum Cleombrotus, inuidiam timens, temerè cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorũ opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius: de quo Ennius:

*Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.

Hunc verſũ Virg. lib. 6. tranſtulit, vt alius alibi ex veteribus poetis.

Ergo magiſq; magiſq; viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus vrbanis. ſunt enim, qui quod ſentiunt, etiam ſi optimum ſit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reip. præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: vnum, vt vtilitatem ciuium ſic tueantur, vt quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: alterum, vt totum corpus reip. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. vt enim tutela, ſic procuratio reip. ad vtilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa gerenda eſt. qui autem parti ciuium conſulunt, partem negligunt, rem perniciosiſſimam in ciuitatem inducunt, ſeditionem, atque diſcordiam. ex quo euenit, vt alij populares, * alij ſtu-

Qui dicuntur optimates: de quibus multa in oratione pro Sextio.

dioſi optimi cuiuſq; videantur, pauci vniuerſorum. hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ, in noſtra rep. non ſolùm ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in repub. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetq; ſe totum reip. neque opes, aut potentiam conſectabitur, totamq; eam ſic tuebitur, vt omnibus conſulat. Nec verò criminibus falſis in odium aut inuidiam quenquam vocabit: omninoq; ito iuſtitiæ, honeſtatiq; adhæreſcet, vt, dum eam conſeruet, quamuis grauiter offendat, mortem oppetat potiùs, quàm deſerat illa, quæ dixi. Miſerrima eſt omninò ambitio, honorumq; contentio: de qua præclarè apud eundem eſt Platonem: ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderent, vter potiùs rempub. adminiſtret, vt, ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimùm gubernaret. idemq; præcipit, vt eos aduerſarios exiſtimemus, qui arma contrà ferant: non eos, qui ſuo iudicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P.* Africanum, & Q.* Metellum ſine acerbitate diſſentio. Nec verò audiendi, qui grauiter iraſcendum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis viri eſſe cenſent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis verò populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtiuè accedentibus, aut im-

Eodem anno, Africanus ex Africa, Metellus ex Macedonia, triũphærunt.

impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem, & odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo, atque clementia, vt adhibeatur, reipub. cauſſa, ſeueritas, ſine qua adminiſtrari ciuitas non poteſt. Omnis autem & animaduerſio, & caſtigatio contumelia vacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad reip. vtilitatem referri. Cauendum eſt etiam, ne maior pœna, quàm culpa ſit: &, ne iiſdem de cauſſis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè eſt ira in puniendo. nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent * vtiliter à natura datam. illa verò omnibus in rebus repudianda eſt: optandumq; vt iij, qui præſunt reipub. legum ſimiles ſint, quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, * faſtidium, arrogantiamq; fugiamus. nam vt aduerſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, leuitatis eſt: præclaraq; eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eademque frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate verò, & humanita-

Si tantùm ob egregias res iraſceremur.

Cum omnia, quæ videntur eſſe infra noſtram fortunam, faſtidio quodam reijcimus.

te video superiorem fuisse. itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit. vt recte præcipere videantur, qui monent, vt quanto superiores simus, tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: vt equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, vt his facilioribus possint vti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibiq; præsidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, vt perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, vanitatemq; fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maximè est vtendum consilio amicorum: bisq; etiam maior, quàm antè, tribuenda est auctoritas. ijsdemq; temporibus cauendū est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus. in quo falli facile est. tales enim nos esse putamus, vt iure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata: cum homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui remp. regant: quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum finibus contine-

Et cogitando, & discendo. nominauit enim rationem & doctrinam

timerent, aut intricati inter philosophos, & eos, qui remp. administrarent, delectarentur * re sua familiari, nõ eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius vsu suos, potiúsque & amicis impertientes, & reipub. si quando vsus esset. * quæ primum bene parta sit, nulloque turpi quæstu, neque odioso: tum, quamplurimis, modo dignis, se vtilem præbeat: deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potiùs, luxuriæq; quàm liberalitati, & beneficentiæ, pateat. hæc præscripta seruantem licet magnificè, grauiter, animosèque viuere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitaq; hominum amicè. Sequitur vt de illa* reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, & modestia, omnísque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. hoc loco continetur id, quod dici latinè decorum potest. græcè enim πρέπον dicitur. huius vis est ea, vt ab honesto non queat separari. nam & quod decet, honestum est: & quod honestum est, decet. qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in * tribus superioribus, quid deceat, apparet. nam & ratione vti, atque oratione prudenter,

Quam Philosophi non curarint.

Tria maximè præcipiuntur in re familiari

Temperantia, de ijs virtutibus, vndè manat honestum quarta.

Iustitia fortitudine, prudentia,

& agere, quod agas, consideratè, omníque in re quid sit veri, videre, & tueri decet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt, iniusta omnia contrà, vt turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id vt turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad * omnem honestatem hoc, quod dico decorum, & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. vt enim venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorũ, totum quidem illud est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio * duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur, & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, vt id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, vt in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie

Decorũ cum omni virtute confusum est.

Decori descriptio duplex.

cie quadam liberali. hæc ita intelligi à philosophis possumus existimare ex * eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent: sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cùm id quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: vt, si aut Aeacus, aut Minos diceret, Oderint, dum metuant, aut,

Argumentũ à minori. nam si poeta, multò magis philosophi.

Natis sepulchrum ipse eſi parens,

Thyestes: cui, filium epulãdum frater Atreus apposuit. vide Senecam in Thyeste, & Horatium in arte poetica.

indecorum videretur, quòd eos fiiisse iustos accepimus, at, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. sed poetæ quid quenque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiáque animãtium reliquorum. quocirca poetæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conueniat, & quid deceat, videbunt. nobis autem cùm à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint, cùmque eadem natura doceat nõ negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, vt & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fusum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in vnoquoque genere virtutis. vt enim * pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuscum viuitur, ordine, & con-

Pulchritudinis definitio.

stantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines & optimi cuiusque, & reliquorum. nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omninò dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & verecundiam. iustitiæ partes sunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Iustitia, & verecundia in quo differant.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conseruationemque naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam obcrrabimus, seque mùrque & id, * quod acutum & perspicax natura est, id est, * quod ad hominum societatem accommodatum, & id, * quod vehemens, atque forte. sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. neque enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Tres virtutes significat, prudentiam, iustitiam, fortitudinem: quas hoc ipso ordine iam attigit.

Duplex est enim vis animorum, atque naturæ. vna pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumq; sit. ita fit, vt ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacat

eare debet temeritate, & negligentia, nec verò agere quidquam, cuius non possis cuiusſam probabilem reddere. hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, vt * appetitus rationi obediant, eamq; neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deserant, sintq; tranquilli, atque omni perturbatione animi careant, ex quo elucebit omnis constantia, omniſque moderatio. nam qui appetitus longiùs euagantur, & tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. relinquunt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt * subiecti lege naturæ. à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora, licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus statúsque mutantur. ex quibus illud intelligitur, (vt ad * officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandámque esse animaduersionem, & diligentiã, vt ne quid temerè, ac fortuitò, inconsideratè, negligentérque agamus. neque enim ita generati à natura sumus, vt ad ludum, & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potiùs, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco vti illis quidè licet, sed, sicut somno, & quietibus ceteris, tum, cum grauibus seruisque

Appetitus rationi obediant.

Appetitus rationi lege naturæ subiecti.

Attende, qua sit officij forma.

Natura nos ad seueritatẽ genuit.

rebus satisfecerimus, ipsúmque genus iocandi nõ profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Duplex iocandi genus.

*Duplex omninò est iocandi genus: vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum: alterũ elegans, vrbanum, ingenioſum, facetum. quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque multorũ facetè dicta, vt ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore sit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas.

Cato censorius apophthegmata collegit.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatíque voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster, & studia venandi honesta exempla ludendi.

Sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquísque bestijs antecedat. illæ enim nihil * sentiunt nisi voluptatem, ad eumq́, feruntur omni impetu: hominis autem * mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut

Bestiæ præter voluptatem nihil sentiunt

Hominis mẽs discẽdo alitur

aut agit, videndique, & audiendi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est paullò ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paullò erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. ex quo intelligitur, * corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eámque contemni, & reiici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque victus, cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam, si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas: intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter viuere, quámque honestum, parcè, continenter, severè, sobriéque.

Corporis voluptas non satis digna est hominis præstantia.

Intelligendum est etiam, * duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum vna est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorúmque trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est tributa. vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt: (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere, itémque in for-

Natura duabus personis hominem induit, vna cõmuni, altera propria.

Virile quiddã dignitas, muliebre venustas habet. Infra.

mis, alijs * dignitatem inesse, alijs venustatem) sic & in animis existunt etiam maiores varietates. erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare L. Filio. at ijsdem temporibus in M. Scauro, & M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. de Græcis autẽ, dulcem, & facetũ, festiuiq;, sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus, contrà, Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine vlla hilaritate. callidum Hannibalem ex Pœnorum, ex nostræ ducibus Q. Maximum accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostiũ consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & * Pheræum Iasonem ceteris anteponũt. inprimisq; versutum & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior vita eius esset, & plus aliquanto reip. prodesset, fiurere se simulauit. Sunt bis alij multum dispares, simplices & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendũ putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum quod velint, consequantur: vt Syllam, & M. Crassum videbamus. quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contraq; Callicratidam, qui præfectus classis proximus

Socrates in omni oratione simulator.

Qui nisi esset per insidias interfectus, bellum aduersus Persarum regem dux electus vniuersæ Græciæ consensu, gessisset Val. Max.

post

post Lysandrum fuit. Itemq; in sermonibus, alii quidem videmus, quamvis prepotens sit, efficere, vt vnus de multis esse videatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemq; & in Q. Mucio Mancino vidimus. audiui & ex maioribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contraq; patrem eius, illum, qui T. Gracchi* conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis, nec non Xenocratem quidem seueriss. philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnū clarūq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq; minimè tamē vituperandorum. Admodum autem* tuenda sunt sua cuiq; non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. sic enim est faciendum, vt contra naturam vniuersam nihil contendamus, ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur, vt, etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. neque enim naturæ attinet repugnare: nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. ex quo magis emergit, quare sit decorum illud: id ò quia nihil decet * inuita, vt aiunt, Minerua, id est, aduersante, & repugnante natura. omninò, si quidquam est decorum. nihil est profectò magis, quàm æquabilitas vniuersæ vitæ, non singularū actionū: quam conseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam, vt enim sermone eo debemus

Contra voluptatem optimatum, id est, contra reuip.

Suæ cuique propria tuenda.

Horat. Tu nihil inuita dices faciesue Minerua.

vti, qui notus est nobis, ne, vt quidam Græca verba inculcãtes, iure optimo rideamur: sic in actiones, omnemq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnunquam mortem sibi ipsi alius conscisc̃re debeat, alius in eadem causa non debeat. non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent: propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura grauitatem: támque ipse perpetua constantia roborasset: sempérque in proposito, susceptoq; consilio permansisset, morien-
dum potiùs, quàm * tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse vellet: domi verò etiam contumelias seruorum, ancillarúmque pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortẽ, quàm illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, táque moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. id enim quenque * decet, quod est cuiusque suum maximè. suum igitur quisque noscat ingenium, acremq; se & vitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici

Non idem omnes decet.

Ergo hæc scripta sunt Cæsare mortuo.

Id quemq; decet, quod est cuiusque suũ maximè.

scenici p'us quàm nos, videantur habere prudentiæ. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligũt: qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeámque: qui gestu, Menalippam, Clytemnestram: semper Rutilius, quem ego memini, Antiopam, non sæpe Aesopus, Aiacem. ergo histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res* aptissimi erimus, in ijs potissimùm elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea, si non decorè, at quamminimum indecorè facere possimus. nec tam est enitendum, vt bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Ad quas apti res sumus, in ijs elaboramus

Ac duabus his personis, quas suprà dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq; quæ sunt his contraria, in casu sita temporibus gubernantur: ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquẽtiam applicant, ipsarũq; virtutum in alia alius mauult excellere. quorũ verò patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorũ plerique in hoc genere laudis student excellere: vt, Q. Mucius P. filius in iure ciuili,* Pauli filius Africanus in re

Diuitiæ, & opes in casu sita sunt.

Aemilij qui de Perse Macedonum rege triumphauit.

militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam, vt hic idē Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius. qui, cum belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli, omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur, maximéque in eo plerunque elaborant ij, qui magna sibi proponunt obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

Vitæ genus considerandè deligendum.

Inprimis autem * constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ, quæ deliberatio est omnium difficillima. ineunte enim adolescentia, cùm inest maxima imbecillitas consily, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamauit: itaq; antè implicatur aliquo certo genere, cursuq; vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. Nam quòd Herculē Prodigus dicit, (vt est apud Xenophontē) cùm primùm pubesceret, quod tempus à natura ad deligendum, quam quisque viam viuendi sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumq; dubitasse, cùm duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius esset: hoc Herculi, * Iouis satis edito, potuit fortasse

Li. 2. memorabilium.

Fit in fabulis.

taſſe contingere : nobis non item, qui imitamur, quos * cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutáque impellimur. Plerunque autem, parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, morumq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur : quæq; maiori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. nonnulli tamen, ſiue felicitate quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maximè rarum genus, eorum, qui aut excellenti ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut vtraque ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent. in qua deliberatione * ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne reuocandum. nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quiſque natus eſt, vt ſuprà dictum eſt, quid deceat, exquirimus: tum in tota via conſtituenda multo eſt eius rei cura maior adhibenda, vt conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in vllo officio claudicare.

Liberũ arbitriũ conceditur nobis ad imitandum.

Recta vitæ via vndè cõtingat.

In deligendo vitæ genere ad ſuam quiſque naturam conſilium omne reuocet.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam: vtriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ, ſed naturæ magis. multo enim & firmior eſt, & conſtantior : vt fortuna nonnunquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſe genus

Fortuna mortalis, natura immortalis.

consilium vitæ omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet. nisi fortè se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. quod si acciderit, (potest autem accidere) faciendamorum, institutorúmque mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius commodiúsque faciemus: sin minùs, sensum erit, pedetentimque faciendа: vt amicitias, quæ minùs delectent, & minùs probentur, magis decere, censent sapientes, sensim dissuere, quã repentè præcidere. commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, vt id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paullò antè dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde si natura non ferret, vt quædam imitari possint, vt superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur nõ poterit siue causas defensitare, siue populum cõcionibus tenere, siue bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. optima autem hereditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumq; gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem dispartibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt iuuc-

Amicitiæ sensim dissuendæ.

De quo sæpe mentionem facimus, vel, propiorem ætati nostræ.

Optima hæreditas à patribus traditur liberis, gloria virtutis.

iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Est igitur adolescentis maiores natu vereri, ex hisq; eligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atque auctoritate nitatur: iuuentis enim ætatis insciti a, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maximè autem hæc *ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiáque & animi, & corporis, vt eorum & in bellicis, & ciuilibus offic ijs vigeat industria. atque etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint. *Adolescentia ratio laudabiliter traducenda.

*Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda verò opera, vt amicos, & iuuentutem, & maximè remp. consilio, & prudentia quamplurimùm adiuuent, nihil autem magis cauendum est senectuti, quã ne languori, desidiæq; se dedat: luxuria verò cùm omni ætati turpis, tũ senectuti fœdissima est. sin autem & libidinum intemperantia accesserit, * duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit ded cus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. *Senibus præcepta.* *Senex in luxuria dupliciter peccat, primùm re, deinde exemplo.

Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis,

deberéque eius dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque summissum & abiectum, neque se efferentem, tum in rep. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena esse rep. curiosum. ita ferre officia reperientur, cùm quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam.

Boni ciuis officium.

Peregrini officium.

Sed quoniam * decorum illud in omnibus facilis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi:) in his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab iis, cum quibus, & apud quos viuamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

Decorum quibus in rebus consistat.

Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquámque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu, quæ autem partes corporis, ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem,

Corporis humani formam honestæ specie natura exornauit.

eas

eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsi, necessitati dant operam, vt quàm occultissimè pareant. partúmque partium corporis vsus sunt necessarij, eas neque partes, neque earum vsus suis nominibus appellant: quódque facere non turpè est, modò occultè, id dicere obscenum est. itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia vacat, nec oratio obscenitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt * Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irridēt, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis, latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscenè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum: pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem * naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret, ab ipsa oculorum, auriúmque comprobatione fugiamus. status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: ne quid effeminatum, aut molle, aut ne quid durum, aut rusticum sit. nec verò histrionibus, oratoribusque concedendum est, vt ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantum

Vide epistolã, cuius initium est, Amo verecundiam, lib. 9. fam.

Naturam vetè sequimur.

habet à vetere disciplina verecundiam, vt in scena fine subligaculo prodeat nemo. verentur enim, ne, si quo casu euenerit, vt corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore nostro quidem more cum parentibus pubres filij, cum soceris quidem generi non lauantur. * retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Verecundia retinenda est, magistra & duce natura.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorũ in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatẽ muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo & à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus, & huic simile vitiũ in *gestu, motuq; caueatur. nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptijs non vacant: & in vtroque genere quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autẽ dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibẽda est præterea munditia non odiosa, neq; exquisita nimis, tantùm quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus vtamur in *gressu mollioribus, vt similes pomparum ferculis esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit,

de gestu.

Color tuendus est exercitationibus corporis.

de gressu.

non

non ad esse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in vero exquirēdo maximè versatur. appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur, vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur, appetitum rationi obedientem præbeamus. *Motus animorum duplices.*

Et quoniam magna vis orationis est, *eademque duplex, altera contentionis, altera sermonis: contētio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum senatus: sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentium studys inueniuntur* magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. quanquam quæ verborum sententiarumq; præcepta sunt, eadem ad sermonē pertinebūt. sed cum orationis iudicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrumque omnino á natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & lenitcr. * quid fuit in* Catulis, vt eos exquisito iudicio putares *Orationis duplex vis, eáque.* *Discere cupientibus magistri non desunt.* *Nihil fuit & patre, & filio.*

vti literarum? quanquam erant literati: sed & alij, hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: ne aut obscurum esset, aut nimis * putidum. sine contentione vox nec languens, nec canora. uberior oratio L. Crassi, nec minùs faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. * sale verò conditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris fratres, vicit omnes, vt, in ipso illo fòrensi genere dicendi, contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborãdum est, * si in omnibus, quod deceat, exquirimus.

Quod fastidium pararet audienti.

Sale verò & facetijs Cæsar

Si in omni re quid deceat.

Sermo qualis debeat esse.

Sit igitur hic * sermo, in quo Socratici maximè excellunt, lenis, miniméque pertinax: insit in eo lepos. nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios, sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, * vicissitudine nonnunquam vtendum putet. ac videat in primis, quibus de rebus loquatur. si seriis, seueritatem adhibeat, si iocosis, leporem in primis prouideat, ne sermo * vitium aliquod indicet inesse moribus. quod maximè tum solet euenire, cum studiosè de absentibus detrahendi caussa, aut per ridiculum, aut seuerè, maledicè, contumelioseque dicitur. Habeantur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotijs, aut de rep. aut de artium studijs, * & doctrina. danda igitur opera est, vt etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio, sed vtcunque ade-

Vicissitudinẽ non vnquam putet.

Sermo index morum.

Atque.

aderint res. neque enim ijsdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. Animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & vt recipiendi ratio fuerit, ita sic * desinendi modus. Sed * quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus * sermo debet vacare: ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq; curandum est, vt eos, quibuscum sermonem * conferimus, & vereri, & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ: in quibus vtendum est fortasse, & vocis contentione maiori, & verborum grauitate acriori. Id agendū etiam, vt ea facere non videamur irati, sed, vt ad vtendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitique veniamus, nec vnquam, nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, * cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet vti, grauitate tamen adiuncta, vt seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiā illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius caussa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est, autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna

Modus in sermone.

Desiendi. Quomodo.

Sermo vacet omni perturbatione.

Conferemus. Obiurgatio qualis.

Cum ira recte fieri nihil potest.

audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea* neque constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certè: dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse. cuius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclarè ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domũ, quæ cum vulgo viseretur, suffragata* domino nouo homini, ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum consulatum primus* intulit. hic summi, & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non* repulsam solùm retulit, sed dignominiam, & calamitatem. ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda, nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et vt in ceteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in *quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedeco-

nec. Deforme est de seipso prædicare.

In q. deest.

Attulit.

De petitione consulatus. atque etiam de ambitu damnatus est. vide epist. ad Q. fratrem.

qua.

dedecori domino sæpe sit, si est in ea solitudo, & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur, O domus* Anci, quàm dispari domino dominaris? quod quidem, bis* temporibus, in multis licet dicere. Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas, quo in genere multum mali etiam in exemplo est. studiosè enim plerique, præsertim in hac* parte, facta principum imitantur: vt L. Luculli, summi viri, virtutem quis?* quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certè est adhibendus modus, ad* mediocritatem reuocandus: eadémque mediocritas ad communem vsum, cultúmque vitæ* referenda est. Sed hæc hactenus.

Antiqua hem cum Cæsariani habitent in Pompeianorum ædibus

Hanc partem

At quàm.

Mediocritatémque.

** transferēda*

In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, vt appetitus rationi pareat, quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius: deinde, vt animaduertatur, quanta illa res sit, quàm efficere velimus,* neu minor, neve maior cura, & opera suscipiatur, quàm causſa postulet: tertium est, vt caueamus, vt ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longiùs. horum autē trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Tria tenenda in actione suscipienda.

vt ne ve.

Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. hæc autem scientia * continet eam, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest. sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaque, vt eandem nos * modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, vt modestia sit scientia earum rerum, quæ * agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. nam & * ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis, & accõmodatis locis: locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis oportunum, græcè εὐκαιρία, latinè appellatur occasio. sic fit, vt modestia hæc, quam interpretamur ita, vt dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. sed potest eadem esse * prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & * alijs similibus virtutibus quærimus, itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus iam * dudum loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum viuimus, nunc dicenda sunt.

Continetur ea.

Scientia definitio.

Aguntur aut dicuntur.

Ordinis definitio.

Prudentia definitur vt modestia.

harum.

diu.

Ordo actionũ quid requirat

Talis est igitur * ordo actionum adhibendus, vt, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta, & inter se conuenientia.

turpe

turpe est enim, valdéque vitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. benè * Pericles, cùm haberet collegam in prætura * Sophoclem, hique de communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissétque Sophocles, ô puerum pulchrũ, Pericles * prætorem Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione * caruisset. tanta vis est loci, & temporis: vt, si quis, cùm caussam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at, hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur inscitia temporis. Sed ea, quæ multùm ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facilè apparent, nec magnoperè admonitionem, & præcepta desiderant. quæ autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentiùs declinandum. vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paullũ discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet: sic videndum est in vita, ne fortè quid discrepet, vt multi etiam magis, quo maior & melior actionũ, quàm sonorũ, concẽtus est: itaque, vt in fidibus musicoris aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse volumus, animaduersoresq; vitiorum, magna intelligimus

Anaxagora physici auditor.

Soph. poetam.

Ait: at enim

Nudis enim corporibus athletæ certabant.

Maior & melior actionum, quàm sonorum, concentus est.

sæpe ex paruis: ex oculorum obtutu, superciliorũ aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex summissione, ex ceteris similibus facilè iudicabimus, quid aptè eorũ fiat, quid ab officio, naturaq; discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex alijs iudicare, vt, si quid* dedeceat* in illis, vitemus & ipsi. fit enim nescio quo modo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobismet ipsis, si quid delinquitur. itaq; facillimè corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur emendandi caussa magistri. Nec verò alienum est, ad* eligẽda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiã vsu peritos, & quid his de vnoquoque genere officij placeat, exquirere. maior enim pars eò fere deferri solet, quò à natura ipsa deducitur, in quibus videndũ est, non modò, quid quisque loquatur, sed etiã, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de caussa quisque sentiat. vt enim* pictores, & ij, qui signa* fabricant, & verò etiã poëtæ suum quisque opus à vulgo cõsiderari vult, vt, si quid reprehẽsum sit à pluribus, id corrigatur, hiq; & secum, & cũ alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorũ iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum. illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquã hoc errore

& summiss.

Vitemus quod in alijs dedecet.

in alijs

Consilio doctorum, vsuque peritorũ vtendum est. ad ea elig.

Maxime Apelles. vide Plin. lib. 35. c. 10.

Fabricantur.

rore duci oportet, vt, siquid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinem ciuilem fecerint, locutiue sint, idem sibi *arbitrentur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. * Cynicorum verò ratio tota est eicienda: est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem quorum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, *de rep. sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio afficios, obseruare, & colere debemus, tribuere etiam multum *senectuti, cedere iis, qui magistratum habebunt, habere delectum ciuis, & peregrini, in ipso quoq; peregrino, priuatimne, an publicè venerit: ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, seruare debemus.

*Arbitretur

Quorũ princeps Diogenes

Bene de rep.

Senectuti multum tribuere debemus.

Iam, de artificijs, & quæstibus, qui liberales habẽdi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum improbãtur ij quæstus, qui in odia hominũ incurrũt, vt portitorũ, *& feneratorum illiberales autẽ, & sordidi quæstus mercenariorũ omniũ, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctoramentũ seruitutis. Sordidi etiam putãdi, qui mercãtur à mercatoribus, quod statim vendãt nihil enim proficiũt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quidquam est turpius vanitate: opificesq; omnes in sordida arte versantur. nec *verò quidquam ingenuum

Præcepta ad mercaturam.

vt.

Vanitate nihil turpius.

enim.

Artes hæ. poteſt habere officina: minimeq́, artes * probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, vt ait Terentius: adde

huc. *his, ſi placeat vnguentarios, ſaltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, * architectura, vt doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt ijs, quorum ordini conueniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna, & copioſa, multa vndique apportans, multis ſine vanitate impartiens, non eſt admodum vituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potiùs, vt ſæpè ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionéſque contulerit, videtur iure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid* exquiritur, nihil eſt agricultura melius, nil vberius, nil dulcius, nil libero homine dignius: de qua quoniam in Catone Maiore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.*

vt arch.

Mercatura, ſi tenuis, ſordida.

Anquiritur, Agricultura nihil melius.

Sed ab ijs partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. * Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpè contentio & comparatio, de duobus honeſtis vtrum honeſtius, qui locus à Panætio eſt prætermiſſus. nam cum omnis honeſtas manet à partibus quattuor, quarum * vna ſit cognitionis, * altera communitatis, * tertia magnanimitatis,

Honeſtorum comparatio.

Prudentia, iuſtitia, fortitudo, temperantia.

nimitatis, *quarta moderationis: hæ in deligendo officio, sæpe inter se cõparentur, necesse est. placet igitur, aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur. idque hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea vita sapienti, vt omnium rerum affluentibus copijs ditetur, quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipso consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, vt hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant. prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarúmque scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. * ea si maxima est, * vt certè necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. etenim * cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur. ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur. pertinet igitur ad societatem generis humani. ergo hæc * cognitioni anteponẽda est. atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & iudicat. quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaq; rerum natura, vt, si ei tractanti, contemplantiq;

Prudentia quid.

Sapientia quid.

&. vt est certè.

Cognitio manca sine actionibus.

Actio cognitioni anteponenda.

res cognitione dignissimas subitò sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ* pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil *homini debet esse antiquius. Atque illi, quorũ studia, vitaq; omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum vtilitatibus, & commodis non recesserunt. nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, vtiliores*q; rebus suis publicis essent: vt Thebanum Epaminondã Lyces* Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos: nosq; ipsi, quidquid ad remp. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. neque solùm viui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumẽtis litterarum assequũtur. nec enim locus vllus prætermissus est* ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub pertineret, vt otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapẽtiæ dediti, ad hominum vtilitatem suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potissimùm conferunt. Ob eam

Pertinent. Homini antiquius nihil debet esse hominũ vtilitate.

Rebus & suis & pub. Pithagoræ discipulus: de quo Dio Chrysostomus in oratione inscripta, Recusatio magistratus.

A Platone. hùc enim, non Lysim. significat.

eam etiam causſam * eloqui copioſè, modò prudenter, melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa virtitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus, atque, vt apum examina non ſingendorum fauorum cauſſa congregantur, ſed, cum congregabilia natura ſiat, ſingunt fauos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi * cogitandiq; ſolertiam, itaque, niſi ea virtus, quæ conflat ex hominibus tuendis, id eſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſiluaga cognitio, & ieiuna videatur: itemq; magnitudo animi, remota * cõmunitate, coniunctioneq; humana, feritas ſit quædã, & immanitas. ita fit, vt vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. Nec verum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quòd ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine alijs, atque efficere non poſſemus, iccirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem: quod, ſi omnia nobis, quæ ad victum, cultumq; pertinent, quaſi virgula diuina, vt aiunt, * ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negotijs omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret. non eſt ita. nam & ſolitudinem fugeret: & ſocium ſtudij quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. * Ergo, omne officium, quod ad coniunctio-

Eloquentia copioſa vel egregijs cogitationibus præſtat.

Congregandique.

Remota à com.

Cogitationis ſtudium vincit conſociatio hominum.

Suppeditarẽt

Duobus propoſitis 1. one. ſtis, concludit hic virtus honeſtum.

nem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Illud fortasse quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi, modestiæque semper anteponenda. non placet. sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruande quidem * patriæ caussa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscena, vt dictu quoque videantur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. caussa, nec vero quidem pro se suscipi volet. sed hæc commoditas se res habet, quòd non potest accidere tempus, vt intersit reip. quidquam illorum facere sapientem: quare hoc quidem effectum sit in officijs diligendis, * hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur considerata actio. ita fit, vt, * considerate agere plurus sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. patefactus est enim locus ipse: vt non sit difficile, in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit, vt * prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non

Patria caussa nõ plane omnia sapiens facit.

Id.

Considerate agere plurus est, quam cogitare prudenter. Quid.

De gradibus officiorũ Gellius l. 5. ca. 13.

non solùm id homines solere dubitare, honestum ne an turpe sit. sed etiam, duobus propositis honestis, vtrum honestius. Hic locus à Panætio est, vt suprà dixi, * prætermissus, sed ad reliqua pergamus.

Nimirùm quæque gloriam amas Cicero noster, sæpe enim iam hoc dixisti.

M. T. CIC.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIBER II.

QVemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marci fili, atque ab *omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore, sequitur, vt hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatē, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile, tū ex vtilibus quid *vtilius, aut quid maximè vtile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de *institituto, ac de iuditio meo dixero. Quanquā enim libri nostri complures nō modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ *nomen sit inuisum: minēturq; in ea tantum me operæ, & temporis ponere.

Quatuor virtutes significat.

Hæc in q desunt.

Quid me ad scribendum contulerim.

Quod auocare videatur à rep. capessēda.

Gerebatur.

Dedidi.

Sylla mortuo

Plaraque enim scripsit euersa rep. Scripsit de cõsulatu suo, & de temporibus suis, & orationes multas quas significat, cum infert, litteræ forenses.

Ego autem, quàm diu resp. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq́, in eam cõferebam. cùm autem dominatu vnius omnia tenerentur: neq́, esset vsquam consilio, aut auctoritati locus: socios deniq́, tuendæ reip summos viros amisissem: nec me angoribus * dedi, quibus essem confectus, nisi ijs restitissem: nec rursùm indignis homine docto voluptatibus atque vtinam resp. stetisset, quo * cæperat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertẽdarũ cupidos incidisset. primum enim, vt stante rep. facere solebamus, in * agendo plus, quàm in scribẽdo operæ ponceremus. deinde, ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, vt sæpe * fecimus. cùm autem resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omninò: illæ scilicet litteræ conticuerunt, forenses, & senatoriæ. mihi autem agere cùm animus non posset, in ijs studijs, ab initio versatus ætatis, existimaui bonestissimè, molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. cui cum multùm adolescens, discendi caussa, temporis tribuissem, posteaquàm honoribus inseruire cœpi, meq́, totum reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & reip. temporibus. id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. Maximùs igitur in malis hoc tantum boni assecuti videmur, vt ea litteris mandaremus, quæ

nec

nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. quid est enim, per deos, optabilius sapientia? quid praestatius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis,* quàm studium sapientiæ.* Sapientia autem est, vt à veteribus philosophis definitum est, rerum diuinarum, & humanarum, caussarumq;, quibus hæ res continentur, scientia. cuius studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet.*nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarum, quæ conferri cum eorum studys potest, qui semper aliquid*acquirunt, quod spectet, & valeat ad bene, beatéque viuendum: siue ratio constantiæ, virtutisq;,* quæritur, aut hæc ars est, aut nulla omninò, per quam eas assequamur. nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. si autem est aliqua disciplina virtutis: vbi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cùm ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quidem* libro fecimus, hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidam à doctis, & eruditis, quæritibus,

Præter.

Sapientia definitio.

Philosophiæ commendatio.

Anquerunt.

Ducitur.

Quiinscribitur Hortensius.

satis ne constanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil posse* dicamus, tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam, quid sequatur. quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non solũ disputandi, sed etiã viuendi ratione sublata? nos autem, vt ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ cõtrà, improbare: atque affirmandi arrogantiam *vitare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? Contrà autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non * posset, nisi ex vtraque parte causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, vt arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in * antiquissima, nobilissimáque philosophia Cratippo auctore versaris, ijs similimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus.

Tãquam Academici.

Nihil enim affirmamus, sed probabilia sequimur.

vitantem.

Posset.

Ab ipso Aristotele, omnium principe, nobilitata. nõ enim valdè à Peripateticis Academici dissentiunt, præsertim in officij opinione.

Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemque pertinent, duæ ad commoda vitæ copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si

quando

quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars * perfecta est: quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod vtile appellatur. in quo verbo lapsa consuetudo neflexit de via, sensimq; eò deducta est, vt * ab honesto vtile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod vtile non esset: & vtile, quod non honestum, qua nulla pernicies maior hominũ vitæ potuit afferri. Summa quidam auctoritate philosophi seuerè sanè, atque honestè hæc tria * genera, confusa cogitatione, distinguunt. quidquid enim iustum sit, id vtile etiam esse censent: itémque quod honestum, idem esse iustum. ex quo efficitur, vt, quidquid honestũ sit, idem sit vtile. quod qui parùm * prospiciunt, his sæpè versutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant, quorum error eripiendus est: omnisq; opinio ad eam * spem traducenda, vt honestis consiliis, iustisq; factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Perfecta.

Vt honestatẽ ab vtilitate secernens cõstitueret esse.

Genera cõfusa cogitatione distinguunt. Quod iustum idem vtile. quod honestũ, idem vtile. Perspiciunt. Species.

Quæ ergo ad * vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt * inanimata, vt aurũ, argentum, vt ea, quæ gignuntur è terra, * vt alia eiusdem generis, partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes: apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum

Vita hominis inanimatis vtitur, & animalibus. Inanima. Et.

Ratione vtentium duo genera. Ponunt.

vsum, atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera *ponuntur, vnum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proximè autem, & secundum deos, homines hominibus maximè vtiles esse possunt. Earumq; item rerum, quæ nocent, & obsint, eadem diuisio est. sed quia deos nocere non putant, * his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, vel prodesse arbitrantur. ea enim ipsa, quæ *inanimata diximus, pleraque sunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset: nec his sine hominum administratione vteremur. neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum, vlla esse potuisset. Iam verò, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides exciderentur è terra ad vsum nostrum necessarij, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigoris vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea *subuenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia*

In emendatiori codice hæ duæ dictiones expunguntur Inanima, quia in correctiu Ciceronis lib. nusquam legitur inanimatus.

Ab homine omnia manat vtilitas.

Subaturi.

pet.re

petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos* quæ non sine hominum opere habere possemus. Ex* quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; vtilitates ex rebus ijs, quæ sunt *inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. Qui denique ex* bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? nam &, qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua vsum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum* opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab *eisdemq; & eo, quæ nocent, interficiuntur, &, quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? quis enim* ægris subueniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum *distat à victu, & cultu bestiarum. Vrbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, morésque constituti, non iuris æqua descriptio, certáque viuendi disciplina,* per quas bene, beateq; viuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est:

Quæ vnde sine hominum opere habere possemus?

Hactenus inanimata nominauit.

Inanimæ.

Nunc de animatis quæ ipsa sine hominis industria nullum fructum ferrent, aggreditur dicere.

opere.

Ab eis denique & ea.

Aegris.

Destitit.

Hæc in alio omittuntur.

Legibus intra urbem, armis aduersus exteram vim.

effectumq; est, vt esset vita * munitior, atque vt dando & accipiendo, * permutandisque facultatibus, & commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio cõmemorantur, neminẽ neq; ducem in bello, nec principem * magnas res, & salutares, sine hominum studijs gerere potuisse? commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: * quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. vtitur in re non dubia testibus non necessarijs. Atque vt magnas vtilitates * adipiscimur conspiratione hominum atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi, qui, collectis ceteris cauſſis, eluuionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarũ impetu docet quædam hominum genera esse consumpta, deinde comparat, quanto plures deleti * sint homines hominum impetu, id est bellis * aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cũ igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & prosint, & obsint, proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad vsus suos adiungere. itaque, quæ in rebus inanimis, quæq; in vsu, & tractatione belluarum fiunt vtiliter ad hominum

Nec principem domi.

Aetate vltimus, rerum gestarum gloria omnium præstantissimus.

Adipiscamur Homini ab homine pessima quæq; nascuntur.

Sunt.

&.

Quæq; in tractatione.

minum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta, ac parata, virorũ præstantiam sapientiæ, & virtute excitantur. Etenim * virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur. quarum vna est in perspiciendo, quid in quaque re verum, sincerúmque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæq; gignantur, quæ cuiúsque rei sit caussa. alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant, appetitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. tertium, ijs, quibuscum * congregamur, vti moderatè, & scienter, quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulatáque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: vlciscamurq; eos, qui nocere nobis conati * sunt: tantaq; * pœna afficiamus, quãtam æquitas, humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, vt hominum studia complectamur, eáque teneamus: dicemus, neque ita multò pòst. sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in vtramque partem, vel ad secundas res, vel aduersas, quis ignorat? nam &, cum prospero statu eius vtimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum restitit affligimur. hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus variores habet, primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia, deinde à bestijs

Virtus tribus in rebus vertitur.

Congregemur

Sint.

In puniendo modus est ab humanitate præscriptus.

Fortuna vis in vtranque partem summa.

ictus, morsus, impetus, hæc igitur, vt dixi, variora. at verò interitus exercituum, vt proximè trium, sæpe multorum, clades imperatorum, vt nuper summi, ac singularis viri, inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ, rursusq; secundæ res. honores, imperia, victoriæ, quanquã fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studijs neutram in partem effici possunt. hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atque excitare possimus, quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortasse etiam breuior videbitur.

In Thessalia duce Pompeio: Africa, duce Scipione, Pompeij socero: in Hispania, ducibus Pompeij filijs.

Causſa, cur quisque fiat ab hominibus erga homines.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut benenolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de causſa quempiam diligunt, aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, * & siquem dignum fortuna quàm amplissima putant, aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur, aut cuius opes metuunt, aut contrà, à quibus aliquid exspectant, vt cum reges, populáresue homines largitiones aliquas proponunt: aut, posito emò, pretio aut mercede ducuntur. quæ sordidissima* quidem est ratio & inquinatissima, & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam nonnun-

Quemque dignum.

Quæ sordidissima est illa quidem ratio.

Virtus pecunia præstat.

quam

quam ſubmiſſum hoc neceſſarium eſt, quemadmodum ſit vtendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubijciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati pluribus de cauſſis. ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id vtile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis, * promiſſionisque capti, aut, poſtremò, vt ſæpe in noſtra rep. vidimus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius eſt quidquam ad * opes tuendas, quàm diligi: nec alieniùs, quàm timeri. præclarè Ennius:

Quem metuunt, oderunt:
Quem quiſque odit, periſſe expetit.

Promiſſionibuſque.

Tuendas ac retinendas.

Multorum autem odijs nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. nec verò huius tyranni ſolùm, quem armis oppreſſa * pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pœnam: ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum, * quorum haud ferè quisquam interitum ſimilem effugit. malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contráque benevolentia fidelis eſt vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coercent, ſit ſanè adhibenda * ſæuitia, vt beris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. qui verò in libera ciuitate ita ſe inſtruunt, vt metuantur, his nihil poteſt eſſe dementius. quamuis enim de-

Amor opes confirmat, metus euertit.

Non tamen duo quod Brutus ad M. Antonium ſcripſit fam. lib. 11.

Quorũ haud ferè quiſquã effugit.

Sæuitia duntaxat beris in famulos conceditur.

mersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquãdo, aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. acriores autem morsus sunt intermissa libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiã ad opes, & potẽtiam valet plurimùm, id amplectamur, vt metus absit, caritas retineatur. ita facillimè, quæ volumus, & priuatis in rebus, & in rep. consequemur. etenim, qui se metui volent, à quibus * metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est. quid enim censemus superiorem illum * Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, cadente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræum, quo animo vixisse arbitramur? qui, vt scriptum legimus, cùm vxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, vt scriptum est, compunctum notis * Treicijs, districto gladio iubebat anteire: præmittebatq́, de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in vestimentis occultaretur telum exquirerent. ô miserum, qui fideliorem & barbarum, & * stigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec verò vlla vis imperij tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. testis est Phalaris:*

Tacent enim metu homines, sed malè existimant de ijs, qui dominantur.

Metuentur. Syracusium tyrannum.

Threcijs.

Compunctum notu Threcijs, proximè dixit.

ris: cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidys interyt, vt is, quem modo dixi, Alexander, non à paucis, vt hic * nostèr, sed in quem vniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? nonne *Demetrium reliquerunt, vniuersiq; se ad * Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios iniustè imperantes? nonne repentè omnes fere socij deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt * Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. veruntamen, quàm diu imperium populi Rom. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij, regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex vna hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent. itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quàm imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, post verò * Syllæ victoriam penitus amisimus. desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. ergo in illo secuta est * honestam causam non honesta victoria, est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletium, & certè ciuium,

Cæsar.

Superbissimus. Humanissimum.

Cum à Thebanis profligati sunt, duce Epaminonda.

Sulla.

Pugnauit enim pro optimatibus contra plebem.

prædam suã se vendere. Secutus est, qui in caussa impia, victoria etiam fœdiore non solùm singulorũ ciuium bona publicaret, sed vniuersas quoque* prouincias regionesq; vno calamitatis iure comprehenderet. itaque, vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari,* sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. multa* commemorarem nefaria in socios, si hoc vno sol quidquam vidisset indignius. iure igitur plectimur. nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad vnum tanta peruenisset licentia: á quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. nec verò vnquam bellorum ciuilium semen, & caussa deerit, dum homines perditi* hastam illam cruentam & meminerint, & sperabũt, quã R.* Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno* pòst à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor vrbanus: ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nunquam defutura bella ciuilia. itaque parietes vrbis modò stant, & manent, ij ipsi iam extrema scelera metuentes; rem verò publicam penitus amisimus. atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositũ) dum metui, quàm cari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo

Quæ pro Põpeio steterant.

Semper enim Massilientiũ auxiliis Romani sunt vsi Præterea.

Ad quam proscriptorum ciuium bona ventebant. Sulla.

Cæsare dominante ep. 10. lib. 9 & lib. 13. ep. 17. 19.

populo Romano iniustè imperanti accidere potuerunt: * quid debent putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, beneuolentiæ vim esse magnam, metus imbecillem. sequitur, vt disseramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus adipisci, cum honore, & fide caritatem. sed ea nõ pariter omnes egemus. nam ad cuiusque vitã instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, * id quod & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. hæc enim est vna res prorsus, vt non * differat multum inter summos, & mediocres viros: eaq; vtrisque propemodũ comparanda honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non æquè omnes egẽt: sed tamen, si * cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantum, tum ad cætera, tum ad amicitias cõparandas. Sed de amicitia * libro dictum est, qui inscribitur Lælius, nunc dicamus de gloria. quã quam ea quoque de re * duo sunt nostri libri. sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat primùm.

Summa igitur & perfecta gloria * constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. hæc autem si est simpliciter, breuiterq; dicendũ, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. sed est alius quoque * quidam adi-

Argumentũ à maiori.

Idque.

Ea enim pariter omnes egent.

Sicut.

Alio libro.

De quibus nõ scribit in epist. ad Atticum.

Causse gloriam gignentes.

Alius quidã.

tus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.

Beneuolentia vnde oriatur.

Ac primum de illis tribus, quæ antè dixi, beneuolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficijs capitur maximè: secundo autem loco beneficâ voluntate beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppeciit, vehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniúq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. etenim illud ipsum, quod *decorum, honestúmque *diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura & specie sua commouet, maximèque quasi perlucet ex ijs, quæs commemoraui, virtutibus, iccirco illos, in quibus eas virtutes esse reuinr, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem causæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea non nullæ esse leniores.

Decorum specie sua commouet animos.

*Dicimus.

Fides vt acquiratur.

Fides autem vt habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosq; & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; ventum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (*hanc enim omnes existimant vtilem, veramq; prudentiam) iustis autem & fidis hominibus, id est *bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis, iniu-

Qui consilium ex tempore expedit, verè prudens est.

*Virum bonum.

iniuriaq́, ſuſpicio: itaque bis ſalutem noſtram, bis fortunas, bis liberos rectiſſimè committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iuſtitia plus pollet, quippe cùm ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, * prudentia ſine iuſtitia nihil * valeat ad faciendam fidem. quo enim quis verſutior & callidior eſt, hoc inuiſior, et ſuſpectior, detracta opinione probitatis. quamobrẽ intelligentia iuſtitia coniuncta, quãtum volet, habebit ad faciendam fidem virium: iuſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine iuſtitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cùm inter omnes philoſophos conſtet, à meq́, ipſo ſepe diſputatum ſit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita ſeiungam, quaſi poſſit quiquam, qui non idem prudens ſit, iuſtus eſſe. alia eſt illa, cùm veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas: alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio: quamobrem, vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. popularibus enim verbis eſt agendum, & vſitatis, cùm loquamur de opinione populari: idq́, eodem modo fecit Panetius. ſed ad propoſitum reuertamur:

Prudentia ſine iuſtitia nihil valet ad fidem faciendam. Vlcus.

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam * pertinerent * hoc * tertium, vt cum admiratione hominum honore ab bis digni iudicaremur. Admiratur igitur communiter illi quidem omnia, quæ

Pertinent. Tertium de gloria comparanda.

*magna, & præter opinionem suam animaduerterunt, separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona: itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, & singulares virtutes perspicere, despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. non enim omnes eos * contemnunt, de quibus malè existimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos * haud contemnunt quidem, sed de ijs malè existimant. quamobrem, vt antè dixi, contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, vt dicitur, in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est: admiratione * quadam verò afficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò ijs vitijs, quibus alij non facilè possunt obsistere. nam & * voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe maiores partes animi à virtute detorquent: &, dolorum cùm admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: vita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines vehementissimè permouent, quæ qui in vtramque partem excelso animo, magnoq; despiciunt, cumq; aliqua his ampla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemque virtutis? ergo & hæc animi * perspicientia*

Contemnere, & malè existimare, non idem sunt.

Eos contemnunt quidem neutiquam.

Autem offic.

Voluptates, blandissimæ dominæ.

Dispicientia.

cientia admirabilitatem magnam facit: & maximè iustitia, ex qua * una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, at qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit, & benevolentiam, quod prodesse vult plurimis, & ob eandem causam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ae, mea quidem sententia, omnis ratio, * & * institutio vitæ adiumenta hominum desiderat, in primisq; vt habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. ergò etiam solitario homini, atque in agro viuitam agenti opinio iustitiæ necessaria est, eòq; etiam magis, quòd, si eam non habebunt, iniusti habebuntur, & nullis præsidijs septi, multis afficientur iniurijs. Atque his etiam qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. cuius tanta uis est, vt nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine vlla partícula iustitiæ viuere. nam qui eorum quipiã

Ex una iustitia boni viri appellantur.

Iustitia parit omnem gloriam.

Atque omnia vitæ instituta adiumenta hominum desiderat.

Iustitia etiam apud latrones necessaria.

Clam furatur. *Relinquat.* *Interficiatur.* *Relinquatur.* *Illurius.* *Quidam.* *Apellari solitus est. consuetudinem enim hoc verbum significat* *Iudicia in cõstituta rep.* *Regum creandorum origo.* *Pertinebat.* *Legum condendarum caussa.*

qui vnà latrocinantur. * furatur aliquid, aut clàm eripit, is, sibi ne latrocinio quidem * relinquit locum. ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut * occidetur à socijs, aut * relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus, * Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit: & multo maiores Viriathus Lusitanus: cui * quidem exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is, qui Sapiens * vsurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemq; eius ita repressit, vt facilè bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis iustitiæ sit, vt ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius vim inter leges, & iudicia, & * instituta reip, fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solùm, vt ait Herodotus, sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ caussa videntur olim bene morati reges constituti. nam, cùm premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant virtute præstantem. qui, cùm prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda summos cum infimis pari iure * retinebat. * eademq; constituendarum legum fuit caussa, quæ regum. ius enim semper quæsitum est æquabile. neque enim aliter esset ius, id si ab vno iusto, & bono viro consequebantur,

tur, eo erant contenti. cum id minùs contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una, atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto verò hoc, vt ydem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est* tum ipsa propter se, (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, vt, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione,* ficto non modò sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: *ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. testes sunt permulti in vtrãque partem: sed brevitatis caussa familia erimus contenti vna. Tib. enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum mane-

Iustitia & propter se, & quia gloriam amplificat, colenda est. cum ipsa. Per se se.

Socratis de gloria præceptum.

Et ficta.

Ficta, tanquã flosculi decidunt.

Probabantur bonis. Nomen, quia leges ferre conati sunt perniciosa reip.

bit: at eius filij nec viui probabantur * à bonis, & mortui * numerum obtinent iure cæsorum. Qui igitur adipisci veram iustitiæ gloriam vult, iustitiæ fungatur officijs, ea quæ essent, dictum est in superiore libro. Sed, vt facillimè, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus: tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse, aut aliqua casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in * eo quid agat, quemadmodum viuat, * inquiritur: &, tanquam in clarissima luce versatur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi, simul ac inuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad easdem studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verùm etiam fauetur.

Eum. Anquiritur. non modò enim exspectatur, sed quasi exigitur ab eo virtus.

Fauetur adolescentia.

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt. semper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas incidit in id bellum, cuius * altera pars scelcris nimium habuit, * altera felicitatis patrij. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfeciſſet,

Cæsariana. Pompeiana.

fecisset, magnam laudē & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, * omnia militari labore tolerando atque ea quidem tua laus pariter cum rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ restant, perganus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera * animi, quàm corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, graviores sunt, quàm illæ quas viribus. Prima igitur commēdatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillimè autem in optimam partē cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes viros, bene consulentes rei p. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandū. P. Rutilij adolescentia ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. * Mucij cōmendauit domus. nam L. quidē Crassus, cùm esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa * accusatione nobili, & gloriosa, & qua ætate qui exercentur, laude affici solent, vt * de Demosthene accepimus, ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id * dubium, quin contentio orationis pluri-

Omnia.

Animi meliora sunt opera, quàm corporis

De hoc in Bruto.

Nuncij. Cum accusauit, & damnauit C. Carbonem hominem eloquentissimum, consularem: qui Canibaridas sumpsit. fam. lib. 9 ep. 21. Demosthenem

Id quidem dubium.

mum possit, & maiorem vim habeat ad gloriam, ea est enim, quam eloquentiam dicimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; sermonis, extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad *Cassandrũ, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum: (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesq; blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe vniuersam excitat gloriam, magna est enim admiratio copiosè, sapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm ceteros, arbitrantur. si verò inest in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoq; magis, si ea sunt in adolescente. Sed cum sint * plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multiq; in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio *duplex est. nam ex accusatione, & defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. dixi paullò antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit, cum seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. sed hoc quidem

Eius filium: de quo vide Iustinum.

Plura.

Iudiciorum ratio duplex.

quidem non eſt ſæpe faciendum, nec vnquã, niſi aut reip. cauſſa, vt duo* Luculli, aut patrociny, vt nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutium Iulius Cæſar, in accuſando etiam M.* Aquilio L. Fuſy cognita induſtria eſt. ſemel igitur non ſæpe certe. ſin erit, cui faciẽdum ſit ſæpius, reip. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlciſci ſæpe, non eſt reprehendendũ, modus tamẽ adſit. duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidũ ad famam, committere, vt accuſator* nominetur. quod contigit M. *Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atq, etiam hoc præceptũ officij diligenter tenendũ eſt, ne quem vnquam innocentẽ in iudicium capitis arceſſas. id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. nã quid eſt tam inhumanũ, quàm eloquentiam, à natura ad ſalutem hominum, & ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemq; conuertere? Nec tamen, vt hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefariũ, impiumq; defendere. vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. iudicis eſt, ſemper in cauſſis verum ſequi, patroni, nonnunquam veriſimile, etiam ſi minus ſit verum defendere: quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberem, non auderem, niſi idẽ placuret grauiſſimo Stoicorum* Panætio. Maximè

Lucius & Marcus, fratres, quos Seruilium augurem de peculatu accuſarunt. Plutarchus in Luculło, & Cic. in proœmio. Acad. Manilæ.

Nominere. De hoc in libro de claris orat.

Innocentem accuſare non licet.

Nocentẽ licet interdum defendere.

A quo & hoc ipſum, & alia multa in hos libros Cicero tranſtulit.

autem & gloria paritur, & gratia de sensionibus, eoq; maior, si quando accidit, vt ei subueniatur, qui potētis alicuius opibus circūueniri, vrgeriq; videatur, vt nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. * Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ, vt scis, extat oratio.

Sulla.

Sed expositis adolescentium officijs, quæ valeant ad gloriam adipiscendam: * deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum est. cuius est ratio* duplex. Nā aut opera benignè fit indigētibus, aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim, sed illa lautior ac splēdidior, & viro forti, claroq; dignior. quanquam enim in vtroq; inest gratificandi liberalis voluntas: * tamē altera ex arca, altera ex virtute depromitur. * largitioq; quæ fit ex re familiari, fontē ipsis benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quò in plures vsus sis, eo minùs in multos vti possis. At, qui opera, id est virtute, & industria beneficij, & liberales erunt, primū quo pluribus profuerint, eo plures ad benignè faciendum adiutores habebunt. deinde, consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epistola quadam Alexandrū filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum consecletur. * Quid te, (malum) inquit, rationis in istam spem induxit, vt eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses?

Deinceps.

Liberalitatis ratio duplex.

Tamen altera ex virtute deprom.

Largitio ex re familiari fontem benignitatis exhaurit.

Quæ te, malum, inquit, ratio.

pissis? an tu id agis, vt Macedones non te regem suum, sed ministrum, & præbitorem putent? *quo quid sordidius regi? * Melius etiam, quàd largitionem corruptelam dixit esse. sit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omninò repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. multi enim patrimonia * effuderunt inconsultè largiendo. quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, vt id diutiùs facere non possis? Atq; etiam sequentur largitionem rapinæ. cùm enim dando egere cœperunt, * alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum benevolentiæ comparandæ caussa, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorũ, quibus dederunt. quanta odia eorum, quibus adempserunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, vt pateat omnibus: * modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omninò meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè vsurpatum, * iamq; in proverbij consuetudinem venit,

Quod sordidum regi quam quàd accusas de largitione.

Vt Milo, qui Clodium interfecit. Pedianus.

Largitionem inconsultè rapinæ sequuntur.

Modus adhibeatur in largiendo.

iam.

largitionem fundam non habere. etenim quis potest esse modus, cui & ijdem, qui consueuerunt, & illud idem alij desiderēt? Omnino duo sunt genera largorum, quorū alteri prodigi, alteri liberales: *prodigi, qui epulis, & visceratiōnibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundūt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino: *liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt: aut es alienū suscipiūt amicorum caussa: aut in filiarum collocatione adiuuant: aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. itaque miror quid in mētem venerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclarè, illud absurdè. est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione populariū munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum diuitiarū putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior videtur, & certior. quanto Aristoteles grauiùs, & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesq; mirari: sed, cùm *attenderimus, veniam necessitati dare: in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari: cum præsertim neque ne-

Prodigi qui sint.

Liberales qui sint.

Aristoteles dissentit à Theophrasto discipulo suo.

Attenderint.

cessi-

cessitati subueniatur, nec dignitas augeatur, ipsaq; illa* delenitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à leuissimo quoq; animo: in quo tamen ipso vnà cũ satietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam* colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata: graui verò homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse* nullo modo. quãquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, vt splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. * itaque P. Crassus cùm cognomine Diues,* tũ copijs, functus est ædilitio* maximo munere. & paullò pòst L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio magnificentissima ædilitate functus est.: deinde C. Claudius, Ap. filius: multi post,* Luculli, Hortensius, Silanus. omnes autẽ P. Lentulus, me consule, vicit superiores, hunc est Scaurus imitatus magnificentissima verò nostri Pompeij munera secundo cõsulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides. vitanda tamẽ est suspicio auaritiæ nam Mamerco, homini ditissimo, prætermissio ædilitatis cõsulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderãtibus, attamen approbantibus, faciendum est, modò pro facultatibus nos ipsi vt fecimus: &, si quando aliqua res, maior* aut vtilior populari largitione *acquiritur: vt Oresti nuper prandia in semitis,* decimæ

Delinitio.

Colligit.

Sunt enim copiarũ, nò virtutũ, vt ipse scribit in epistola ad Curionem.

Itaque & Maximo.

Fratres, Lucius, & Marcus: quos eodẽ anno ædilitatem gessisse Plutarchus, & Pli. li. 8. ca 7. tradiderunt.

Atque Anquiritur, Herculi cõsecratæ de bonis locupletum.

nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quãdo erat ædilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro * Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis reip. caussa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compressit. Caussa igitur * largitionis est, si aut necesse est, aut vtile. in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. filius magno vir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat, se sine vllo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem, * Cotta, Curio, nobis quoque licet hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus * nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominaui, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus: omniaq; quæ ad vsum reipub. pertinent, quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est, tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter * Pompeium: sed doctissimi * non probant, vt & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus, * & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graciæ,

Iam mortuo.

Largitionis caussæ probãtur, necessitas, & vtilitas.

C. Curio.

Quo primum anno per leges petere licuit. de quo scripsimus in lib. de legibus.

Qui theatrũ magnificẽtissimum extruxerat.

Improbant. vt.

cie, * vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa * coniecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

vituperat.

coniecerit.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus caussis affecti esse debemus. alia caussa est eius, qui calamitate premitur: & eius, qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis. * propensior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi fortè eruat digni calamitate. in iis tamen, qui se adiuuari volent, non vt ne affligantur, sed vt ad altiorem gradũ ascendant, restricti omninò nullo modo esse debemus, sed in deligendis idoneis, iudicium & diligentiam adhibere. nam præclarè Ennius:

Propẽsior benignitas debet esse in calamitosos.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Senarius iambicus.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex veteris temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: cóque eam studiosiùs plerique laudant, quòd summi cuiusque * bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, vt iis beneficijs quam plurimis afficiamus, quorum liberis, posteritatique prodatur memoria, vt his ingratis esse non liceat: omnes enim immemorem beneficij oderunt

Bonitas communis perfugium est omnũ

Probè deterrendi hominibus à liberalitate minus vsitata loquendi forma

eamq́, iniuriam in deterrenda liberalitate fieri etiam fieri, eumq́ qui faciat, communem hostem teniorem putant. Atque hæc benignitas etiam reip. vtilis (ſ. redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores. quod quidē vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſè videmus. hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerū antepono. hæc eſt grauium hominū, atque magnorum, illa quaſi uſſentatorum populi, multitudinis lenitatem voluptate quaſi titillantium.* Conuenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omniq́ re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & confinys æquum, & facilem, multa mulctis de iure ſuo cōcedentē: à* litibus verò, quātum liceat, & neſcio an paullò plus etiam, quàm liceat, abhorrentem. eſt enim non modò liberale, paullū nonnunquam de ſuo iure decedere, ſed interdū etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris: quam quidē dilabi ſinere flagitioſum eſt: ſed ita, vt illiberalitatis auaritiæq́ abſit ſuſpicio. poſſe enim liberalitate vti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirū* eſt pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophraſto eſt laudata* hoſpitalitas. eſt enim, vt mihi videtur, valdè decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus. idq́ etiam reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe noſtra non egere.

Conuenit.

In exigendo acerbitas reprehenditur.

Lites fugiendæ.

Is eſt nimirū.

Hoſpitalitas à Theophraſto laudata.

est etiam vehementer vtile iis, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalē fuisse, ita enim instituisse, & villicis imperasse, vt omnia præberentur, quicūq; Laciades in villam suam diuertissent.

Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur: hæc tum in vniuersam remp. tum in singulos ciues conferuntur. nam in iure* cauere, consilio iuuare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam, itaq; cùm multa præclara maiorum, tum* quam optimè constituti* iuris ciuilis summo semper honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, vt honores, vt omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cùm is esset,* qui omnes superiores quibus honore par esset, scientia facilè vicisset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs adstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicēdi grauior facultas, & gratior, & ornatior. quid enim eloquentia laudabilius, & præstabilius, vel admiratione audientiū, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensionis gratia? hinc quoque ergo à maioribus nostris est

Ne quid contra ius committatur.

Quòd optimè Ius ciuile semper in honore fuit.

Intelligit. Ser. Sulpitiū, qui dialecticā ad eius ciuile adiūxit: quod Scæuola non fecerat. vide librū de claris orat.

in toga dignitatis.

in * tota dignitate principatus datus, diserti igitur hominis, & facilè laborantis; quodq; in patrijs est moribus, multorum caussas & non grauatè, & gratuitò defendētis, beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, vt hoc quoque loco * intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum deplorarem, nisi vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. sed tamē videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quàm in paucioribus facultas, quā in multis sit audacia. cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt rogantem: quod qui faciunt, plurimumq; gratiæ consequuntur, latissimeq; eorum manat industria. Iam, illud non sunt admonendi, (est enim * in promptis) vt animaduertant; cum alios iuuare velint, ne quos offendant. sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit: si imprudētes, negligentiæ est, si scientes, temeritatis. * Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunq; possis. quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: certisq; operis, & officijs erit, quod violatum est, compensandum.

propter bella iuilia.

quanto.

cōsuluntur vt iuris periti

patet per se.

Vtendum est autem etiam veterisq; cum aliquid eo præcipuè nomine faciēdum tibi statuas, vt cōpensetur quod violatum est.

Sed cum in hominibus iuuādis aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidem est procliue,

cliue itaq; vulgo loquuntur, sese in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri caussæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere voluntas nostra propensior. sed animaduertendum est diligentiùs, quæ natura rerum sit, nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. commodè autem, quicunq; dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse: &, qui* reddiderit non habere: gratiam autem, &, qui* reddiderit, habere: &, qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium se* dedisse arbitrantur, cum ipsi quamuis aliquod magnum acceperint: * æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. patrocinio verò se vsos, aut clientes appellari, mortis instar putãt. At verò ille tenuis, cum* quid factum sit, sese spectatũ, non fortunã, * putans, non modo illi, qui est meritus, sed etiã illis, à quibus exspectat, (egèt enim multis) gratum se videri studet. neq; verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumq; illud item, quòd, si opulentum, fortunatũq; defẽderis, in illo vno, aut fortè in liberis eius* maneat gratia: sin autem inopem, probum tamen, &

inops potest esse gratus, animo, non re,

retulerit.

Hoc idem scribit ad Leptã, lib. 6. fam. ep. 19. atque quidquod putat.

manet.

Melius apud bonos viros, quàm apud fortunatos, beneficium collocatur.

mod. stum, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum vident. quamobrem * melius apud bonos quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. danda omninò opera est, vt omni generi satisfacere possimus: sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cùm consuleretur, vtrùm bono viro pauperi, an minùs probato diuiti filiam collocaret: ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro: sed corrupti mores, depravatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad vnumquenque nostrùm pertinet, illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior verò quo modo? quòd si etiam bonus erit vir, ne impediat diuitiæ, quo minùs iuuetur, modò ne adiuuent: sitq; omne iudicium, nõ quàm locupleti, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs, operáque danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam. fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Ne beneficium in illum ideo non conferamus, quia diuitijs abundet. si modò vir bonus est: sed rursus eadem diuitiæ ne adiuuent: id est ne nos ad beneficium tribuendum magis, quàm conuenit, adducant.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectãt: deinceps de ijs, quæ ad vniuersos, quæq; ad remp. pertinẽt disputandũ est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues pertineant, partim singulos

singulos vt attingant: quæ sunt etiam grationa-
danda est opera omninò, si possit, vtrisque, nec
minùs vt etiam singulis consulatur, sed ita, vt ea
res aut prosit, aut certè ne obsit reip. C. Gracchi
frumentaria magna largitio fuit, exhauriebat*
igitur ærarium: modica M. Octauij, & reip. to-*
lerabilis, & plebi necessaria: ergo & ciuibus, &
reip. salutaris. In primis autem videndum erit
ei, qui remp. administrabit, vt suum quisque te-
neat, neq; de bonis priuatorum publicè diminutio
fiat. pernicioſè enim Philippus in tribunatu, cum
legem agrariam ferret, quamtamen antiquari
**facilè passus est, & in eo vehementer se mode-*
ratum præbuit: sed cum in agendo multa popu-
lariter, tum illud malè non esse in ciuitate duo
millia hominum, qui rem haberent. capitalis om-
nino oratio est ad æquationem bonorũ pertinens,
qua pestе quæ potest esse maior? hanc enim ob
causſam maximè, vt sua tenerentur resp. ciuita-
tesq; constitutæ sunt. nam etsi duce natura con-
gregabantur homines, tamen, spe custodiæ rerum
suarum, vrbiũ præsidia quærebant. Danda etiam
opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fie-
bat, propter ærarij tenuitatem, assiduitatemq;
bellorum, tributum sit conferendũ: idque ne eue-
niat, multò antè erit prouidendum. sin qua ne-
cessitas huius muneris alicui reip. obuenerit:
(malo enim alteri quàm nostræ, ominari: neque
tamen de nostra, sed de omni rep. disputo) danda

Largitio exhauriebat.

Ad vsum reip., necessariò constitutum.

Suffragijs improbari, abrogare verò aliud significat. nempe hoc, legem iam latam tolli.

erit opera, vt omnes intelligant, si salui esse velint, *necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, consulere debebunt, vt earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputari. * est enim in promptu.* tamen locus attingendus fuit.

Soluendum tributum, necessariò impositum.

Satis patet. tantum.

Caput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. vtinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me* seruasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare, ne illi quidem multa secula exspectanda fuerunt. modo enim hoc malũ in hãc remp. inuasit: itaq; facilè patior tunc potiùs Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit * roboris. Non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at verò postea tot leges, & proximæ queque duriores, tot rei damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum* excitatum, tanta, sublatis legibus, & iudicijs, expilatio, direptioq; sociorum, vt imbecillitate aliorum, non nostra virtute, valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quid ni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonũ gaza, quæ fuit maxima,

reseruauisset.

Vt posset Romanum imperium pecunia largienda euertere.

eorum opera, qui se repetundarum accusarentur, metuebant. laudes.

potitus

potitus est Paullus, tantum in ærarium * pecuniæ inuexit, vt vnius imperatoris præda finem attulerit tributorum, at hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersas. Quid qui eius collega in censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior, cùm copiosissimam vrbem funditùs sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam maluit. quanquam, Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetrius, (ut eò, vnde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & remp. gubernantibus. habere enim quæstui remp. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia, esse perituram, is videtur non solùm Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem reconciliare faciliùs * beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui reip. præsunt, quàm abstinentia, & continentia. qui verò esse populares volunt, ob eamq; caussam aut agrariam rem tẽtant, vt possessores suis sedibus pellãtur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, * labefactant fundamenta reip. * concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ, deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet.

Bis millies Centies sestertium, vt scripsit Velleius: id est, vt nunc loquimur, millionet sex, & sentatorũ trecenta millia. Pli. li 33. cap. 3.

Abstinentia beneuolentam multitudinis conciliat.

ij labefact. Concordia fundamẽtum reipub.

Vt conseruentur non modò ciues, verùm ædificia quoque.

id enim est proprium, vt suprà dixi, * ciuitatis atque vrbis, vt sit libera, & non solita suæ rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie resp. ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. nam cui res erepta est, inimicus, cui data est, etiam dissimulat se accipere voluisse, & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse soluendo. at verò ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec, si plures sunt ij, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus iniustè ademptum est, iccirco plus etiam valent. non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, vt agrum, multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedemonij * Lysandrum Ephorum expulerunt, Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt. * ex quo eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, vt tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta resp. dilaberetur. nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorũ, quæ à Lacedemonijs profectæ manauerunt latiùs. Quid? nostros Gracchos Ti. Graccbi summi viri, filios, * Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sycionius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos

Præclarum ducem, optimoq; de rep. meritum. Ex eóque. Licurgi legibus.

Maiorũ: cuius ex filia Cornelia Tib. Gracchus duos filios suscepit, Tiberium & Caium.

annos à tyrannis tenetur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu * vrbe est potius: Vrbem.
eumq; tyrannum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerunt eius ciuitatis locupletissimi, restituit, reique pub. aduentu suo liberauit. sed, cùm magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus * detinebantur: sine iniuria, iu- Tenebantur.
dicauit neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cùm igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, reique integram ad reditū suum iussit esse. isque celeriter ad Ptolomæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam, eiq; cùm exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, à rege opulento vir summus facilè impetraut, vt grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in concilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena * detine- Tenebant.
bant, & eorum, qui sua amiserant, præfecitque æstimandis possessionibus, * & vti persuaderent vt: alijs, vt pecuniam accipere mallent, & possessio-

nibus cederent, alijs, vt commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ita perfectum est, vt omnes, constituta concordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignumq; qui in nostra rep. natus esset. Sic par est agere cum ciuibus, non, vt bis iam* vidimus, hastam in foro ponere, & bona ciuium voci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis viri, omnibus consulendũ putauit: eaq; est summa ratio, & sapientia* summi ciuis, commoda ciuium defendere, non dimittere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. quid ita? vt, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, alijs sua eripere, alijs dare aliena? * Tabulæ verò nouæ quid habent argumenti, nisi vt emas eam pecuniam fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, * si hoc non fuerit, vt locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. nec enim vlla res vehementius rempublicam continet, quàm * fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. nunquam enim vehementius actum est, quàm me consule, ne solueretur tabulis, & castris* tentata res est ab omni genere hominum & ordine. quibus * sic restiti, vt hoc tantum malum de rep. tolleretur, nunquam

Sylla primũ, deinde Cæsar dominantibus

boni.

Debitam pecuniam largiuntes.

Non, si fuerit.

Fides maximè rem continet.

à Catilina.

ita.

quam nec maius æs alienum fuit, nec meliùs, nec facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At verò hic noster victor,* nunc quidè victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipsum eũ delectaret, peccare, etiam si caussa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt y, qui remp tuebuntur: in primisq; operam dabunt, vt iuris & iudiciorum æquitate suum quisq; teneat, & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit inuidia. præterea quibuscunque rebus vel* belli, vel domi poterunt, remp augeant imperio, agris, vectigalibus, hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros facilitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa vtilitate reip. magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem vtilitatum præceptis Antipater Tyrius,* Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta cẽset esse à Panætio prætermissa, valetudinis curationem, & pecuniæ, quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè vtiles.

tum interfectus à Bruto. Cassio alijs.

Pro in bello, antiquè. & visitatè dicta, paullo tamen duriùs domi, militia, dixit. de senectute.

Ant. Tyrius Stoicus.

Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione* earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse, & continentia in victu omni atque cultu corporis tuendi caussa, & præ-

Valetudinis tuendæ ratio, obseruationes, quæ.

Medicorum. Res familiaris vnde comparanda.

termittendis voluptatibus, postremò artē* eorum, quorū ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo, conseruari autem diligentia, & parsimonia, ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos, ista ferè ætate cùm essemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum* conuertimus.

Non satis egregiè, vt putat diuus Hieronym.

Sed vtilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis hoc modo comparantur, valere vt malis, quàm diues esse: cum corporis externa, hoc modo, diues esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic:* bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, vt gloria diuitijs, vestigalia vrbana rusticis: ex quo genere cōparationis illud est Catonis senis. à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari* expediret, respondit, bene* pascere, quid* secundum, satis bene pascere, quid* tertium, bene vitire, quid* quartum, arare: &, cum ille, qui quæ scierat, dixisset, quid fenerari? tum Cato, quid hominem, inquit, * occidere? ex quo, & multis alijs intelligi debet, vtilitatum comparationes

Vi bona.

Expediret? hoc & Plinius tradit. secundum. tertium? vestire, quartum? quasi fenerare non liceret.

tiones solere fieri, velléque hoc adiunctũ esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, * etiam de vtenda, commodiùs à quibusdam * optimis viris, ad medium Ianum sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola, disputatur. sunt tamen ea cognoscenda. pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro * disputandum est. reliqua deinceps persequemur.

Vellem etiam ironia est. fœneratores enim intelligis.

disputatum.

M. T. CIC.

DE OFFICIIS AD MARCVM F. LIBER III.

PVB. Scipionem, Marce fili, cum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitũ, scripsit * Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minùs solum, quàm cum solus esset. magnifica verò vox & magno viro, & sapiente digna, quæ declarat, illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, vt neque cessaret vnquam, & interdum colloquio alterius non egeret. * itaque duæ res quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant

Qui tamen Scipioni parũ amicus esse creditus est. Liuius.

Ita.

otium, & solitudo. Vellem, & nobis hoc idem * verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus. nam &, à rep. forensibus q̃, negotijs, armis impijs, viq̃, probibiti, otium persequimur. &, ob eam causſim vrbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus, sed nec otium hoc cum Africani otio, *nec solitudo cũ illa comparanda est. Ille enim, requiescens à reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq̃, interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otiũ negotij inopia, * nec requiescendi studio, cõstitutum est. extincto enim senatu deletisq̃, iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere * possimus? vita qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuiũ quondã viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, et sæpe soli sumus. sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis si quid inesset boni, propterea & otio fruor, non illo quidem, quo * debet is, qui quondam * peperisset otium ciuitati, nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. quinquam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio assequebatur: nulla tamen eius ingenij monumenta mandata litteris

nullum

Quodã enim modo licet, sed non æquè, vt ille: quòd & ille ingenio præstiterit, & meliora temnec hæc.

non.

Mortuo Cæsare, non dum libera ciuitas erat.

Debeat.

In consulatu, coniuratione extincta de quo iam antea gloriatus est.

nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat, ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigatione q; earũ rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum vnquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curámque conuertimus. itaque plura breui tempore, euersa, quàm multis annis, stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta, ac deserta sit: *tamen nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quàm de officijs, à quibus constanter, honestéque viuendi præcepta ducuntur. quare, qui inquam à Cratippo*nostro, *principe huius memoriæ philosopho rum, hoc te assiduè audire, atque accipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant: *tamen haud scio, an nemini potiùs, quam tibi. sustines enim non paruam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam bonorum, non nullam fortasse nominis. susceptis enim onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi, ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, de decorantem & *vrbis auctoritate, & magistri, quare, quantum con-

Tota philosophia frugifera.

tum.

vestro.

Inter peripateticos fam. ep. 16. li. 12. & 21. li. 1.

tum.

Quæ semper bonas artes alunt.

niti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac vt efficias: neue committas, vt, cùm omnia suppeditata sint à nobis, tibi defuisse videare. Sed hæc hactenùs. *multa enim sepe ad te cohortandi gratia scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Nihil tamen extat, præter partitiones oratorias, & hos libros de officijs, qui tamen ad formandos potiùs mores, quàm ad hortandum scripti sunt.

Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quëque nos, correctione quadam adhibita, potissimùm secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: vno, cùm dubitarent, honestum ne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, vtile ne esset, an inutile, tertiò, si id, quod specimen haberet honesti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit. de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum: nec exsoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta *annos vixisse Panætium, postquam illos libros edidisset. quem locum miror à Posidonio breuiter esse *tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cùm scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictum, nec omninò scribendum fuisse, quia nunquam posset vtilitas

*Annis.

*Tactum.

cum

cum honestate pugnare. de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne sit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum. alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed* derelictum. nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est reliquam tertiam. præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis* locuples Posidonius, qui etiam scribit in quadam Epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat, vt nemo pictor esset inuentus, qui* Veneris eam partẽ, quã Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ fecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest. Recte ne autem hanc tertiã partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. nam siue honestum solum bonum est, vt Stoicis placet: siue, quod* honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis* nostris videtur, vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habebat: dubitandum non est, quin nunquam possit vtilitas cum honestate contendere. itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc, na-

Vtilitas nunquam videtur cum honestate pugnare.

Relictum.

Locupletus.

Hoc exemplo vsus est in ep. quoque ad Lentulum, Peritucunda.

De summo bono controuersia fere nulla est inter Stoicos, & Peripateticos. vestris.

tura coherentia, opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, vt etiam, quidquid honestum esset, id vtile esse censerent, nec vtile quidquam, quod non honestum. Quòd si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens vtilitatis esset, vt ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia

Epicurei. *metiuntur: liceret ei dicere honestatem aliquando cum vtilitate pugnare. sed cùm sit is, qui id

Stoicorum opinio. *solum bonum iudicet, quod honestum sit, quæ autem huic repugnent specie quadam vtilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec *discessione peiorem: non videtur huiusmodi

decessione. inducere. debuisse deliberationem * introducere, in qua, quod vtile videretur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim, quod summũ bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ viuere, id habet hunc, vt opinor, sententiam, naturam cum virtute congruere semper, cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. quod cùm ita sit, putant quidam hanc comparationem rectè non esse introductam,

Honestum quod verè dicitur, in sapientibus est solis. nec omninò de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem * honestum, quod propriè, vereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute diuelli vnquam potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti-

esse

esse possunt. Hæc * igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant, & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. * illud autem, quod rectum, ijdem appellant perfectum, atque absolutum est, &, vt ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actũ est, in quo media officia * comparantur, id cumulatè videtur esse perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto ferè non ex toto intelligit, quatenùs autem intelligit, nihil putat prætermissum. quod * autem in poematibus, & in picturis vsu venit, in alijsq; cõpluribus, vt delectentur imperiti, laudent q; ea, quæ laudanda non sint, ob eam credo caussam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui * quidem, quid in vnaquaque re vitij sit, nequeant iudicare. itaque, cùm sint docti à peritis, desistunt facile à sententia. hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque * ij omnes, in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec verò cùm duo Decij, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur, aut cùm Fabricius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis * fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exem-

enim.

Perfectum officium in vnum sapientem cadit.

Illud autem officium compareant.

etiam.

Alij legunt ijdem. vtrumque rectè.

his.

Quia pro rep. mortem libenter oppetiuerant.

plum,nemo enim horum sic sapiens,vt sapientem intelligi hic volumus : nec ij,qui sapientes habiti sunt,& nominati, M. Cato, & C.Lælius, sapientes fuerunt,nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandã gerebant, speciemq; sapientum. Quocirca nec id,quod verè honestum est, fas est cum* vtilis repugnãtia comparari,nec id, quod cõmuniter appellamus honestum,quodq; colitur ab ijs, qui bonos se viros haberi volunt,cum emolumentis vnquam est comparãdũ. tamq; id honestum, * quod in nostram intelligentiam cadit,tuendum, cõseruandumq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, vereq; est honestum, sapientibus aliter enim teneri nõ potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem ne ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis,atque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod vtile putant, comparare, boni viri non solent. itaque existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. etenim non modò pluris putare,quod vtile videatur,quã quod honestum : sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. Quid est ergo,quod non vnquam* ad dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? credo, si quand)

Pro,cum vtile repugnãte.

Quod mediũ Stoici appellant.

Honestum & vtile inter se comparare turpissimum.

Dubitationẽ.

quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. sæpe enim tempore fit, vt, quod plerunque turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. exempli causſa ponatur aliquid, quid pateat latiùs. Quod potest esse maius scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si* quis tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. *vicit igitur vtilitas honestatem: immo verò honestas vtilitatem secuta est.

* qui.

De præterito loquitur, quia iam Cæsaru necem latenter significauit.

Itaque, vt sine vllo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile, formula quædã constituenda est, quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maximè consentanea. quam quidem in his libris, propterea sequimur, quod, quauquam* à veteribus Academicis,* & Peripateticis* nostris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur ys, quæ videntur vtilia, tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus, quidquid honestum est, idem vtile videtur, nec vtile quidquã, quod non honestum, quàm ab ijs, quibus est honestum aliquod non vtile,* aut vtile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat,

& à. & à. vestris. &.

sequitur enim verisimilia, verum esse nihil affirmat.

vt, quodcunque maximè* probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodū, magis est contra naturam quàm mors, quàm

Paupertas & dolor contra naturam.

paupertas, quàm dolor, quàm cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit conuictum humanum, & societatem, si enim sic erimus affecti, vt propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet aliorum: dissumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis

Societas generis humani maximè est secūdum naturam.

societatem. vt, si vnum quodque membrum sensum hunc haberet, vt posse putaret sa valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic si vnusquisq; nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatq; quod cuique possit, emolumenti sui gratia: societas hominum, & communitas euertatur necesse est. nam, sibi vt quisq; malit, quod ad vsum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est non repugnante natura. illud quidem natura nō patitur, vt aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus, neque verò hoc solum natura. id est iure gentium, sed & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus resp.* continentur, eodem modo constitutum est, vt non liceret sui commodi caussa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse*

Ius gentium non discrepat à natura. etiam tuetur.

esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, vinculis, damno coërcent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parêre qui velit, (omnes autem parebunt qui secundum naturam volent viuere) nunquam committet, vt alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itemq; comitas, iustitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitiæ. quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, cõparantem cum vtilitate communi, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi caussa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiusdem: itemq; magis* est secundum naturam, pro omnibus gẽtibus, si fieri possit, conseruãdis, aut iuuãdis maximos labores, molestiasq; suscipere* imitantes Herculem illũ, quem hominum fama, beneficiorum memor, in* concilio cælestium collocauit, quàm viuere in solitudine non modo sine vllis molestijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copijs, vt excellat etiam pulchritudine, & viribus. quocirca optimo quisq; splendidissimoq; ingenio longè illã vitam huic* anteponit. ex quo efficitur, hominem natura obedientem, homini nocere non posse. Deinde,* qui alterum violat, vt ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra*

Supplicij genera quattuor, mors. exilium vincula. damnum.

Excelsus animus voluptatem, vitam, diuitias contemnit.

&

imitantem.

concilium.

anteponat.

Argumentũ cõtra eos, qui alieno incommodo suum augent commodum.

naturam facere, aut magis fugiendum cẽsẽt mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquã iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri, hominibus violandis: quid cũ eo* disseras, qui omninò hominẽ ex homine tollat? sin fugiẽdum id quidem censet,* sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis, aut fortunæ vitium,* animi vitijs grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiusq;, & vniuersorum: quam si adsẽ quisque rapiat, dissoluetur omnis humana* cõsociatio. atque si etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, quicunque sit, ob eã ipsam causam tamen, quòd is homo sit, consultum velit: necesse est,* secundum eandem naturam omnium vtilitatẽ esse communem. quòd si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ. idq; ipsum si ita est, certè violare alterũ lege naturæ prohibemur. verum autem primum: verum igitur & extremũ. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt parenti sẽ, aut fratri nihil detracturos cõmodi sui causa: aliam rationem esse ciuium reliquorum. hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis vtilitatis caussa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem dissrahit ciuitatis. Qui autẽ ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi dirimunt communem

Ed: sserũ.

sed &

Animi vitia grauiora, quàm corporis.

Consortio.

Natura hominibus inter ipsos omnia communicat.

numen humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur, quæ qui tollunt, etiam aduersus* deos immortales impy iudicandi sunt. ab iis enim constitutam inter homines societatem euertunt, cuius societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi caussa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacat iustitia. hæc enim* virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini, ad nullam rem vtili? Minimè verò. non enim mihi est vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem cõmodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. nam si quid ab homine ad nullam partem vtilitatis tuæ caussa detraxeris, inhumanè feceris, contraq; naturæ legem. sin autem is tu sis, qui multam vtilitatem* reip. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam caussam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. sin autem id non sit eiusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potiùs, quàm de alterius commodis* subtrahendum. Non igitur magis est con-

Societas inter homines, à dijs constituta.

Iustitia virtutũ omnium regina.

Communis vtilitas priuatæ anteponenda.

Detrahendum.

tra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quàm detractio, atque appetitio alieni, sed *communis vtilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaque lex ipsa naturæ, quæ vtilitatem hominũ conseruat, & continet, decernit profectò, vt ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum, fortemq; virum transferantur res ad viuendum necessariæ, qui si occiderit, multum de communi vtilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, vt ne ipse de se bene existimans, sese q; diligẽs, *hanc causſam habeat adiniuriam: itaq; semper officio fungatur, vtilitati consulẽs *hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicij est. nulla est enim societas nobis cum tyrannis, * sed potius summa distractio: neq; est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atq; hoc omne genus * pestiferum, atq; impium ex hominum communitate exterminandum est. etenim, vt mẽbra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic illa in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitati corporis segreganda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tẽpore officiũ exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius *præuertisset. ad quas ipsas consultationes

*Communis vtilitatis derelictio cõtra naturam.

Quæ leuissima est: grauior autem ratio societatis humanæ. omnium.

&

Tyrannum necare honestum est.

peremisset.

tationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum, * quid sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia omninò turpe non * est. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, tanquam fastigiũ imponimus, vt geometræ solent non omnia docere, sed postulare, vt quædã sibi concedantur, quò facilius quæ velint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, vt mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. sin hoc non licet * propter * Cratippum: at illud certè dabis, quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum, mihi vtrumuis satis est: & * cum hoc tũ illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primùm Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non vtilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ * viderentur vtilia, nihil vero vtile, quod non idem honestum. * nec honestum, quod non idem vtile sit: sæpe testatur: negatq; vllam pestem maiorem in vitam hominum inuasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaque, non, vt aliquando anteponeremus vtilia honestis, sed vt ea sine errore diiudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, vt dicitur, Marte

alij legũt, fugiendũ: quid, quod iccirco. sit.

per qui ex Peripateticorum sententia non putat, vt Stoici, solum honestũ propter se expetẽdum, sed maximè propter se, non tamen solum.

tũ videntur nihil.

nostro. neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Cum igitur aliqua species vtilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ speciem vtilitatis attulerit: tùc vtilitas non requirenda est: sed intelligendum, *vbi turpitudo sit, ibi vtilitatem esse non posse, quod si nihil est tam cõtra naturam, quàm turpitudo: (recta enim, & conuenientia, & constantia natura desiderat, aspernatur q; contraria) nihilque tam secundum naturam, quàm vtilitas: certè in eadem re *vtili turpitudo esse non potest. item q; si ad honestatem nati sumus: eaq; aut sola expetenda est, (vt Zenoni est visum) aut certè omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia: quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut *solum, aut *summum bonum: quod autem bonũ, id certè vtile: itaq; quidquid honestum, id vtile. quare error hominum non proborũ cũ aliquid, quod vtile visum est, *arripuit, id cõtinuò *secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascũtur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorũ, & ciuium: hinc opum nimiarũ potẽtiæ non ferendæ: postremò etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec *tetrius, nec fœdius excogitari potest. emolumẽta enim rerum

Vbi turpitudo, ibi vtilitas esse non potest

Ex vtilitas & turpitudo.

Solũ, vt Stoici, summum, vt Aristoteli placet.

Arripiunt. Secernunt.

Tetrum opponitur claro, fœdum pulchro.

rum fallacibus iudicijs vident: pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quamobrẽ hoc quidẽ deliberantium genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, vtrum id sequãtur, quod honestum esse videant, an sẽ scientes scelere contaminẽt. in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberãda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultãdi spes, opinioq; remouenda est. satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet si omnes deos, homineſq; celare * possimus, nihil tamen auarè, nihil iniustè, nihil libidinosè, nihil incontinẽter esse faciendũ, hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cũ terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatũ descendit, æneumq; equum, vt ferunt fabulæ, animadvertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, anulumq; aureum in digito: quem vt detraxit, ipse induit. erat autem regius pastorum in concilio pastorum se recepit. ibi cum * palam eius anuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in lucem anulum inuerterat. itaque hac oportunitate anuli vsus, reginæ stuprum intulit: eaq; adiutrice regem dominũ in-

Turpis etiam quando q; deliberatio.

Delictũ etiã occultũ abstinendum.

Vacuũ illud in anulo, quo gemma includitur.

sustulit. teremit, * sustulitq;, quos obstare arbitrabatur? nec in his quisquam cū facinoribus potuit videre. sic repente anuli beneficio rex * ortus est Lidiæ. Hunc igitur ipsum anulū si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. honesta enim bonis viris, non occulta, quærūtur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictum & commentitiā fabulam dicunt prolatā à Platone. quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius anuli, & huius exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cùm aliquid diuitiarū, potentiæ, dominationis, libidinis caussa fecerit, si id dīs, hominibusq;, futurū sit semper ignotum: * sis ne facturus. negant id fieri posse. quanquam * non potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnā facerent? vrgent rusticè sane, negant enim posse, & in ea perstant: hoc verbum quid valeat, non vident. cùm enim quærimus, si possint celare: * quia facturi sint: non quærimus possintne celare, sed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur, si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causse, quæ conturbant animos vtilitatis specie, nonnullū hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter vtilitatis

exortus.

sisne facturum.

nihil enim dīs, & hominibus ignotū semper esse potest.

quòd.

litatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possit ne id quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniustè: fuerat enim in * regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cùm autem consiliũ hoc principes cepissent: cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat vtile patriæ consulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi * Collatino placere deberet. itaque vtilitas valuit propter honestatem: sine qua nec vtilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui vrbem condidit, non ita. species enim vtilitatis animũ pepulit eius: cui cùm visum esset vtilius, solum se quàm cũ altero, regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, vt id, quod vtile videbatur, neque erat, assequi posset, & tamen * muri caussam opposuit speciem honestatis, nec probabilẽ, nec satis idoneã: peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.*

in consulatũ vnum regem expulit Brutus, sed in posterum omnẽ sustulit regnandi consuetudinem.

vtpote ciui patriæ studioso.

legẽ enim Romulus tulerat, ne quis mœnia transiliret.

Nec tamen nostræ nobis vtilitates omittendæ sunt, alijsq; tradendæ, cùm his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; vtilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. scitè Chrysippus, vt multa, Qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè possit, vt vincat: supplantare eum, quicũ certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in vita sibi quenque petere, quod

Deripere. pertineat ad vsum, non iniquum est: alteri *surripere, ius non est.

Perturbatur officia in amicitijs. Maximè autem * perturbatur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cetera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. at neque contra rempublicam neque contra iusiurandum, ac fidem, amici sui * caussa vir bonus faciet, nec si iudex quidem erit de ipso amico. *ponit enim personam amici cum induit iudicis tantum dabit amicitiæ, vt veram amici caussam esse malit, * vt perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum verò iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, id est, vt ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogãdi iudicis, si cum teneremus, Quæ salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullò antè dixi * honestè amico à iudice posse concidi. nàm si omnia facienda sint, quæ amici velint: nõ amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. loquor autem de communibus amicitijs. nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. *Damonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, vt, cum eorum alte-

In q deest. Ponit amici personam qui iudicũ induit. Et vt orandæ.

Mente humana nihil diuinius.

Honesta. Par amicorũ, quos celebrauit antiquitas, lib. 1. & 3. de Fin. Valerius Max. li. 4. cap 7. Higinus cap. 257.

ri Dionysius tyrannus diem necis distinauisset, & is, qui mori addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum caussa postulauisset, vas factus* sit alter eius sistendi. vt si ille non reuertisset ad diem, moriendum esset * sibi ipsi. qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidē tyrannus, petiuit, vt se * in amicitiam tertiū adscriberent. Cum igitur id, quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: iaceat vtilitatis species, valeat honestas. cū autē in amicitia, quæ honesta nō sunt, postulabuntur: religio, & fides* anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

Est.

Infra deest.

Ad.

Anteponatur.

Sed vtilitatis specie in rep. sæpissime peccatur, vt in Corinthi disturbatione nostri, durius etiam Atheniēses, qui sciuerūt, vt Aeginetis, qui classē valebāt, pollices præciderentur. hoc visum est vtile. nimis enim imminebant propter propinquitatem Aegina* Piræo. sed nihil, quod crudele, vtile. est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maximè inimica crudelitas. * Malè etiā, qui peregrinos vrbibus vti prohibēt, eosq; exterminant, vt * Petronius * apud patres nostros, * Papius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassius, & Scæuola: vsu verò vrbis prohibere peregrinos, sanè inhumanū est. illa præclara, in quibus publicæ vtilitatis species præ honestate contemnitur, plena exim-

Religio, & fides anteponantur amicitiæ.

Piræo.

Tale.

Pennus leges Petronia & Papia de ciuibus exterminandis.

cùm sæpe tùm

plorum est nostra resp.* cùm sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm

nulla timoris.

vnquam rebus secundis. * nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta vis est honesti, vt speciem vtilitatis obscuret. Athenienses,

statuerunt.

cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere,* statuerentq;, vt, vrbe relicta coniugibus,

Themistocle suadente.

& liberis Trœzene depositis, naues conscenderent,* libertatemq; Græciæ classe defendrent, Cyrsilium quendam suadentem, vt in vrbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atq; ille sequi vtilitatem videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post victoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, vt aliquem populus daret, quicum cõmunicaret. datus est Aristides huic. ille classem Lacedæmoniorum, quæ

Demosthenes in oratione de corona.

subducta erat ad* Gytheum, clam incendi posse: quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset, quod Aristides cum audiuisset, in concionem magna expectatione venit, dixitq; perutile esse cõsilium, quod Themistocles afferret, sed minimè honestum; itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id ne vtile quidem putarunt, totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidè, auctore Aristide repudiauerũt. Melius hi, quã nos, qui piratas

vide Plutarchum in vita Pompeij.

* immunes, socios vectigales habemus. Maneat

ergo,

ergo, quod turpe sit, id nũquam esse vtile, netum quidem, cùm id quod esse vtile putes, adipiscare. hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt, vt suprà dixi, sæpe causæ, cũ repugnare vtilitas honestati videatur: vt animadvertendum sit, * repugnet ne plane an possit cum honestate coniungi, eius generis hæ sunt quæstiones. si exempli gratia, vir bonus, *ab Alexandria profectus Rhodum, magnũ frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; annonæ caritate, si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse, nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suum *quamplurimũ* venditurus, sapientem, & bonum virum fugimus: de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed dubitet, an turpe non sit. In huiusmodi caussis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & graui Stoico: aliud Antipatro, discipulo eius, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, vt ne quid omnino, quod vẽditor norit, emptor ignoret: Diogeni, venditorẽ, quatenus *iure ciuili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidijs agere, & quoniam vendat, velle quàm optimè vendere, aduexi, expositi: vendo meum non pluris, quàm ceteri: fortasse etiã minoris, cùm maior est copia: cuius ergo iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex alte-

repugnetur

in q. deest. Libenter vtitur exemplis: quia rem illustrant, vbi ratio paullo videtur obscurior.

quã plurimo. venditurus?

quod non ita late patet, vt ius gentium, id est naturæ.

ra parte. Quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati: eaq; lege natus sis, vt ea habeas principia* naturæ, quibus parére, & quæ semper sequi debeas: vt vtilitas tua, communis vtilitas sit: *vicissim, & æquè communis vtilitas tua sit: celabis homines quid ijs adsit & commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortassè sic: Aliud celare, aliud est tacere. neq; ego nunc te celo, si tibi non dico quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici vilitas: sed non, quidquid tibi audire vtile est, id mihi dicere necesse est. Immo verò inquit ille, necesse est: si quidem inter homines natura meminisli coniunctam societatem. Memini,* inquit ille: sed num ista societas talis est, vt nihil suum cuiusq; sit? quod si ita est.* nec vendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione nō illud dici: quamuis hoc turpe sit tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, vt turpe non sit: ex* altera autem parte, ea re quia turpe sit, non esse faciendū. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pestilētes sint, & habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubilibus apparere serpētes: malè materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus venditur non dixerit, ædesq; vendiderit pluris multo, quàm se venditurum putarit: num id

*iuste,

Naturæ principia sequi debemus. Vicissim communis vtilitas.

Inquies.

Ne.

Hæc erat Antipatri opinio.

*iustè, an improbè fecerit? ille vero inquit Antipater, improbe facit. quid enim est aliud * erranti viam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sancitum est [si *hoc non est,] emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem* incurrere? plus etiam est, quàm viam non monstrare. * nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coègit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu quod placebat, emisti. Quod si, qui proscribũt* villam bonam, [vt* ipsi asserunt] beneq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt. vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? sin autem* dictum nõ omne præstandum est, quod dictum non est, id præstandum putas? quid vero est stultius, quàm venditorẽ eius rei, quam vendat, vitia narrare? * quid autẽ tam absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam caussis dubijs, ex altera parte defenditur honestas: ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modò honestum facere sit, sed etiam, non facere, turpe. hæc est illa, quæ videtur vtilium fieri non honestis sæpe, dissensio.

Iuste fec: Ex quo versu Ennij li 1. In quibusdam deest.

Incurrere.

Al ita disting. nam est scientẽ, in errorem, alterũ inducere.

Villam bonũ In al. deest.

Dicta non omnia præstãda.

Quid tam absurd.

Solum honestũ, vt Stoici, Cicero sequitur sentit igitur cum Antipatro. talia non ne.

Quæ dijudicanda sunt: non enim, vt quæreremus, exposuimus, sed vt explicaremus. Non

igitur * videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare, emptores dubitasse. neque enim id est celare, quicquid reticeas: sed cùm, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos, quorum interest id scire. hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potiùs, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi: veteratoris, vafri. hæc tot, & alia* plura nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quòd si vituperandi* sunt, qui reticuerunt: quid de ys existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C.* Canius, eques R. homo nec infacetus, & satis literatus, cùm se Syracusas * otiandi causa, non negotiandi, vt ipse dicere solebat, contulisset, dicitabat se hortulos aliquos velle emere, quò inuitare amicos, & vbi se oblectari sine *interpellatoribus posset. quod cùm percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, venales quidem se hortos non habere, sed licere vti Canio, si vellet, vt suis: & simul ad* cenam inuitauit in posterum diem. cùm ille promisisset, * tum Pythius, vt argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ys* petiuit, vt ante suos hortulos postera die piscarentur, dixitq;, quid eos facere vellet. ad cenam* tempore venit Canius. *opipare paratum erat conuiuium, *Cymbia-

In q deest. Nomen à bestijs acceperunt multæ familiæ, vt Canij, Ouij, Gallij, Porcij Asini.

Al ociādi vt ipse dicere, solebat, non negotiandi causa contulisset.

Interpellationibus.

Ad cenā hominem in hortos inuitaust.

Tum Pythius qui esset vt argentarius commentum simile de Regestæis Siciliæ populis, Atheniensesq; ad bellum Syracusanum horrentibus, narrat Thucidides lib. 8. argentum enim non solū, sed à finitimis populis commodata acceptum ostentarunt.

Opiparè à Pythio apparatū conuiuiū. Cumbarū. rum

*vñ ante oculos multitudo. pro se quisq; quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum Canius, quæso inquit, * quid est ô Pythi, tantúmne pisciùm? tantúmne Cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac villa isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet. grauatè ille primo, quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius* postera die familiares suos: venit ipse maturè: scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorũ essent, quòd eos nullos videret. nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dũ enim Aquillius* collega, & familiaris meus, * protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset dolus malus, respondebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, vt ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulãtes, perfidi, improbi, malitiosi * sunt. nullũ igitur factum eorum potest vtile esse, cũ sit * tet vitijs inquinatum. quod si Aquilliana definitio vera est: ex omni vita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. ita nec, vt emat melius, nec, vt ven-*

Quid hoc Pythi.

Postridie.

In prætura. quod indicat oratio pro Cluentio sic & in Topicis eum apellauit.

Pertulerat.

In q. deest. Perfidia, improbitate, malitia.

Quidquam vir bonus neque simulat, neque dissimulat.

dat, *quisquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. atque iste dolus malus* etiam legibus erat vindicatus, vt tutela XII. tab. & circumscriptio adolescentium lege* Plætoria, & sine lege, iudicijs, in quibus, Ex fide bona, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt, in arbitrio rei vxoriæ, Melius, æquius: in fiducia, Vt inter bonos bene agier.

&. Lætoria.

Quod melius æquius Fraudi? Vt inter.

quid ergo? aut in eo, *quod melius, æquius est, potest vlla pars inesse* fraudis: aut, cũ dicitur, *Inter bonos bene agier, quidquam agi dolosè aut malitiosè potest? dolus autem malus simulatione(& * dissimulatione,) vt ait Aquillius, con-

In q. deest. Tollendum in reb. contrahendũ omne mendacium ex.

tinetur. tollendum est igitur * in rebus contrahendis omne mendacium, non licitatorem venditor, nec, qui *contra se licetur, emptor *opponet: vterq; si ad eloquendum venerit, non plus, quàm

Contra liceatur.

semel eloquetur. Q. quidem Scæuola, P. filius, cùm postulasset, vt sibi fundus, cuius emptor erat, semel *indicaretur, idq; venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum mil-

Æstimarent.

lia. nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget: sapientis negant: *vt si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios,

Vt etiam si.

bonos, alios *sapientes existimant: ex quo Ennius. Nequidquam sapere sapientem, qui * sibi ipsi prodesse nequiret. verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panetij,

Cum re vera distinguas & disiungi non possint. omnes enim sapientes boni sunt

Qui ipse sibi.

videó in ijs libris, quos de officijs scripsit Q. Tuberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, iustituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solùm nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis. maximeq; reip. singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scævolæ factum, de quo paullo antè dixi, placere nullo modo potest. etenim omninò se * negat facturum compendij sui caussa, quod non liceat, huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is qui prodest, quibus potest, nocet nemini, * rectè iustum virum bonum non facile reperiemus. Nũquam igitur est vtile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est vtile. Ac de iure quidem prædiorum * sancitum est apud nos iure ciuili, vt in his vendendis vitia * etiam dicerentur, quæ nota essent venditori. nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset * cautum, ea præstari, quæ essent lingua * nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: a * iuris consu'tis etiam reticentiæ pœna est constituta. quidquid enim * inest prædio vitij, id statuerunt. si venditor sciret, nisi nominatim dictũ esset, præstari oportere. vt, cum in * arce augurium augures acturi essent, iussissentq; T. Claudium,

Scævola

malum legere, certe is fũ-

Sanctum est, In q. deest. In q. deest. Lib. 1. de oratore.

Iureconsulti In esset in præd.

Vide Festum In verbo, Arcani, & in Auguraculum.

Centumalum Ea Quorum.

*Centimalum qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri * eas, * quarum altitudo officeret auspicijs: Clandius proscripsit, insulam vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatũ est. itaq; Calpurnius, cùm demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes posteà proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit: Quid sibi * de ea re faccre oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, * huius nostri Catonis pater, vt enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronuntiauit: cum in venundando rem eam sciisset, & non pronuntiauisset, emptori damnum * præstari oportere. * igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset venditor. quòd si rectè * iudicauit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt, quæ autè possunt, diligenter tenẽtur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio * Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudiciũ est. Oratã * Crassus, Gratidianum defendebat * Antonius. ius Crassus vrgebat, * quod vitiũ venditor nõ dixisset, sciens, id oportere * præstari: æquitatem Antonius,

Iuq. dare facere.

Qui se Vlica sua manu occiderat, ne seruiret Patriam asperet.

Præstare. Ergo.

Iudicauit.

Plin. lib. 9. c. 54. Valer. lib. 9. c. 1.

Omnium cõfessu princeps in eloquentia. vide in lib. de claris orat.

Quod vitij. præstare.

Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici, nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset tenere: * quorsum hæc? vt illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter leges, aliter Philosophi tollunt astutias: leges quatenus manu tenere * res possunt: * Philosophi, quatenus ratione & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipse enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt. sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tãquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquam video propter deprauationem consuetudinis, neq; more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili, natura tamen lege * sancitum est. societas enim est (quod & si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, hominum inter homines, interior eorum, qui eiusdem gentis sunt, propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gentiũ, aliud ius ciuile esse voluerunt. quod * enim ciuile, non idem continuò gẽtium, quod autem gentium, idẽ ciuile esse debet: sed nos viri iuris, germaneq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: vmbra, & imaginibus vtimur: easq; ipsas vtinam sequere-

Quorsus.

In q. deest. Philosophi plus ad bonitatem affert quàm leges.

Sanctum.

autem.

mur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & veritatis exemplis. nam quanti verba illa? Vtinè propter te, fidémve tuam captus, fraudatúsue sim. quàm ille aurea? Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. sed qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Quinctius quidem Scæuola Pōt. Max. summam vim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur, Ex fide bona: fideiq; *bonæ nomen existimabat manare latissimè, idq; versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ societas continetur. in his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemq; cuiq; præstare oporteret. Quocirca astutiæ tolledæ sunt, eaq; malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimum. prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum, malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis *anteponit. Nec verò in prædijs solum ius ciuile, fructum à natura, malitiam, fraudemq; vindicat: sed* & in mancipiorum venditione venditorum* fraus omnis excluditur. qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. hæredum alia caussa est. Ex quo intelligitur, quoniã iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, vt ex alterius prædetur* inscitia. nec vlla* pernicies vitæ

Fidei bonæ nomen latissime manat.

Ponit ante,

Etiam.

In venditione fraus excluditur.

Inscientia.

Nulla perni-

vitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascuntur: vt vitia cum honestis pugnare videantur. quotus enim quisque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur si placet, in ijs quidem exemplis, in quibus * peccari vulgus hominum fortasse non putat. neque enim de sicarijs, veneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est, qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis, & carcere * castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romana attulerunt. quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem * ciuitatis * potentissimos. qui, cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munus culpam repudiauerunt. quid ergo? satin hoc est, vt non deliquisse videantur? mihi quidem non videtur. quanquam * alterum amaui viuum, alterum nõ odi mortuum, sed cùm Basilius M. * Satirium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumq; fecisset hæredem, * hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum) * non erat æquum, principes ciuitatis rem habere, ad * Satirium nihil præ-

cies vitæ maior, quam in malitia simulatio intelligentiæ.

Peccare.

Fatigandi.

Basili.

Ætatis.

Crassum diuitijs Hortensium eloquentia.

Hortensium, Cuius mortem deplorat in libri proœmio, qui inscribitur Brutus,

Satrium

Hunc ait, dico patronum agri Picenis & Sabini.

Num Satrium.

ter nomen peruenire. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cùm potest, iniustè facit, vt in primo libro differui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidē etiam* vera hereditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non veritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdū, aliud honestum videri solet: falsò. nam eadem vtilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans, est illud quidē honestum, verum hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est* fraudū, maleficiorum, scelerū omniū. itaque si vir bonus habeat hanc vim, vt si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irrepere, hac vi non vtatur, ne si exploratum quidem habeat, id omninò neminem vnquam suspicaturum. at si dares hanc vim M. Crasso, vt digitorum pertussione hæres posset scriptus esse, qui re vera non esset hæres, in foro, mihi crede, * saltaret. Homo autem iustus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit vir bonus, nescire* fatetur. At verò, si quis voluerit animi sui cōplicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonū esse, qui prosit, quibus possit, noceat neminī, nisi lacessitus iniuria. quid ergo?

Testamento legata cum illa, proxime nominata, vera non fuerint.

Fraudium.

Præ gaudio, vt pote qui summum bonum non in honesto, sed in diuitijs, opibusq; ponerent. Fatentur.

go? hic non notat, qui quodam quaſi veneno perficiat, vt veros iudices moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod vtile ſit, quodq; expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec vtile eſſe quod ſit iniuſtum. hoc qui non didicerit, * bonus eſſe non poterit. Fimbriam cõſularem, audiebam de patre noſtro puer, iudicem M. Lutatio * Pythiæ fuiſſe, æquiti Rom. ſaqè honeſto, cùm is ſponſionem feciſſet, Ni bonus vir eſſet: itaq; ei dixiſſe Fimbriam ſe illam rem nunquam iudicaturum: ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra iudicaſſet, aut ſtatuiſſe videretur virum bonũ aliquem eſſe, cùm ea res innumerabilibus officijs, & laudibus cõtineretur. * Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, nõ modò Socrates nouerat, nullo modo videri poteſt quidquam eſſe vtile, quod non honeſtũ ſit. itaq; talis vir non modò facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non * audeat prædicare. hæc, nonne eſt turpe, dubitare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitẽt? à quibus natũ eſt id, quod iam * tritum eſt vetuſtate prouerbium. cùm enim fidem alicuius, bonitatemq; * laudant, dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet vim, niſi illam, nihil expedire quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obtinere? Videſne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi poſſe veniã dari, neque huic, quẽ paullo ante fingebam digitorum percuſſione beatitatis

Bonus vir.

Pinthiæ.

Vir bonus qualis eſſe debeat.

Benitas etiam apud ruſticos laudem habet.

Contritum.

Laudant.

In q. deest.

omnium posse (* ad se se) conuertere? vt enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. At enim, cùm permagna præmia sunt, est caussa peccandi, C. Manius, cum à spe consulatus longè abesset, & * septimum annum post prætura iaceret, neque petiturus vnquam consulatum videretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum, & ciuem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Rom. criminatus est, bellum * illud producere: si se consulem fecissent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. itaque factus est ille quidem consul, sed à fide, iustitiaq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit, * Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum cùm prætor esset, collegiumq; * prætorium tribuni pl. adhibuissent, vt res nummaria de cõmuni sententia * constitueretur. (* iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo posset scire quid haberet.) conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constituerunt-q;, vt omnes simul in Rostra post meridiem descenderent & cæteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra recta: idq; quod communi-

Cum à consulatu biennio tantum prætura legibus distaret.

Illũ ducere.

Ne.

Prætorum.

Hæc omnia in quibusd. desunt.

Pretium monetæ neq; aureæ, neque argenteæ consulebat.

ter

ter compositum fuerat, solus edixit. & ea res, si quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis statuæ* factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo vnquam multitudini fuit carior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnũquam, cùm id, in quo violatur æquitas, non* habetur ita magnum: illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: *vt Mario præripere collegis, & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe, consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valdè vtile videbatur. Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimã: aut illud, quod vtile videtur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur? possumus ne aut* illum Mariũ virum bonum iudicare, aut hũc? explica, atque excute intelligẽtiam tuam, vt videas, quæ sit in ea *species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonũ mentiri emolumenti sui caussa, criminari, præripere, fallere? nihil profectò minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllũ tam expetendum, vt viri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantum vtilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni vir nomen eripuerit, fidem, iustitiamq; detraxerit? quid enim interest, vtrum ex homine se *conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid, qui omnia recta, & honesta negligũt, dummodo potentiã con-

In q. deest.

In q. deest.

In quibusdam vt Mario, præ collegis, & Tribunis.

Qui criminatus est Q. Metellum spe cõsulatus adipiscendi.

Specie.

Conferat.

Pompeium carpit, qui vt augeret potẽtiã suam Cæsaru filiã duxit vxorem.

sequantur, nonne id faciunt, quod is, *qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset: vtile enim videbatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. ipse autẽ *socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicã, vt potero incondite fortasse, sed tamen vt res possit intelligi:

Senarij iambici.

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliys rebus pietatem colas.

In pietate colenda.

Capitalis Etcocles, vel potius Euripides, qui id vnum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat,* exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, vẽditiones fraudulẽtas? ecce tibi, qui rex populi Rom. dominusq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit: hanc cupiditatẽ si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum, earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam

Patetur.

putat. qui autem *fateatur, honestum non esse, in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse vtile, quabunc obiurgatione, aut quo potius conuicio à tãto errore conetur auertere? potest enim, dij immortales, cuiquã esse vtile fœdissimum, & *teterrimum parricidium patriæ, quamuis eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda vtilitas est, & quidẽ sic, vt hæc duo *verba inter se discrepare, sed tamen

Antea quoque in hoc libro varumque commanxit.

Verba.

men vnũ sonare videãtur, Nunc * abeo ad vulgi opinionem. Quæ maior vtilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius ei, qui id iniustè consecutus sit, inuenio, cùm ad veritatem cœpi reuocare rationem, possunt enim cuiquam esse vtiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarũ periculorũq; plenissima? Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci boni sunt, inquit * Attius: at cui regno? quod à Tantalo & Pelope proditum iure obtinebatur. nam quanto plures ei * regi putas, qui cum exercitu populi Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatẽq; non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coëgisset? hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? cuius autem vita ipsi potest vtilis esse, cum eius vitæ ea conditio sit, vt, qui illam eripuerit, in maxima * gratia futurus sit & gloria. Quòd si hæc vtilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sũt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse vtile, quod nõ honestum sit: quanquã id quidem cùm sæpè alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cum enim rex Pyrrhus populo Rom. bellum vltrò intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente, perfuga * ab eo venit in castra Fabricij, eiq; est pollicitus, si premium ei proposuisset, se, vt clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra reditum ũ,

Adeo.

Accius.

Cæsari.

Gratiam, & gloriam tyrannicida cõsequuntur.

Medicus Pyrrhi ab ab a traditum est.

& eum veneno necaturum. hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem vtilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, qui tum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabricio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis fuit: vel senatui nostro, qui numquam vtilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? si gloriæ caussa imperium expetendum est: scelus absit, in quo non potest esse gloria. sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo: non poterunt esse vtiles cum infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi, Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex S. C. liberauisset, vt eæ rursus vectigales essent, neq; iis pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio. piratarum enim melior sedes, * quàm senatus. At aucta vectigalia: vtile igitur. Quousque audebunt dicere, quidquam vtile, quod non honestum? potest autem vlli * imperio, quod gloria debet fultum esse, & benevolentia sociorum, vtile esse odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfractè ararium, vectigaliaq; defendere, omnia publicanis negare, multa socys: cùm

Opes cum infamia nunquam vtiles.

In alijs deest.

Imperiũ fultatur gloria, & benevolentia sociorum.

in

in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, vt cum colonis nostris soleremus: eoq; magis quòd illa* ordinum coniunctio ad salutem reip. pertinebat. Malè etiam Curio, cum causam transpadanorum æquam esse dicebat, semper autem addebat, Vincat vtilitas. potiùs diceret, non esse æquam, quia non esset vtilis reip. quàm, cum æquam esse diceret, non esse vtilem fateretur. Equitum, & senatus, quorum dissentione fracta sunt opes reip.

Plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionum, sit ne boni viri, in maxima caritate annonæ familiam non alere. in vtramq; partem disputat: sed tamen ad extremum vtilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equi ne pretiosi potiùs iacturam faciat, an seruuli vilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? negat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripietne suum? minimè, non plus, quàm si nauigantem in* altum eijcere de naui velit, quia sua non sit. quoad enim perueniatur eò, quò sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid si in vna tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes, sibi ne* vterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero, sed ei, cuius magis interfit vel sua, vel reip. causa viuere. quid, si hæc paria in vtroque? nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut in micando vi- Cùm tamen præstet eum viuere, qui sit vtilior reip. Alio. Vter.

ctus, alteri cedet alter. Quid, si pater sana expilet, cuniculos agat ad aerarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria *præstat omnibus officijs? immò verò sedipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficit, * accusabit, minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponit saluti patris. Quærit etiam si sapiens adulterinos nummos * accipiet imprudens pro bonis, cùm id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. * Qui vinum fugiens vendat sciens, debeat ne dicere? non necesse putat Diogenes, Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicenda ne vitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda videntur, alteri non dicenda. si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicet ne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit *millenarium? Perspicuum ita est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta & promissa sem-

Præstabit.

Reprehendet. Non enim hoc loco est, accusare ad iudicet.

Acceperit.

Cui etiam supra assensus est de Rhodio frumentario.

Hæc sunt quasi controuersa.

Mille denarium? Pacta & promissa interdum non seruanda.

per-

pérne ſeruanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo, vt prætores ſolent dicere, fabla ſint? Si * quis medicamentum cuipiam dederit ad quam intercutem, pepigeritq;, ne illo medicamento vnquam poſtea, vteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti, quid faciendum ſit, cùm ſit is inhumanus, qui non concedat vti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? vitæ, & ſaluti conſulendum eſt. Quid ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum heredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, vt antè quàm hereditatem adeat, * luce palam in foro ſaltet, idq; ſe facturum promiſerit, quod aliter cum heredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nec ne? promiſiſſe nollem, & id arbitror ſuiſſet grauitatis: ſed quoniam promiſit. ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mētietur, ſi ex hereditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in reip. magnū aliquod tempus cōtulerit, vt, vel ſaltare eū, cum patriæ conſulturus ſit, turpe nō ſit. Ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt ijs ipſis vtilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaetonti filio (vt redeamus ad fabulas) factūrum ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet: optauit, vt in currum patris tolleretur: ſublatus eſt * inſanus: antequàm conſtitit, ictu fulminis deſta grauit, quanto melius fuerat in hoc promiſ-

Qui.

Luci.

Contra vtilitatem.

Contra promiſſa.

In q. deeſt.

sum patris non esse seruatum? Quid, quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres * optiones Neptunus dedisset, optauit interitum * Hippolyti filij sui, cùm is patri suspectus esset de * nouerca, quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cùm deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius * non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens, reddere, peccatum sit, non reddere, officium. Quid, si is qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, * reddésne depositum? non, credo: facies enim contra remp. quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ natura honesta: videntur esse, * temporibus fiunt non honesta, facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata vtilitate fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quæ videntur esse vtilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quattuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem * versabimur, cùm docebimus, ea, quæ videntur esse vtilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quàm vult imitari malitia,

Optiones. In q. deest. Phædra.

Contra promissa.

Reddas.

Honesta temporibus perturbantur, fiuntq; non honesta.

Versemur.

tia, itemq; de iustitia, quæ semper est vtilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur, altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyssi, (vt quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud * Homerum, optimum auctorem, talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse, non honestum consilium. At vtile (vt aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego verò * istam contemnendam, & abijciendam, quoniam, quæ honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc * audiuit ab Aiace:

*Cuius ipse princeps iusiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit: ne * coiret, institit:
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

Aggreditur de fortitudine. In q. dest. Tranquillitatem. Audax. Cuius Senarij iambici. Cum reliquit Græci.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum ciuibus, id quod fecit, dimicare melius

fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & * fabulas, & externa: * ad rem, factaq; veniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Amilcare, iuratus missus est ad senatum, vt, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. is, cum Romam venisset, vtilitatis speciem videbat: sed eam, vt res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse * domi suæ cum vxore, cum liberis, quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem tenere consularis dignitatis gradum. quis hæc neget esse vtilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. *an locupletiores quæris * auctores? * harum enim est virtutum proprium nil extimescere, omnia humana despicere nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaq; quid fecit? in senatum venit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quàm diu iure iurando hostium teneretur, non esse se senatorem. atq; illum etiam (ô stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem vtilitati suæ) reddi captiuos, negauit esse vile. illos enim adolescentes, & bonos duces, se iam confectum senectute. Cuius cùm valuisset auctoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit, neque eum caritas

Non enim hoc de Vlysse verum putabat, nec omnia de bello Troiano pro certis habebãtur. Ad rẽ factã nostramque.

Domini.

Nom. Quàm animi magnitudinẽ, & fortitudinem.

caritas patriæ retinuit, nec suorum, neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum cõseruandum putabat. itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in* meliore causa, quàm si domi senex, captiuus, perierus, & consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, verùm etiam dissuaserit. quo modo stulte etiam ne, si reip. conducebat? potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam cini vtile esse? peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cùm vtilitatem ab honestate seiungunt. omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter vllo modo possumus nã quis est, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? sed quia nusquã possumus, nisi in laude, decore, honestate vtilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus, vtilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessariũ ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? nũ iratũ timemus Iouẽ? at hoc quidem commune est omnium philosophorum, non* eorum modò, qui deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri volunt, numquam nec irasci deum, nec nocere. quãd autem vatus Iupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipsi Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatem per-

Felicior erat, si quidem ex honesto felicitas prouenit.

Vtilitas vbi sit.

Epicureos intelligit.

uerteret. An, ne turpiter faceret? primū minima * de malis. num igitur tantum mali turpitudo ista habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Attium:

debemus eligere.
habeat

Fregisti ne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam.

quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, videri quædam vtilia, quæ non sint, sic se dicere, videri quædā honesta, quæ non sint: vt hoc ipsum videatur honestum, conseruandi iurisiurandi causſa ad cruciatum reuertisse: sed fit non honestum, quia, quod per vim hostiū esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valdè vtile sit, id fieri honestum, etiā si antea non videretur. Hæc fere contra Regulum, sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuēdus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neq; nocere. hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurādum valet. sed in iureiurando, non qui metus. sed quæ vis sit, debet intelligi. est enim iusiurandum affirmatio religiosa. quod autem affirmatè, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est. iam enim non ad iram deorum,

Vt philosophi omnes affirmant.

quæ * nulla est, sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. nam præclarè Ennius.

O fides alma, apta pinnis, & iusiurādū Iouis. qui igitur iusiurandū violat, is fidē violat: quam in Capitolio vicinam Iouis Optimi Maximi, vt

in

in*Catonis oratione est, maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. certè, si nihil malum esset, nisi dolere. id autē non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite quæso vituperare. quem enim locupletiorē quærimus, quàm * principem * reip. qui, retinendi officij caussa, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiūt minima de malis, id est vt turpiter potius, quàm calamitosè, an est vllum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet videri? itaque, * neruosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id quod turpe sit: qui autem*remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Censorium. intelligit.

Erat enim consularis. pop. Rom.

vt Stoici.

vt Peripatetici.

Neque dedi, neq; do fidem infideli cuiquam. ic circo recte à poëta dicitur, quia, cùm tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. sed si * hinc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, ne quæratur latebra periurio. Est autem etiam ius bellicū, fidesq; iurisiurādi sæpe *hosti seruāda. quod enim ita iuratū est, vt mens deferentis cōciperet fieri oportere, id obseruandū est: quod aliter id si non feceris, nullū periurium

hoc seruanda fides etiam infideli.

cum hoste.

est: vt, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus sit, ne si iuratus quidem id non feceris. nam pirata nō est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. cum hoc* non fides esse debet, nec iusiurandum commune. non enim, *falsum iurare, peierare est: sed, quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur, mente nostro, id non facere periurium est, scitè enim Euripides,

nec

Non ex animi sententia.

Iurauí lingua, mentem iniuratam gero.

Senarius in Hippolyto.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesq́, bellicas, & hostiles perturbare periurio. cum iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur: aduersus quem & totum ius fœciale, & multa sunt iura communia. quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Sp. Postumius, cùm iterum consules essent, quia, cum malum pugnatum apud Claudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt eis: iniussu enim populi, senatusq́, fecerant. eodemq́, tempore T. Numitius, Q. Melius, qui* tum tribuni pl. erāt, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, vt pax Samnitum repudiaretur atq; huius deditionis ipse Postumius, qui debebatur, suasor, & auctor fuit. quod item multis annis post C. Mancius: qui, vt Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius,

Cum actum est de Samnitū pace repudianda, non cū facta pax est. nam extra vrbem esse nisi per vnum diem tribunis pl. nō licebat.

Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua accepta, est hostibus dedítus. Honestius hic, quam Q. Pompeius: quo, cum in eadem caussa esset, deprecãte, accepta lex nõ est. hîc ea, quæ videbatur, vtilitas plus valuit quàm honestas: apud superiores vtilitatis specie falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actũ per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatũ proficiscebatur, cum præsertim de captiuis dissuasurus esset? quod maximũ in eo est, id reprehenditis. non enim suo iudicio stetit, sed suscepit caussam, vt esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profectò Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset, quod quia patria nõ vtile putauit, iccirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam quod aiunt, quod valdè vtile sit, id fieri honestum: immo vero, esse non fieri. est enim nihil vtile, quod idẽ non honestũ. nec, quia vtile, honestum est, sed, quia honestum, vtile. quare ex multis mirabilibus exẽplis haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. nam quòd redyit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit. itaque ista laus non est hominis, sed temporum. nullum enim * vinculum ad astringendam fidem iusciurando maiores arctius esse voluerũt

Iusiurandum vinculum arctissimum ad adstringendã fidem.

id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides, indicãt notationes, animadversiones q̃ censorum. qui nulla de re diligentiùs, quàm de iureiurando, iudicabant, L. Manlio, A. filio, cùm dictator fuisset, M. Pŏponius tribunus, pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerẽdam addidisset. criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui *Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cùm audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. cui cùm esset nuntiatum, quòd illum iratum allaturum ad se a liquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris ad se adolescentem iussit venire. at ille, vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturũ, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iuranit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à caussa desistere necesse esset: Manlium missum fecit. tantum temporibus illis iusiurandum valebat. atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus vir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem *acerbus,

Hic postea filium suum interficiussit, quòd præter mandatum cum hoste cõflixisset.

Acerbè seuerus.

bus, & seuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decē illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit. Annibal, in castra reditu os ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, vituperandi. de quibus non omnes vno modo. nam Polibius, bonus * auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, à Senatu re non impetrata: vnum ex decem, qui paullo post, quàm egressus erat à castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non recte: fraus enim * distringit, non dissoluit periurium. fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. itaque decreuit senatus, vt ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum. octo hominū millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissēt à Paullo, & Varrone consulibus: eos Senatus non censuit redimēdos. cū id parua pecunia fieri potuisset: vt esset * insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scribit idem, quòd senatus, populusq; R. rebus afflictis tam excelso animo fuit. Sic honestatis comparatione ea, quæ videntur vtilia, vincuntur.

maximè dignus cui aliquid narranti fides habeatur.

abstringit.

Romanis militibus insitū, aut vincere, aut mori.

* Atilius autem ille, qui græcè scripsit historiam,

Atilius.

plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur, eosq; à censoribus omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videret, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset, non esse * vtilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse vtile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? atque ab Aristippo Cyrenaici, atque * Annicerij philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis. quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor, auctorq; sententiæ cum his, velis equisq; (vt dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. nam si non modo vtilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata, vt à Metrodoro scriptum est, cõtinetur, certè hæc vtilitas, & quidem summa, (sic enim censent) cũ honestate pugnabit. nam vbi primũ prudentiæ locus dabitur? an, vt conquirat vndique suauitates? quàm miser virtutis famulatus seruientis voluptati? quod autẽ munus prudẽtiæ? an legere * intelligenter voluptates? sic nihil isto esse incun-

Turpia non sunt vtilia.

ab Annicere philosopho.

Alij legunt, intelliget ur, vtrũque sententiam aliquam habet.

iucundius: quid excogitari potest turpius? Iam qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locũ fortitudo, quæ est dolorum laborumq́ contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala dolore: vt si illum audiam de continentia, & temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed * aqua hæret, vt aiunt: nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperãtia libidinum inimica, libidines autem cõsectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiuersantur. prudentiam introducunt scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq́ doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iustitia vacillat, vel iacet potiùs, omnesq́ eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. neque enim bonitas nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, vtilitatem ve referantur. Conferamus

Non progreditur eius oratio impedimentis retinetur, vt aqua.

igitur in pauca. nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem* voluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis* reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec verò finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. * Sed de hoc hactenùs: magna enim res,* alio loco pluribus verbis disputata, nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem vtilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. nam vt tribuamus aliquid voluptati: condimenti fortasse non nihil, vtilitatis certe nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, vt acceperis, quanquam tibi hi tres libri* Cratippi inter commentarios, tanquam* hospites erunt recipiendi. sed vt, si ipse venissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu clara voce patria reuocasset, aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporibus, quantum poteris,

Voluptas omnis honestati contraria.
voluptas cũ honestate tãquam cum homine pecus. &c.
præhendendos
Sed de hoc, magna enim res est, alio loco pluribus
In libris de finibus.

Inter Cratippi commẽtarios. plus igitur Cratippo, quàm sibi ipsi, tribuere videtur.
fam. ep. 16. li. 12. & 21. lib. 10.

poteris

poteris autem, quantum voles. cum verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum propediem, vt spero, &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero: tibiq; persuade, te mihi quidem esse carissimum, sed multò fore cariorem, si talibus monumentis, præceptisq; lætabere.

M. T. CIC.

CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE, AD

T. Pomponium Atticum.

Dialogi personæ,

SCIPIO, CATO, LÆLIVS.

*O Tite, si quid ego * adiuto, curám veleuasso,*
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

pro adiuuero alij mendose legũt adiuto.

*Licet enim versibus ijsdem mihi affari te Attice, quibus affatur * Flaminium.*
Ille vir haud magna cum re sed plenus fidei.
Quanquam certo scio, non vt Flaminium,
Sollicitari te Tite sic noctesq; diesq;

qui ex Macedonia, & Philippo rege triumphauit anno ab V. C. DLIX.

noui enim moderationem animi tui, & equitatem, neq; non cognomen solùm Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum cõsolatio & maior est, & in aliud tempus differenda, nũc autem mihi visum est aliquid ad te de senectute conscribere. hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam vrgentis, aut certè aduentantis senectutis, & te, & me ipsum leuari volo.

Pro, modeste, sic alibi locutus est, sic etiã habent veteres libri.

ista te quidem id modicè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certò scio. sed mihi cum de senectute vellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus cõmunis, quo vterque nostrũm communiter vteretur. mihi quidem ita iucundi huius libri confectio fuit, vt non modò omnes abstulerit senectutis molestias, sed efficerit mollem etiam, & iucundam senectutem. nunquam igitur satis laudari philosophia poterit: cui qui pareat, omne tempus etatis sine molestia possit degere. Sed de ceteris & diximus alias multa, & sepe dicemus. * hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, vt Aristo Chius, nc parum esses auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & *Scipionem fecimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat: insq; eum respondentem, qui si eruditius videbitur disputare,*

mus.

Africanum minorem, Paulli filium.

tare, quàm cõsueuit ipse in suis libris: attributo Græcis litteris, quarum cõstat eum perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. SCIP. Sæpenumerò admirari soleo cum C. hoc Lælio, cum ceterarum rerum tuam excellentem. M. Cato, perfectam, sapientiam, tum vel maximè, quòd *nunquam grauem tibi * senectutem esse * persenserim: quæ pleriſque senibus sic odiosa est, *vt onus se Aetna grauius dicant sustinere. CAT. Rom haud sanè, Scipio, & Læli, difficilem admirari *videmini. quibus enim nihil est in ipsis opis ad benè, beatèq; viuendum, ijs omnis ætas grauis est: quò autem omnia bona á seipsis petunt, ijs nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere est in primis senectus: quam vt dispiscantur, omnes optant: eandem accusant *adepti: tanta *est inconstantia, stultitia, atq; peruersitas. Obrepere aiũt eam citius, quàm *putassent, primũ, quis cõgit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia, obrepit? deinde, qui minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annum ageremus, quàm si octogesimum? præterita enim ætas quamuis longa, cùm effluxisset, nulla cõsolatione permulcere posset stultam senectutẽ. quocirca, si sapientiam meam admirari soletis, quæ vitam digna esset opinione vestra, nostroq;: *cogno-

senectutem sapienti grauis senectus non est.
senserim
difficilem.
adeptam inest.
putauissent.
consolatio. M. Cato. & C. Lælius nominati sapientes vt de lib. 3. de offi.

mine, in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tãquam deum, sequimur, eiq; paremus: à qua non verisimile est, cùm ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum tanquam ab inerti poëta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse* aliquod extremum, &, tãquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tempestiua quasi vietum, & caducum: quod ferẽdum est molliter sapienti. quid* enim est aliud, gigãtum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAE. Atqui, Cato, grauissimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam *volumus (speramus quidem certè) senes fieri, multo antè à te didicerimus, quibus facilimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CA. Faciam vero, Læli, præsertim si vtrique vestrum gratũ vt dicis, futurum est. LAE. Volumus sane, nisi molestum est tibi, Cato, tanquam lõgam aliquam viam confeceris, qua nobis quoq; ingrediẽdum sit, istud, quò peruenisti, videre quale sit. CA. Faciam, vt potero, Læli: sæpe enim interfui querelis æqualium meorum, (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, *facillime congregantur) *quas C. Salinator, *quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarẽt. tum, quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti, qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum.

aliquid.

modo.

speramus (volumus quidem certè.

facile,

Alij putant legẽdũ, queu: quod latine parum videatur dici, deplorare querelas queis autẽ pro quibus, latinũ vsiatũ Vir. li. 1. Æn Queis ante ora patrum. qua.

dum. nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirēt: reliquisq; omnibus maioribus natu. quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela: qui, se, & libidinem vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. sed omnium istiusmodi querelarum in* moribus est culpa, nō in ætate. moderati enim, nec difficiles* nec inhumani senes tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LAE. Est, vt dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuā, tolerabilem senectutem videri, * id autem non posse multis contingere. CA. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia, vt Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio respondisse. cùm ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius *nobilis, nec tu, si Atheniensis esses, clarus vnquā fuisses. quod eodem modo de senectute dici potest. nec enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti, etiam in summa copia nō grauis. Aptissima omninò sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesq; virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm diu multumq; vixeris, mirificos afferunt fructus: non solum, quia nunquam deserunt, ne extremo quidem tempore ætatis: (quanquam id quidem maximum est) verùm etiam, quia conscien-

mores, non ætas, querelas excitāt cōtra senectutem. & nec &c.

id non posse.

Notat & patriam, & hominem, alij legunt, ignobilis cōtra Plutarchi, Herodoti, Platonis auctoritatem, apud quos hoc Themistoclis dictum narratur.

efferunt.

tia bene actæ vitæ, multorumq; benefactorũ recordatio iucundissima est. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, senem adolescens ita dilexi, vt æqualem. erat enim in illo viro comitate condita grauitas: nec senectus mores mutauerat. quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate proiectum. anno enim postquàm consul primum fuerat, ego natus sum. cumq; eo quartum consule adolescentulus miles ad Capuam profectus sum, quinto q; anno post ad Tarentum quæstor: deinde * ædilis, * quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano, & Cethego, cùm quidem ille admodum senex suasor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, vt adolescens, cùm planè grandis esset: & Hannibalem, iuueniliter exsultantem, patientia sua * molliebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

quem magistratum gessi cõsulibus Tuditano, & Cethego, cũ admodũ ille senex suasor legis, &c.

quadriennio prætura distabat ab ædilitate.

moliebatur.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo * magisq; magisq; viri nunc gloria claret. Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atq; dicenti: mea opera Q. Fabi, Tarentum recepisti, certè, inquit, ridens: nam, nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in toga: qui consul iterum, Sp. Carui-

eosdẽ recitat versus lib. 1. off. póstque.

lio

lio collega quiescente, C.* Flaminio tribuno pl. quoad potuit, restitit, agrũ* Picenum, & Gallicum viritim contra senatus auctoritatẽ diuidenti: augurq; cùm esset, ausus est dicere, optimis auspicijs ea geri, quæ pro* reipup. salute gererentur: quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quo modo ille mortem Q. filij tulit, clari viri & consularis. est in manibus laudatio: quam cùm legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec verò ille in luce modo, atq; in oculis ciuium magnus, sed intus, domiq; præstantior. quisermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ sciẽtia iuris augurij? multæ etiam, vt in homine* Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, vnde discerem, neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de* Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. nec tamen omnes possunt esse* Scipiones, aut* Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedestres, nauales ve pugnas, vt bella à se gesta, vt triumphos recordẽtur: est etiam quiete, & pure atq; eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualẽ accepimus Platonis: qui vno & octogesimo anno scribẽs est mortuus: qualem Isocratis: qui eum librum, qui Panathenaicus in-

Qui cõsul ad Thrasimenum in prælio cæsus est.

Picentem.

Laudauit filiũ in funere.

Literarum laudẽ Romani Græciæ cõcedebãt: militarem sibi assumebant.

Maxumos

maiorẽ Africanum significat.

Maxumi.

vixisse.

scribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, *vixitq; quinquennio postea: cuius magister Leontinus Gorgias centũ & septem complevit annos: neq; vnquam in suo studio, atq; opere cessauit. qui, cùm ex eo quæreretur, cur tam diu esse vellet in vita, Nihil habeo, inquit, quòd accusem senectutem. præclarum responsum, & docto homine dignũ. sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius:

Sua vitia insipientes conferunt in senectutem.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olimpia, nunc senio confectus quiescit,

Et qui fortis, & victoris senectuti cõparat suã: quem quidẽ meminisse probè potestis: anno enim vndenonagesimo post eius mortẽ hi consules, T. Flaminius, & M. Acilius, facti sunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterũ consulibus mortuus est, cum ego, quinq; & sexaginta annos natus, legem

de mulierum hereditatibus.

Voconiam magna voce, & bonis lateribus suasissem. sed annos septuaginta natus (tot enim vixit) Ennius ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, vt eis pene delectari videretur. etenim, cum cõplector animo, quattuor reperio causas, cur senectus misera videatur: vnã, quòd auocet à rebus * gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum: tertiam, quòd priuet omnibus fere voluptatibus: quartã quòd haud procul absit à morte. earum, si placet, causarum * quantum quæq; valeat, quamq; sit iusta,

senectus misera videtur ob quattuor causas.

gerendis: quanta quãq; sit iusta vna quæq; videamus.

iusta, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit: quibus? an ijs, quæ iuuentute geruntur, & viribus? nullæ ne igitur res sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus Scipio, socer * optimi viri, filij mei? ceteri senes Fabricij, Curij, Coruncanij, cum remp. consilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant? ad App. Claudij senectutem accedebat etiam, vt cæcus esset: tamen cum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho fœdusq; faciendum, non dubitauit illa dicere, quæ versibus persecutus est Ennius:

Idrò laudat, quia perierat iã infra quoque probitatem eius commendat.

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Ante hac* dementi sese flexêre* ruina?

dimentes via.

Ceteraq; grauissimè notum enim vobis carmẽ est: & tamen ipsius Appij extat oratio, atque hæc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum: cùm inter duos consulatus anni* decem interfluxissent, censorq; ante superiorem cõsulatũ fuisset. ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similes sunt, vt si quis *gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cum alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant: ille autem clauum tenens, quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quæ iuuenes. At vero multo maiora, & meliora facit.

Quod lex tũ quidem nulla iubebat, vt exẽpla declarãt, sed posteà iussit, lata a L. Sylla.

afferunt. senex gubernatori similis.

Suspicor hoc abūdare: cùm sequatur proximè, Aut celeritate.

non enim viribus, * aut velocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ gerūtur, sed cōsilio, auctoritate, sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul * versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cùm bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo: & Carthagini malè iam diu cogitāti, bellum multò antè denuntio, de qua vereri non antè desinam, quàm illam excisam esse cognouero. quam palmam vtinam dij immortales, Scipio, tibi reseruēt, vt * aui reliquias persequare: cuius à morte * sextus hic & trigesimus annus est, sed memoriā illius viri omnes excipient anni consequentes. anno ante me censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatum cùm consul iterum, me consule, creatus esset. num igitur si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cōminus gladys vteretur, sed cōsilio, ratione, * sententia. quæ nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum. Apud * Lacedæmonios quidem y, qui amplissimum magistratum gerunt, vt sunt, sic etiā nominantur senes. Quòd si legere, aut audire voletis externa, maximas resp. ab adolescentibus labefactatas, à senibus sustentatas reperietis.

Præsertim in Hispania. Liuius. Plutarch. alij.

qui tributarium, Hannibale victo, Carthaginem fecerat. tertium.

in senatu. cōcio verò ad populum.

senes apud Lacedæmonios summos magistratus.

Codo, qui vestram rem tantam amisistis tam citò?

Sic

Sic enim percunctanti, vt est in Neuij Ludo, respondentur & alia, & hæc inprimis: Proueniebant oratores noui, stulti, adolescentuli. *hoc.*

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut etiã si sis natura tardior. Themistocles omniũ ciuium perceperat nomina: num igitur censetis eũ, cùm ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? equidem non modò eos, qui sunt noui, sed eorum patres etiam, & auos: nec, sepulchra legens vereor (quod aiunt) ne memoriam perdã. *his enim ipsis legẽdis in memoriam redeo mortuorum. Nec vero quẽquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurũ obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt, vadimonia constituta, qui sibi, cui ipsi debeant. Quid iurisconsulti, quid põtifices, quid augures, quid philosophi senes? quàm multa meminerunt manent ingenia senibus, modò permaneat studiũ, & industria: nec ea solum in claris, & honoratis viris sed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cùm rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudiciũ vocatus est, vt, quemadmodum nostro more malè rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipiẽtem, à re familiari remouerent iudices. tum senex dicitur eam fabulam, quã in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum*

Temeritas est florentis ætatis, prudentia senectutis.

legendis enim multorum nominibus perturbatur, & confunditur memoria.

recitasse iudicibus, quæsisseq́, num illud carmen desipientis videretur. quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. num igitur hũc, num Hesiodũ, Simonidem, Stesichorũ, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, *num Homerum, num Philosophorum* principes, Pythagoram, Democritum, num Platonẽ, num Xenocratem, num posteà Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicũ coegit in suis studijs obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ista diuina studia omittamus. possum nominare ex agro Sabino rusticos *Romanos, vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nũquã fere vlla in agro maiora opera fiunt, non* serendis, non* percipiendis fructibus, non* condendis. quanquã in his minus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse viuere, sed ijsdem in ijs elaborant, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere: serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint.

miror cur non hunc coniunxeris cum poetis. principem

Sic in epistola Ciceronis filij ad Tironem: Rusticus Romanus factus es. fam. lib. 16. epist. 21.

serundis percipiundis condundis.

Vt ait Statius noster in Synephebis. nec verò dubitat agricola, quamuis senex, quærenti, cui *serat respondere: dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud:

serit.

Æpol pro Aedepol: vt stet versus. senarij enim sunt. nihil

* Æpol senectus, sí* nil quidquam aliud vitij
Apportes tecum, cum aduenis, vnum id sat est:
Diu quis viuendo, multa, quæ non volt, videt:

Et

Et multa fortasse, quæ volt: atque in ea, quæ non volt, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

** Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum, Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.*

& hi senarij.

*Jucundũ potius, quàm odiosum. vt enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectãtur: leuiorq; * est eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic * adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutũ studia ducũtur. nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse iucũdos. sed videtis, vt senectus non modò languida, atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, * semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusq; studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? vt Solonem versibus gloriantem videmus: qui se, quotidie aliquid addiscentẽ, senem fieri dicit: vt ego feci, qui * Græcas * literas senex didici: quas quidem sic auidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens: vt ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis vti videtis, quod cũ feci esse Socratem in fidibus audirẽ: vellem equidem * & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboraui. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitijs senectutis) non plus, quàm adolescens tauri, aut elephanti desiderabã. quod enim homini natura aliter institũ est, eo vti decet, & quidquid agas, age-*

sit.

adolescentes ad studia virtutum senum præceptis ducuntur.

&

qui.

Ennio poeta docente, quem secum in prouinciã duxit.

etiam.

re pro viribus. quæ enim vox potest esse contemptior, quàm * Milonis Crotoniatæ? qui cùm iam senex athletas se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illachrymánsque dixisse: At hi quidem mortui iam sunt: Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator. neque enim ex te vnquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sext. Aelius tale. nihil multis annis antè Ti. Coruncanius, nihil modò P. Crassius: à quibus iura ciuibus præscribebantur: quorum vsque ad extremum spiritũ est prouecta prudentia. orator, metuo, ne languescat senectute. est enim munus eius non ingeny solùm, sed laterum etiam, & virium. omninò canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi: & videtis annos meos: sed tamen est decorus senis sermo quietus, & remissus: facitq; persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. * quod si ipse exequi nequeas, possis tamen * Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? annè eas quidem vires * senecluti relinquemus, vt adolescentes doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? mihi verò Cn. & P. Scipiones, & auì tui duo, L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. nec vlli bonarum artium magistri non boni putandi, quam-

Maximis quondam viribus præditi. vt sublatum in humeros bouem per stadium ferret de quo infrà.

grauis.

senectus doceat adolescentes.

uis consenuerint vires, atque defecerint. & si ista ipsa defectio viriũ, adolescẽtiæ vitijs efficitur sæpius, quàm senectutis: libidinosa enim & * intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se vnquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cùm quadriẽnio post alterum consulatũ pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, vt adolescentiam non * requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere. quanquam est id quidem senile, ætatiq; nostræ conceditur. videtis enim, vt apud Homerũ sæpissimè. Nestor de virtutibus suis prædicet. tertiam enim iam ætatẽ hominum viuebat: nec erat ei verendum, ne, vera prædicans de se, nimis videretur aut insolens, aut loquax. etenim (vt ait * Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis viribus. & tamen * dux ille Græciæ nũquam optat, vt Aiacis similes habeat decem, at vt Nestoris: quod si acciderit, nõ dubitat quin breui sit Troia peritura. sed redeo ad me. Quartũ ego annum & octogesimum. vellem * id quidem posse, quod Cyrus: sed tamẽ hoc queo dicere, nõ me quidẽ ijs esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut con-

exhauriũtur enim vires ea quibus sustẽtari senectutẽ oportebat.

anquireret.

Ili. primo.

Agamemnon

equidem id posse.

contra regem Antiochum.

sul in Hispania fuerim, aut quadriēnio post cùm tribunus militum depugnaui apud* Thermopylas Mam. Acilio Glabrione cōsule: sed tamen, vt videtis non planè me enerauit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non Rostra: nō amici, non clientes, non hospites. nec enim vnquam sum assensus illi veteri, laudatoq; prouerbio, quod monet* maturè fieri senem, si diu velis

maturè fieri senem oportet, si diu velis senex esse.

senex esse. ego verò me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem ante, quàm essem: itaq; nemo adhuc conuenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quàm vestrum

ne vos.

vteruis.* nec vos quidē T. Pontij centurionis vires habetis. num iccirco est ille præstantior? moderatio modo virium adsit, & tantum, quātum potest, quisque nitatur: næ ille non magno desiderio

Crotoniata heluo, de quo paulo ante.

tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bouem. vtrū igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique isto bono vtare, dum adsit: cum abstit, ne requiras, nisi fortè adolescentes pueritiam, paullulum ætate progressi adolescētiam debent requirere. cursus est certus ætatis, &

vna via.

* via vna naturæ, eaq; simplex, suaq; cuique parti ætatis tempestiuitas est data. vt enim

ferocitas iuuenum est.

infirmitas puerorum est, * ferocitas iuuenū, grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam * habet, quod suo tempore percipi debeat. * Arbitror te audire Scipio, hospes

habeat.

Audire te arbitror.

tuus

tuus Massanissa quæ faciat hodie, nonagintaᵃ annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equũ omnino non ascendere: cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaq; exsequi omnia regis officia, & munera. potest igitur * exercitatio, & temperantia in senectute etiam aliquid conseruare pristini roboris. Non sunt in senectute vires, nec postulantur quidẽ vires à senectute. ergo & legibus, & institutis, vacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine viribus sustineri. itaq; non modò, quod non possumus, sed non quantum possumus quidẽ, cogimur. At ita multi sũt imbecilli senes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exsequi possint. At id quidem nõ proprium senectutis est vitium, sed cõmune in valetudinis quam fuit imbecillus P.* Africani filius, is, qui te adoptauit? quã tenui, aut nulla potius valetudine? quod nisi ita fuisset, alterum* ille extitisset lumen ciuitatis, ad paternam enim magnitudinẽ animi doctrina vberior accesserat. quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, eiusq; vitia diligentia* compensanda sunt: pugnandum, tanquã contra morbum, sic contra senectutem: habenda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis tantum cibi, & potionis adhibendum, vt reficiantur

ᵃ natus annos

exercitatio, & tẽperantia robur in senectute conseruat.

maiorũ fratrũ Cornelię Gracchorum matrũ illud

resistendum senectuti. compescenda

vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm
menti, atq; animo magis, quàm corpori, in senectute subueniendum exercitando. * subueniendum est, sed menti atq; animo multo magis. nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum infilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem exercitationũ defatigatione ingrauescunt: animi autem* exercendo leuantur. nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hoc significat credulos, obliuiosos, dissolutos. quæ vitia sunt nõ senectutis, sed inertis, ignauæ, sommiculosæ senectutis. vt petulantia* vt libido magis est adolescentium, quàm senum, nec tamen omniũ adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuiũ est, non omnium. quattuor robustos filios, quinq; filias, tantam domum, tantas clientelas, Appius regebat & senex, & cæcus. intentũ enim animum, tanquam arcum, habebat: nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, verebantur liberi, carum omnes habebant. vigebat in illa domo mos patrius, & disciplina. ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, sic vsque ad vltimũ spiritum dominatur in suos. vt enim adolescentem, in quo aliquid senile, sic senem, in quo aliquid est adolescentis, probo. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi liber Originum est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: caussarũ illu-

libido.

Deliratio appellatur senilis stultitia.

adolescens, in quo aliquid senile, probatur, & senex in quo aliquid adolescentis.

illustrium, quascunq; defendi, nunc quam maxime* orationes conficio: ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multùm etiam Græcis litteris vtor: Pythagoreorumq; more, exercēdæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro vesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudans, atque eleborans, corporis vires non magnopere desidero: ad sum amicis: venio in senatum frequens: vltróque affero res multum & diu cogitatas, easq; tueor animi, non corporis viribus. quæ si exequi nequirem, tamen me luctulus oblectaret, ea ipsa cogitantē, quæ iam agere non possem: sed, vt possim, facitacta vita. semper enim in his studijs, laboribusq; viuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis: siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescētia vitiosissimum. accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni inprimis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cùm Q. Maximo. nullam capitaliorem pestem, quàm* voluptatem corporis hominibus dicebat à natura datam: cuius voluptatis auidæ * libidines, temerè, & effrenatè ad potiundum incitarētur: hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euer-

in quibus cum Lysiæ cōparat, Cicero in lib. de clar. orat.

semper egregijs in studijs viuenti non intelligitur quando obrepat senectus

pestis nulla capitalior, quā voluptas corporis. libidines.

siones, hinc cum hostibus clãdestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod * suscipiendum non * libido voluptatis impelleret: stupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium * nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptatis, eumq; homini siue natura, siue quis Deus nihil * mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil esse tam inimicum, quàm voluptatem: nec enim, * libidine dominante, temperantiæ locum esse, nec omninò in voluptatis regno virtutem posse consistere. quod quo magis intelligi posset, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta posset maxima. nemini censebat fore dubiũ, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitari mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocirca nihil esse tam detestabile, tamq; pestiferum, quàm voluptatem: si quidem ea, cum maior esset, atque longinquior, omne * animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prælio Sp. Postumius, T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permãserat, se à maioribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse L. Camillo, P. Claudio consulibus, reperio.

non suscipiendum, libido nullis excitaris illecebris alijs menti nihil tam inimicum, quàm voluptas, libidine

animi lumen voluptas extinguit.

Quorsus hæc?

* Quorsum hæc? vt intelligeretis si voluptatem aspernari ratione, & sapientiæ non possemus, magnam

magnam habendam senecluti gratiam, quæ efficeret, vt id non liberet, quod non oporteret impedit enim* consilium voluptas, rationis inimica: ac mentis (vt ita dicam) præstringit oculos: nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus feci, vt fortissimi viri T. Flaminini fratrem, L. Flaminium é senatu eiicerem septem annis postquàm consul fuisset: sed notandum putaui* libidinem. ille enim, cùm esset consul in Gallia, exoratus in conuiuio à scorto est, vt securi feriret aliquem eorum, qui in* vinculis essent damnati rei capitalis. hic Tito, fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est, mihi vero, & Flacco nutiquàm probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita* libido, quæ cum probro priuato coniungeret* imperij dedecus. Sæpè audiui à maioribus natu, qui se pueros porrò à senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd cùm apud Pyrrhum regem legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur, eumq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes* Man. Curium & Ti. Coruncanium, optare solitos, vt id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur: quo facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. vixerat* Man. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro nep. quarto consulatu* deuouerat. norat eundem Fabri-

voluptas — *nullum habet cum virtute commercium.*

libidinem.

vinclis.

libido.

eum id flagitiũ consul admisisset.

M.

M.

Gallico prælio Liuius.

cius, novat Coruncanius: qui cùm ex sua vita, tum ex eius, quem dico, Pub. Decij facto iudicabant esse profectò aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quódque, spreta, & contempta voluptate, optimus quisque sequeretur.* Quorsum igitur * hæc tam multa de voluptate? quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret * etiam vinolentia, & cruditate, & insomnijs. sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam eius blanditijs non facilè obsistimus: (*diuinitùs enim* Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd ea videlicet homines capiantur, vt pisces) quanquam immoderatis epulis caret * senectus, modicis tamen * delectari potest. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos * primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpè videbam puer. delectabatur * cereo * funali, & tibicine: quæ sibi, nullo exemplo, priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipsum reuertor, primum habui semper sodales, sodalitates autem, me quæstore constitutæ sunt, sacris Ideis* Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cũ sodalibus, omninò modicè: sed erat quidam seruor ætatis, qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. neque enim ipsorum conuiuiorum delectationem voluptatibus

Quorsum tam multa.

Caret vinolentia.

Diuinè. Voluptas malorum esca.

Senectus modicis epulis delectari potest.

Conuiuijs delecta.

Classe primus Crebro.

Vide lib. de viris illustribus.

Quæ Persinũ ante ea simulacrum ac templum habuerat.

ptatibus coporis magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. benè enim maiores accubationem epularum amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, * conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem vocant: vt, quod in eo genere minimũ est, id maximè probare videantur. ego verò, propter sermonis delectationem * tempestiuis quoque conuiuijs delector, nec cùm æqualibus solùm, qui pauci iam admodum restant, sed cùm vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. quòd si quem etiam ista delectant, ne omninò bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis motus: non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. me verò & * magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo, qui more maiorum, à summo magistro adhibetur in poculo, & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia, & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus: quæ quidem etiam in * Sabinis persequi soleo: conuiuiúmque vicinorum quotidiè compleo, quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus, credo: sed nec desideratio quidem: nihil autem molestum, quod

in epist. ad Papium, lib. 9. fam.

alibi quoq; sic appellat Cicero ea conuiuia quibus interesse licet. nec enim omnibus honestè licet. epist. 1. lib. 9. ad Att.

vnde magister conuiuij.

vbi villã habuit, simíliter et rudi forma ædificatam.

non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidem iam affecto ætate quæreret, vteretúrne rebus Venereis, Dij* meliora inquit, libenter verò istinc, sicut à domino agresti, ac furioso, profugi. cupidis enim rerum talium odiosum fortasse, & molestum est carere: satiatis verò, & expletis iucundius est carere, quàm frui. quanquam non caret is, qui non desiderat, hoc ego non desiderare, dico esse incundius. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur* libentius: primum paruulis fruitur rebus, vt diximus, deinde ijs, quibus senectus, si non abundè potitur, non omninò caret. vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat: delectatur tamen etiam, qui in vltima: sic odolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tãtum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendijs* libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumq; vt dicitur, viuere? si verò habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pene cæli atque terræ* Gallum, familiarem patris tui, Scipio, quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppessit, cùm mane cœpisset? quam delectabat eum, defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædicere? Quid

Potest etiam legi, de meliorâ: vt ad Græcam loquendi consuetudinem respondeat, ἀνορμᾶται sic & Plutarchus in Catone maiore, & Plato Politicorum 1. locutus est. Iubentius.

Libidinis.

Sulpitium Gallum, de quo lib 1. & in Lælio, in extremo, & apud Plinium,

in

in lenioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Nævius? quàm Truculento * Plautus? quàm Pseudolo? vide etiam senem Livium: qui, cùm * septem annis antè, quàm ego natus sum, fabulam docuisset, Centhone, Tuditanoq; consulibus vsque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est, atque eos omnes, quos commemoraui, his studijs flagrantes senes vidimus. M. verò * Cethegum, quem rectè suade medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum aut scortorum voluptates cùm his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ prudentibus, & bene institutis pariter cùm ætate crescunt: vt honestum illum Solonis sit, quod ait versiculo quodam, vt ante dixi, senescere se multa in dies * discentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. habent enim rationem cùm terra, quæ nunquam recusat * imperium, nec vnquam fine vsura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerunq; maiore cùm fœnore quan-

Vixit igitur Catonis ætate Sex.

Vide lib. de claris orat.

Addiscentem.

Impendium, legendum videtur, vt ap. Att. li. 6. ep. 5

quàm me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat, quæ cũ gremio mollito, ac subacto sparsum semen excepit, primùm id occatum cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore, & *complexu suo diffundit, & * elicit herbescentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescens includitur: è quibus cum emersit, fundit frugem spicæ ordine structã, & contra auium minorũ morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum: vt meæ senectutis requietem, oblectamentúmque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano aut ex acino * vinacco, aut ex ceterarum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, vitis radices, propagines non ne ea efficiunt, vt quemuis cùm admiratione delectent? vitis quidẽ, quæ natura caduca est, nisi fulta est, fertur ad terram, eadem, vt se erigat, clauiculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coceret ars agricolarum, ne silescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur, itaque ineunte vere, in ijs, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea,

Compressu vide quam elegantèr ea quæ ad agriculturã pertinent explicet: cùm latinæ orationis facultatem, quacunque vellet, ingenij prestantia traduceret.

& vinacco.

ea, quæ gemma dicitur: à quo oriens vna se ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit, vestitaq; pampinis nec modico tempore caret, & nimios solis * defendit ardores: qua quid potest esse cùm fructu lætius, tum aspectu pluchrius? cuius quidem non vtilitas me solùm, vt antè dixi, sed & cultura, & natura ipsa delectat, adminiculorum ordines, capitum iugatio, religatio, & *propagatio vitium, sarmentorum ea, quã dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus sit multo terra fœcundior? Quid de vtilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, *quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. at Homerus, qui multis, vt mihi videtur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrũ, & eum stercorantẽ facit. Nec verò segetibus solùm, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed hortis etiam * atque pomariis, tum pecudum pastu, apum examinibus, florum omnium varietate, nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius. Possum persequi * multa oblectamenta rerum rusticarum, sed ea ipsa, quæ dixi * fuisse sentio longiora: ignoscetis autem nam & studio rerum rusticarum pre-

Sic dicebant, littus mare defendit pro arcet.

Propagatio sarmentorum.

Qui nunc extat.

Res rusticæ partes, segetes, prata, vinea, arbusta, horti, apum examina &.

Permulta.

Sentio fuisse.

uctius sum: & senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam vitys videar vindicare. Ergo in hac vita * Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis, cuius ego * villam contemplans (abest enim non longè * à mea) admirari satis non possum vel hominis continentiam, vel temporum disciplinam, Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnitos cùm attulissent, * repudiati ab eo sunt. non enim, aurum habere, præclarum sibi videri dixit, sed ijs, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non efficere iucundam senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me * ipso recedam. In agris erant tunc senatores, * id est senes; siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est, eum dictatorem esse dictum, cuius dictatoris iussu, magister equitum C. Seruilius Abæla Sp. Melium, regnum appetentem, * occupatum interemit. à Villa in senatum * accersebantur & Curius, & ceteri senes, ex quo, qui eos * accersebant, viatores nominati sunt. num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agricultione oblectabant? mea quidem sententia, haud scio, an vlla possit esse beatior vita, neque solùm officio, quòd hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione * quam dixi, & saturitate, copiaq; rerum omnium, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum

M.

Villa Curij. nullo sumptu nullo ornatu extructa. à me.

Repudiati sunt.

Ipse. & ijdem.

Oppressum ante quã poteretur. elegãs, nec tamẽ satis notũ, loquendi genus alibi, occupauit te fortuna Arcessebãtur Arcessabant. Quæ.

per-

pertinent. * Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus, semper enim boni, assiduique domini referta cella vinaria, olearia * & pœnaria est: villaq; tota locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle, iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, oliuetorúm ve specie dicam? breui placidam, agro bene culto nihil potest esse nec vsu vberius, nec specie ornatius: ad quem* fruendum non modò non retardat, verùm etiam inuitat, atque allectat senectus. vbi enim potest illa ætas aut calescere vel apricatione melius, vel igni aut vicissim vmbris aquisue refrigerari salubrius? Sibi habeant igitur arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilam, sibi nationem, atq; cursus, nobis * senibus ex lusionibus multis talos relinquent, & tesseras, id ipsum, vtrum lubebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt: quos legite, quæso, studiosè, vt facitis. quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atque vt intelligatis nihil ei tam regale videri, quàm studium agricolandi, Socrates in eo libro loquitur cũ Critobulo, Cyrum minorem, Persarũ regẽ præstanti ingenio, atque imperij gloria, cum

Vt.

Etiam.

Horum agricolæ succidiam alteram appellant.

Fruendum.

Senibus talorum, & tesserarum lusus conceditur.

Xenophontis libri perutiles

In re militari tamen à Conone nauali pugna postremo victus est. Iustinus lib. 6

Lysander Lacedæmonius, vir summæ * virtutis venisset ad eum Sardis, eiq; dona à socijs attulisset, & ceteris in rebus comem erga Lysandrum, atque humanum fuisse, & ei quendam conceptum agrum, diligenter consitum, ostendisse: cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa atque descripta: & ei Cyrum respondisse: atqui ego sum omnia ista dimensus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ: tum Lysandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatumq; Persicum multo auro, multisq; gemmis, dixisse: rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quominus & ceterarum rerum, & in primis agri colendi studia tentemus vsque ad vltimum tempus senectutis. M. quidem Valerium * Coruinum ad centesimum annum * accepimus vitam perduxisse, cum esset * acta iam ætate in agris, eosq; coluerit: cuius inter primum & sextum * consulatum octo & quadraginta anni intercesserunt, ita quantum spatium ætatis maiores ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus * honorum fuit. atq;

Cæsarem, quē Liuius Alexandro magno comparat in re bellica.
Accepimus perduxisse. Exactissim. Honor.

huius

huius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex * autem senectutis auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino, in quem illud elogium * vnicum. VNO ORE PLVRIMAE CONSENTIVNT GENTES POPVLI PRIMARIVM FVISSE VIRVM. notum est carmen incisum sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum nuper P. Crassum, pontificè maximum, quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus? quid de Paullo, aut Africano loquar? aut iam ante de * Maximo? quorum non in sententia solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, vt ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates: sed in omni oratione memento te eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repentè auctoritatem * afferre possunt: sed honestè acta superior ætas fructus * capit auctoritatis extremos. hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur leuia, atque communia, salutari, appeti, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vt quæq; optimè me-

Est Apex senectutis auctoritas.

Sic lege ex e. vel vinicum i. singulare, præclarum.

Fabio, cum quo se multasset iā dixi.

Misera senectus, quæ se oratione defendit.

Arripere. Carpu.

rata, ita diligentissimè obseruantur. Lysandrum Lacedæmoniũ, cuius modò mentionem feci, dicere aiunt solitum, * Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. quod etiam memoriæ proditum est: cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, magno concessu locum ei nusquam datum à suis ciuibus: cùm autem ad * Lacedæmonios accessisset, qui, legati cùm essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, & senem sessum recepisse: quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex ÿs quendam Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in * nostro collegio præclara, sed hoc, de quo agimus, inprimis, quòd, vt quisque ætate * antecedit, ita sententiæ principatum tenet: neque solùm honore antecedentibus, sed ÿs etiam, qui cum imperio sunt, maioris natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmys comparandæ? quibus qui splendidè vsi sunt, ÿ mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxÿ, & iracundi, & difficiles senes. si quærimus, etiam auari: sed hæc * morum vitia sunt, non senectutis. ac morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari

Lacedæmone domicilium senectutis honestissimum.

Qui senectuti honorẽ habebant. Gellius lib. 11. c. 15

Augurum.

Antecellit.

Morum vitia sunt quæ senectuti tribuuntur.

probari posse videatur. contẽni se putant, despici, illudi? præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idq; cùm in vita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt. quanta in altero* duritas, in altero comitas? sic se res habet. vt enim non omne vinũ, sic* non omnis natura vetustate coacessit. * seueritatẽ in senectute probo. sed eam, sicut alia, modicam, acerbitatem nullo modo. auaritia verò senilis quid sibi velit, nõ intelligo. potest enim quidquã esse absurdius, quàm, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere? Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque solicitam habere nostram ætatẽ videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. ô miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit: quæ aut plane negligenda est, si omninò extinguit animum: aut etiam optanda, si aliquò eum deducit, vbi sit futurus æternus. atqui tertium certè nihil inueniri potest. quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurũ? quin etiam ætas illa multò plures, quàm nostra, mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes: grauius ægrotant: tristius curantur: itaque perpauci veniunt ad senectutem. quod

Diritas.

Non omnia natura vetustate coascit.

Seuera non acerba, debet senectus esse.

ni ita accideret, meliùs, & prudentiùs viueretur. *mens enim, & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omninò ciuitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego* tum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem* fratribus tuis, Scipio, * omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se esse victurum, quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. quid enim stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione, quàm adolescens, cùm id, quod sperat ille, hic iam consecutus est. ille vult diu viuere: hic diu vixit. quanquam, ô dij boni, quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: exspectemus Tartessiorum regis ætatem. fuit enim, vt scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, * centum & viginti vixit. sed mihi ne * diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. cùm enim id aduenit, tunc illud, quod præterijt, effluxit: tantum manet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus: horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum * tempus vnquam reuertitur: nec, quid sequatur, sciri potest. quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet esse contentus. nec enim bi-

Mens, ratio, consilium in senibus.

Cum.

Paulli filijs. qui adhuc pueri sunt extincti Liuius, & alij.

Scipio mortē

centū viginti sic et Plautus.

nihil diuturnum, in quo est aliquid extremum.

tempus reuertitur.

bistrioni, vt placeat, peragenda fabula est, modò, in quocunque fuerit actu, probetur: neq; sapienti vsque ad Plaudite, *veniendum. breue enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honesteq; viuendum. sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita verni temporis suauitate, æstatem, autumnumq; * venisse. ver enim, tanquam *adolescentia, significat, ostenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & *percipiendis accommodata sunt, fructus autem senectutis est, vt sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria, & copia omnia verò, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quid idem contingit adolescentibus, aduersante & repugnante natura. itaque adolescentes sic mihi mori videntur, vt cum aquæ multitudine flammæ vis opprimitur, senes autem, sicut cum sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. & quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, * vi auelluntur, si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda est, vt quo propiùs ad mortem accedam, quasi * terram videre videar, aliquandoq; in portum ex longa nauigatione esse venturus. senectutis autem nullus certus est terminus: rectèq; in ea viuitur, quoad munus officij exsequi, & tueri possis, & tamen mortem con-

viuiundum.
deuenisse.
adolescentiæ ver ætatis.
percipiendis.
auelluntur.
mors quasi terræ nauigantibus.

temnere, ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quã adolescentia, & fortior. hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est, cũ illi quærenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret, * respondisse dicitur, * senectute. Sed viuendi finis est optimus, cum integra mente, certisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentauit, natura dissoluit. vt nauem, vt ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, natura dissoluit. nam omnis conglutinatio recens, egre, inueterata, facilè diuellitur. ita fit, vt illud breue vitæ reliquum nec auide* appetendum senibus, nec sine causa* deserendum sit, vetat Pythagoras, iniussu imperatoris, id est dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. vult (credo) se esse carum suis. sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lachrymis decoret, neq; funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Iam sensus* moriendi si quis potest esse, is ad exiguũ tempus durat, præsertim seni. post mortẽ quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, * mortem vt negligamus, sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. moriendum

Respondit senectuti. Solonis dictum.

appetendum. deserundum.

Solonis & Ennij sententiæ diuersæ.

moriundi.

Mors negligenda.

rendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. mortem igitur, omnibus horis impendentem, timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum* recorder non L. Brutum, qui in liberanda patria est* interfectus, non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitauerunt, non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, vt fidem hosti datum conseruaret, non duos Scipiones, qui iter Pœnis & corporibus suis obstruere voluerunt, non auum tuum L. Paullum, qui * morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem, non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem* hostis honore sepulturæ carere passus est, sed* legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpè locum profectus alacri animo, & erecto, vnde se nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solùm indocti, sed etiam * rustici contemnunt, id docti senes extimescant? omninò, vt mihi quidem videtur, rerum omnium * facietas, vitæ facit facietatem, sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & iuuentutis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam eius ætatis: ne ea quidem à senectute quæruntur. sunt extrema quædam studia senectutis. ergo vt superiorum ætatum studia * occidunt, sic occidunt etiam senectutis, quod eũ

Recordor ab Arunte, Tarquinij filio: & ab ipso item Arruns occisus est.

morte luit.

Annibal. Idem Tusculana 1.

Ex agris enim in militiam proficiscebantur.

facietas.

Occidunt studia omnium ætatum.

euenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiã de morte, non audeam dicere. quod eo melius mihi cernere videor, quod ab ea* propiùs absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuq; C. Læli, viros clarissimos, mihi amicissimos, viuere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita* numeranda, nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. est enim cœlestis animus ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, vt essent, qui terras tuerentur, quiq; cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo, atque constantia. Nec me solùm ratio, ac disputatio impulit, vt ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosq;,* incolas penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socratis supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio:* cùm tanta celeritas sit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorumq; prudentia, tot artes, tot scientiæ,

pro minus disto. sic locutus est epist. 1. ad Atticum.

nominanda.

Tenuerant enim Italiæ partem, quæ magna Græcia vocabatur

Argumenta quatuor ad probandam animorum immortalitatem, ex Platone sumpta.

tiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cùm q; * animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, * nec finem quidem habiturum esse motus, * quia nunquam se ipse sit relicturus: & cùm * simplex animi sit natura, neque habeat in se quidquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum diuidi: quod si non possit, non posse interire: magnoq; esse argumento, homines scire pleraque antequã nati sint, quod iam pueri, cùm artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, vt eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari. Hæc Platonis ferè. Apud * Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: * Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filij, me, cùm à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis, sed, eum esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse credite, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutiùs memoriam sui teneremus. mihi quidem nunquam persuaderi potuit, * animos, dum in corporibus essent mortalibus, viuere, cùm exissent ex ijs, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore euasisset: sed, cùm omni admistione corporis liberatus, purus, & in-

agitetur animus.

ne.

qui.

contra Aristoteles in fine li. 7. ethicorũ.

Argumenta sex Xenophontis pro animorum æternitate.

teger esse cœpißet, tum esse sapientem, atq; etiam, cùm hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerũ, perspicuum est, quò quæq; discebat. abeunt enim illuc omnia, vnde orta sunt: animus autem solus nec, cùm adest, nec, cùm discedit, apparet. Iam verò, videtis nihil morti tã eße simile, quàm *somnum. atqui dormiẽtium animi maximè declarant diuinitatẽ suam. multa enim, *cùm remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis *vinculis relaxarint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, vt Deum: sin interiturus vnà est animus cùm corpore, vos tamen deos verentes, qui *hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri piè, inuiolateq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens: nos si placet, nostra videamus. Nemo vnquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos auos, Paullum, & Africanum, aut Africani *patrẽ, aut patruum, aut multos præstãtes viros, quos enumerare nõ est neceße, tanta eße conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes (vt de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores, diurnos, nocturnosq; *domi, militiæ suscepturum fuisse. si ijsdẽ finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? non ne melius multò fuißet, otiosam ætatem, & quietam, sine vllo *labore, aut contentione traducere?

Ouidius l. 2. Am. Stulte, quid est somnus gelidæ nisi mortis imago?

Quoniam Vinclis. Mundum vniuersum.

Vterque perijt in Hispania.

Lib. 11. Off in extremo dixit. vel belli, vel domi, aut.

cere? sed nescio quo modo animus erigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cũ excessisset è vita, tũ denique victurus esset. quod quidem ni ita se haberet vt animi immortales essent: haud optimi cuiusq; animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non ne vobis videtur animus, is, qui plus cernat, & longius, *vidcre se ad meliora proficisci, ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? equidem efferor studio patres vestros, quos colui, & dilexi, videndi. neque verò eos solũ conuenire auco, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, nec tanquam *Peliam recoxerit. quòd si quis Deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam: valdè recusem. nec verò velim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce reuocari. quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum, non libet enim mihi deplorare vitam, quòd multi, & ij docti, sæpè fecerũt, nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, vt nõu frustrà me natum existimem, & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. commorandi enim natura *diuersorium nobis dedit, non habitandi locum. ó præclarum diem, cum ad illud diuinorum

Non æque vident omnes animi.

Iasonis patrem quem à Medea in Iasonis gratiam, medicatu aquis recoctum, & iuuentuti restitutum, poëta fingunt.

Libet.

Diuersorium non habitandi.

animorum concilium, cœtumq; proficiscar, cumq; ex hac turba, & colluuione discedam. proficiscar enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, *verùm etiam ad Catonem meum, quo nemo vir *melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus *crematum est: quod contra decuit ab illo meum: animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. quę ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quòd æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar, existimans nõ longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cũ Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam iucunda. quòd si in hoc erro, *quòd animos hominum immortales esse credam: libenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum viuo, extorqueri volo. sin mortuus, vt quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam: non vereor, ne hunc errorem *meum philosophi mortui irrideant. quòd si non sumus immortales futuri, tamen, *extingui homini suo tempore, optabile est. nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, sic viuendi modum. senectus autem peractio ętatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Hæc habui, de senectute quę dicerem: ad quã vtinam perueniatis, vt ea, quę ex me audistis, re experti probare possitis.

Verum ad Plutarc. in Catone maiore, filium eius virum optimum ab eo sæpe in libris nominari, prodidit: perisse autem, cum bellum gereret resp. caussa.

crematum: quod.

qui

meum mortui

extingui suo.

M. T.

M. T. CIC.

LÆLIVS, VEL DE AMICITIA

AD

T. Pomponium Atticum.

Dialogi personæ.

FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

*QVintus Mucius augur Scævola multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter, & iucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare * sapientem. ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolã, sumpta virili toga, vt quoad possem, & mihi liceret, à senis latere nunquam discederem: itaque multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter, & commodè dicta, memoriæ mandabam, fierique studebam eius prudentia doctior. quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem vnum nostræ ciuitatis & ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs. nunc redeo ad augurem. Cùm sæpe * multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem, vt solebat, cum & ego essem vnà, & pauci admodum*

sic & ipse. & Cato ceusorius appellatus fuit. vide lib. 3. Off. & in proœmio de senectute. & hic infra. etiam.

multa etiam.

familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore, meminisli enim profectò, vt opinor, Attice, & eo magis, quòd P.* Sulpitio vtebare multum, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum coniunctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela, itaque tum Scæuola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus post mortem Africani, cuius disputationis sententias memoriæ mãdaui, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. * quasi enim ipsos * introduxi loquentes, ne, inquam & inquit, sæpiùs interponeretur. atque id cò feci, vt tanquam à præsentibus coram haberi sermo videretur, cùm enim sæpe mecum ageres, Attice, vt de amicitia scriberẽ aliquid, digna mihi res tum omniũ cognitione, tũ nostra familiaritate visa est: itaque feci non inuitus, vt* prodessem multis tuo rogatũ. sed vt in Catone maiore, * qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi, senem disputantẽ, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic, cùm accepissemus à patribus, maximè memorabilẽ C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælij persona visa est, quæ de amicitia

Orator egregius qui loquatur in libris de oratore.

Quod res erat non loquerentur cũ essent mortui. Induxi.

Nihil enim vtilius, quam ea cognoscere, quæ tuno ad instituendam tum ad conseruandã amicitiam pertinent. feci.

citia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo* meminiße,* magister meus Scæuola. genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus nescio quo pacto videtur habere grauitatis. itaq; ipse mea legens sic afficior interdum, vt Catonẽ non me, loqui existimem. sed, vt tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato loquutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & sapiens, (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu velim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem* Africani: ab ijs sermo oritur. respondet Lælius: cuius tota disputatio est de amicitia: quam legẽ tu ipse cognosces. FAN. Sunt ista vera, Læli. nec enim melior vir fuit Africano quisquã, nec clarior. sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos. vnum te sapientem, & appellant, & existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse *sapientem: sed vterque alio quodam modo:* Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerũ vsum habebat, *multaq; eius & in senatu, & in foro vel prouisa prudenter, vel acta cõstanter, vel responsa acute ferebantur, propterea quasi cognomen iam habebat

Meminißet Scæuola in iure ciuili.

minorũ, quem à propinquis occisũ esse, suspicio fuit, de somnio Scip.

Atilium hunc non nominat. li. 3. off. sed Catonem dũtaxat & Lælium.

Atilius multa eius.

in senectute sapientis, te autē alio quodam modo dicunt, non solùm natura, & moribus, verùm etiam studio, & doctrina esse sapientem, nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Græcia neminē nam, qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero* sapientū non habent. Athenis* vnum accepimus, & eum quidē etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatū. hanc esse in te sapientiam existimāt, vt omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus virtute inferiores putes. itaque ex me quærunt. credo ex hoc item Scævola, quonam pacto mortē Africani feras, euq; magu, quòd his proximis* nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi caussa, vt assolet, venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimē* semper illum diem, & illud munus solitus esses obire.

Sapientium. Socrat. 215.

chimos lib. 1. de Diuin. significatur. diligentiss. illum diem.

SCAE. Quærunt quidem, C. Læli, multi, vt est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis* tum summi viri, tum amantissimi mortē, ferre moderatē, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quò* autem his nonis in collegio nostro non affuisses* valetudinem caussam, non mœstitiam fuisse. LAE. Recte tu quidem, Scævola, & verè nec enim ab isto officio, quod semper* vsurpaui cum valitudine, abduci incōmodo meo debili: nec vllo casu arbitror hoc cōstanti homini posse contingere, vt illa intermissio fiat officij. Tu autem

eum.

autem nonis valetudinē, pro obire solitum sum vsum hoc verbum consuetudinem significat, de off. lib 2.

autem, Fanni, * quòd mihi tantum tribui dicis, quantum nec ego agnosco, nec postulo, facis amice. sed, vt mihi videris, non rectè iudicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. quo modo enim (vt alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paullum, videram * Catum, * sed hi * nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. quã obrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, vt ais, sapientissimum iudicauit: huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, (vt iam cum vtroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id rectè faciam, * viderint sapientes: sed certè mentiar. moueor enim tali amico orbatus, qualis, vt arbitror, nemo vnquam erit, &, vt confirmare possum, nemo certè fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accedit, si quid accidit. * suis autem in commodis grauiter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? nisi enim, quod ille minimè putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esse optaret? qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute su-

qui mihi.

Gallum. C. Sulpicium Gallum. vid. 220. & fam. lib. 4.

sed ij in pueris: Cato in perfecto & spectato.

est n. controuersia, vtrum nihil omnino dolendum.

hoc & in libro de clar. orat. dixit, cum de obitu Hortensij loqueretur.

petiuit.

Ortis iam seditionibus.

quod non modo.

bonitate.

de præterito: pro etiã tunc quod alibi quoque legimus.

moriundi autem sensum. suspicabantur veneno sublatum.

vesperum pop Rom.

socij, & Latini, veteres dicebant, prò, socij, Latini: quod alio loco multis verbis ostendimus deos.

perauit: qui consulatum* petijt nunquam factus est consul bis, primũ ante tempus, iterum sibi suo tẽpore, reip. pene* serò: qui, duabus vrbibus euersis, inimicissimis huic imperio,* non modo præsentia, verum etiã futura bella deleuit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in sorores,* benignitate in suos, iustitia in omnes? hæc nota sunt vobis, quàm autem ciuitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? senectus enim, quamuis non sit grauis, vt memini Catonem anno antequàm mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere,* tamẽ aufert eam viriditatem, in qua etiã* nunc erat Scipio. quamobrem vita quidẽ talis fuit vel fortuna vel gloria, vt nihil posset accedere.* moriendi autẽ sensum celeritas abstulit, quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines* suspicentur, videtis, hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætissimosq; viderit, illũ diẽ clarissimũ fuisse, cum, senatu dimisso, domũ reductus ad * vesperam est à patribus conscriptis,* à populo Rom.* Socijs, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: vt ex tam alto dignitatis gradu ad * superos videatur potius, quã ad inferos, peruenisse. neq; enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere cœperũt, cum corporibus simul animus interire, atq; omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas valet,

let, vel nostrorum maiorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eorũ, qui in hac* terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis* erudierunt, vel eius, qui Apollinis oraculo sapiẽtissimus est iudicatus. qui non tum hoc, tum illud, vt in plerisq; sed idẽ dicebat semper, animos hominum esse diuinos, ijsq;, cum* è corpore excessissent, reditum ad cœlum patére, optimoq;, & iustissimo cuiq; expeditissimum, quod idem Scipioni videbatur: qui* idẽ quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cũ & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiam, Scæuola, mecum venisses, triduum disseruit de rep. cuius disputationis fuit* extremũ ferè de immortalitate animorũ: quæ se in quiete peruisum est Africano audisse dicebat. Id si ita est, vt optimi cuiusque animus in morte facillimè euolet tanquã è custodia, vinculisq; corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse quàm Scipioni? quocirca, mœrere hoc eius* euentu, vereor, ne inuidi magis quam amici sit. Sin autẽ illa* veriora, vt idem interitus sit animorum, & corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omninò: quem tamẽ esse natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrẽ cum illo qui-

de Italia sentit. Pythagoram & Pythagoreos significat. vide. 206,

erudiuerunt.

ex corpore.

quidem:

In somnio Scip. quæ pars fuit extrema. lib. 6. de rep.

euentum.

vereor.

dem, vt supra dixi, actum optimè est, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, sic prius exire de vita, sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, vt beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi coniuncta cura de republica, & de priuata fuit: quocum * domus fuit, & militia communis, & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatũ, studiorum, sententiarum summa consensio. itaque non tam ista me sapientiæ, quam modò Fannius cõmemorauit, fama delectat, falsa præsertim, quam, quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idq; mihi cò magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria, aut * quatuor nominantur paria amicorum. quo in genere sperare videor Scipionis amicitiã, & Lælij notam posteritati fore. FAN. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratũ mihi feceris, spero item Scæuolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit. atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius anteuertit. quamobrem vtrique nostrùm gratum admodum feceris. LAE. Ego verò non grauarer, si mihi ipse cõfiderim, nam & præclara visa res est: & sumus, vt dixit Fannius, otiosi. sed quid ego sum? aut quæ in me est facultas?

& domus,

Theseus & Perithous: Achilles, & Patroclus: Orestes & Pylades: Damon & Pythias, vide lib. 1. de Fin.

tas? doctrinæ est ista consuetudo, eaq; Græcorum, vt
ijs proponatur, de quo disputent quamuis subitò.
magnum opus est, egetq; exercitatione nō parua.
quamobrem, quæ disputari de amicitia possint,
ab eis, cēseo, petatis, qui ista profitētur. ego vos hor-
tari tantùm possum, vt amicitiam omnibus rebus
humanis anteponatis. nihil est enim tam naturæ
aptum, tam conueniens ad res vel secundas, vel
aduersas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis* a-
micitiā esse non posse. neq; ad id viuum reseco, vt
illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed
ad communem vtilitatem parum. negant enim
quamquam virum bonum esse, nisi sapientem, sit
ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur,
quam adhuc mortalis nemo est cōsecutus. nos au-
tem ea, quæ sunt in vsu, vitaq; communi, non ea,
quæ finguntur, aut optantur, * sperare debemus.
nunquam ego dicam C. Fabricium, * Man. Cu-
rium, Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri ma-
iores iudicabant, ad istorū normam fuisse sapien-
tes. Quare sibi habeant sapientiæ nomē, & inuī-
diosum & obscurum, * concedantq;, vt hi boni
viri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id,
nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur* pingui
Minerua, vt aiunt. Qui ita se gerunt, ita viuunt
vt eorum probetur fides, integritas, æquitas, libe-
ralitas, nec sit in eis vlla cupiditas, * vel libido,
vel audacia, sintq; magna constantia: vt bi fue-
runt, quos modò nominaui: hos viros bonos, vt

Nisi in bonis amicitiæ esse non potest.

spectare.

M.

concedant vt

non exquisitis argumentis.

cupiditas libido.

habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, qui *sequuntur quantum homines possunt, naturam, optimam recte viuendi ducem. sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, vt inter omnes esset societas quædam, maior autem, vt quisque proximè accideret. itaq; ciues potiores sunt, quàm peregrini, & propinqui, quàm alieni. cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. namq; hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, *ex amicitia autem non potest. sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & *adducta in angustum, vt omnis caritas, aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est *autem* amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & caritate summa consensio. qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates, belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora* caduca, & incerta posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate, qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem. sed hæc ipsa virtus amicitiam

Sequuntur qui si prorsus non liceat.

Amicitia præstat propinquitati.

adducta,

enim Amicitiæ definitio.

sum.

amicitiam gignit, & continet: nec sine virtute
* amicitia esse vllo pacto potest. iam, virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisq; nostri, interpretemur: nec metiamur eam, vt quidam docti, verborum magnificentia: virosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, * Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta est. eos autem omittamus, qui omninò nusquam reperiuntur. talis igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, * quis potest esse vita vitalis, vt ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia cõquiescat? quid dulcius, quàm habere, quoeũ omnia audeas sic loqui, vt tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè ac tu ipse, gauderet? aduersas verò ferre difficile est: et sine eo qui illas grauius etiã, quàm tu, ferret. denique cæteræ res, quæ expetuntur, oportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: diuitiæ, vt vtare: opes, vt colare: honores, vt laudere: voluptates, vt gaudeas: valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet: quoquò te verteris, præsto est: nullo loco excluditur: nunquam intempestiua, nũquam molesta est: itaq; non aqua, non igni, vt aiunt, pluribus locis
* vtimur, quàm amicitia. neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera, & perfecta loquor: qualis eorum, qui pauci nominãtur, fuit. nam & secundas

amicitia sine virtute esse non potest.

C. Sulpicium Gallum. vide 215.

pro, quis omninò vnus.

amicitia sic vtimur, vt aqua, & igni.

res splẽdidiores facit amicitia, & aduersas patiens, communicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præluceat in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. verum enim amicum qui intuetur, tanquam exẽplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt: & egentes abundant: & *imbecilles valent: &, quod difficilius dictu est, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ *coniunctionem: nec domus vlla, nec vrbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur: quanta vis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atq; ex discordijs percipi potest. quæ enim domus tam stabilis, quæ tã firma ciuitas est, quæ non odijs, atq; dissidijs funditùs possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. * Agrigeminum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, * dissipare discordiam. atq; hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque si quando aliquod officium exiſlit amici in periculis, aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id nõ maximis effi-

imbecilli.

vinctionem.

Empedoclem. vide Plutar. in lib. de Iside, & Osiride: quãquam aliter Arist. lib. 1. ethicorum, & Simpl. lib. 2. Phys. & li. 3. de cælo.

dissipare.

efferat laudibus? qui clamores * tota cauea nuper hospitis, & amici mei, M. Pacuuij in noua fabula? cùm, ignorante rege, vter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem, ita vt erat, Orestem se esse perseueraret. * stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facilè indicabat ipsa natura vim suam: cùm homines quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenùs mihi videor, de amicitia, quod sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt, (credo autē esse multa) ab ijs, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potiùs, quanquam ētiam ab istis sæpè quæsiui, & audiui, nō inuitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tū magis id diceres Fāni, si nuper in hortis Scipionis, cùm de republica * disputatum est, affuisses, qualis tum patronus iusticiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facilè id quidē fuit, iustitiam, iustissimo viro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eā, summa fide, constantia, iustitiaq; seruatā, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre. quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certè, studijs enim generorum, præsertim in re bona. cùm difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet,

ridiculi nomē tragœdiæ cauea nonnul. putarunt, cū sit area in theatro.

stantes plaudebant.

hanc disputationem Cicero sex. lib. de rep. complexus est.

vtrum. desiderata. vt dandis. recipiendis.

*num propter imbecillitatem, atque inopiam *desideranda sit amicitia, * vt in dandis, *recipiendisque meritis, quod quisq; minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimq; redderet: an esset hoc quidem propriu amicitiæ, sed *antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungẽdam. nam vtilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ colunt, & obseruantur temporis caussa: in *amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum: & quidquid in ea est, id & verum, & voluntarium est. quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab *indigentia, *orta amicitia, applicatione magis animi cũ quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa *vtilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdã animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amãtur, vt facilè earum appareat sensus, quod in homine multo est euidentius: primum ex ea caritate, quæ est inter natos, & parentes, quæ dirimi nisi detestabili scelere nõ potest: deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. nihil est enim amabilius *virtute: nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum

amicitia causa quæritur.

in amicitia nihil fictum.

imbecilitate. à natura, non ab indigentia orta est amicitia. res.

virtus maximè omniũ rerũ beneuolentiã conciliat.

eum propter virtutem, & probitatem eosetiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. quis est, qui C. Fabricy, M. Curij cum caritate aliqua & benevolentia memoriã, non usurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp.* Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, & Annibale, ab altero, propter probitatẽ eius, non * alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. quod si tanta vis * probitatis est, vt eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibuscum usu coniũcti esse * possunt, virtutem, & bonitatem perspicere videantur? quanquam confirmatur * amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quedam exardescit benevolentia magnitudo quã si qui putant ab imbecillitate proficisci vt sit per * quam quisque assequatur quod desideret: humilem sane relinquunt, & minimè generosum, vt ita dicam, ortum amicitiæ: quam ex inopia, atque indigentia natam volunt. quod si ita esset: vt quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiã esset aptissimus. quod longè secus est. * vt enim quisque sibi plurimum confidit, & vt

cui Viscellino cognomẽ fuit

nimis.

probitatem etiam in hoste diligimus.

possint.

amorem quæ confirmet.

quem assequatur.

nasci

quis excellat in expetendis colendisque amicitijs.

quisq; maximè virtute, & sapiētia sic munitus est, ut nullo egeat, suáque omnia in se * ipso posita iudicet: ita in amicitijs expetēdis, colendisq; maximè excellit. quid enim? Africanus erat indigēs mei? minimè hercule. * at ne ego quidē illius, sed ego admiratione quadā virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quā de meis moribus habebat, me dilexit. * auxit beneuolentiam consuetudō, sed quanquam vtilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt: non sunt tamē ab earum spe caussæ diligendi profectæ. vt enim benefici, liberalesq; sumus, non vt exigamus gratiam, (neque enim beneficium fæneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic * amicitiā, nō spe mercedis adducti, sed quòd eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab ijs verò, qui perudū ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, * nec diuinum suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes, abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, * à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicāt sese, & propiùs admouent, vt & vsu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintq; pares in amore, & æquales, propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum, atq;

ipse.

Africanus indigens ac nē ego.

auget beneuolentiam consuetudo.

amicitia non spe mercedis, sed propter se ipsam expetitur.

ac diuinum.

à natura gignitur diligēdi sensus.

hæc

bec inter eos sit honesta certatio. sic & vtilitates ex amicitia maximè capientur: & erit eius ortus à natura, quâ ab imbecillitate, grauior, & verior. nam si vtilitas amicitias cõplutinaret, eadem cõmutata dissolueret: sed, quia* natura mutari non potest, iccirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis: nisi quid *adhuc forte vultis. FAN. Tu verò perge, Læli. pro hoc enim, quod minor es natu, meo iure respõdeo. SCAE. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAE. Audite verò optimi viri ea, quæ sapissimè inter me & Scipionem de amicitia differebãtur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm* amicitiam vsq; ad extremum vitæ diem permanere: nam, vel vt non idem* expediret vtriq; incidere sæpe, vel vt de republica non idem sentirẽt. mutari etiam mores hominũ sæpe dicebat, alias aduersis rebus, alias ætate ingrauescente, atque earum rerum exemplum ex familiaritate capiebat ineuntis ætatis quod, summi puerorum amores sæpe vna cũ* prætexta,* Sumpta toga deponerẽtur: sin autem ad adolescentiã perduxissent, dirimi tamen interdum vel luxuriæ contentione, vel commodi alicuius, quod idem adipisci vterque non posset: quod si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: * pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in literisque pecuniæ cupiditatem, in optimis qui-

natura non mutatur.

ad hæc,

amicitia non facile permanet ad extremũ vitæ diẽ, expedirit incipere sæpe.

prætexta toga.

puto hoc delendum.

luxuria, ait Festus, morũ est dissolutio.

pestes in amicitia sunt pecuniæ cupiditas, & ambitio.

busq; honorjs certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia, & plerunq; iusta nasci, cũ aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, vt aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusarent, quãuis honestè id facerent, ius tamen amicitiæ deserere argueretur ab ijs, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici caussa esse facturos: eorum querela inuetcrata nõ modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima, atq; sempiterna: hæc ita * multa, quasi fata, impendere amicitijs, vt omnia, subterfugere, non modò sapientiæ. sed etiam felicitatis dicexet sibi videri. quamobrem id primum videamus, si placet, * quatenus amor in amicitia progredi debeat. * Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano * debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, remp. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibus q; amicis derelictum videbamus. at C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scæuola, cum ad me, * qui aderam Lænati & * Rutilio consulibus in * consilio, deprecatum veniset, hanc, vt sibi ignoscerem, caussam * afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum feciset, vt, quidq; uid ille vellet, sibi faciendum putaret, tum

multa impendent amicitijs

quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Num ne debuerunt.

quod.

Rupilio in quo, quid agendum cõtra socios.

asserebat Ti. Gracchi deliberabatur

ego,

ego, etiam ne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruisset. videtis, quàm nefaria vox. & hercle ita fecit, vel plus etiã, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaq; hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit: ad hostes se contulit: pœnas reip. graues, iustasq; persoluit. * nulla est igitur excusatio peccati, si amici caussa peccaueris. nam cùm * conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit: difficile est amicitiam manere, si à virtute deceteris. quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint: vel impetrare ab * amicis, quidquid velimus: perfecta quidem sapientia* sumus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, * quos nouit vita communis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. * Vidimus Paplm Aemilium C. Luscino familiarem fuisse, (sic à patribus accepimus) bis vna cõsules, & collegas in censura, tum etiã cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse Man. Curiũ, & Ti. Coruncanium, memoria traditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quẽquam borum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra rẽp. esset. nam

non est peccandum amicitiæ caussa.

conciliatrix amicitiæ virtutis opinio.

simus.

sumus.

Vidimus.

contendisset impetrat.

hoc quidē in talibus viris quid attinet dicere? si *contendisset, scio interpretaturum non fuisse xū illi sanctissimi viri fuerint: æquè autē nefas sit, tale aliquid & facere rogatū, & rogare. At verò T. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus hostis. Hæc igitur prima * lex in amicitia sanciatur, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cū in ceteris peccatis, tum si quis contra rem p. se amici caussa fecisse fateatur. etenim eo loco, Fanni & Scæuola, locati sumus, vt nos longè prospicere oporteat futuros casus reip.

amicitiæ prima lex.

deflexit iam.

*deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorum. Titus Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnauit is quidem paucos menses. num quid simile populus Ro. audierat, aut * viderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui quid in P. * Scipionem effecerint, sine lachrymis non quo dicere. nam Carbonem quoque, quem modò posuimus, propter recentem pœnam T. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem tribunatu quid exspectem, non libet * augurari. serpit enim deinde res, quæ proclivis ad pernitiem, cùm semel cœpit, labitur. videtis in tabella iam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. video iam videor populū R. à Senatu desiunctū, multitudinisq; arbitrio res maximas agi, plures enim

regnauit enim nemo post eiectos reges.

Nosicam.

quoquo modo casus est ab Opimio Consule.

enim discent, quemadmodũ hæc fiant, quã quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquam tale conatur.* Præcipiendum est igitur* bonis, vt, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, vt ab amicis in* magna re aliqua in rep. peccantibus non discedant,* improbis autem pœna statuenda est, nec* minor vero ys, qui secuti erunt alterum, quam ys, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle, quis potentior? qui cum Imperator bello Persico seruitute Græciam* liberasset, propterq; inuidiã in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem, quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contrà patriam inuentus est nemo. itaq; mortem sibi vterque* consciuit. quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda, vt ne quis sibi concessum putet amicũ, bellum patriæ inferentem sequi, quod quidem, vt res ire cœpit, haud scio an aliquando futurum sit. mihi autẽ nõ minoris curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, amicorũ caussa honesta faciamus, nec expectemus quidem, dum* rogemur, sed studium semper adsit. cunctatio absit, consilium* liberè dare gaudeamus, plurimum in

Præcipiendũ, bonis præcipiendum.

magnam aliquã rem improbis pœna statuenda. vero.

liberauisset aliter Linus, & Atticus de Coriolano: de Themistocle autem Clitarchus, & Stratocles. vide lib. de claris orat.

rogemur, studium. verum dare gaudeamus liberè.

amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaq; adhibeatur ad monendum non modo apertè, sed etiam* acriter, si res postulabit, & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, plaeuisse opinor mirabilia quædam, sed nihil est, quod illi non* persequantur suis argutijs, partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus, satis superq; esse sibi suarum cuiq; rerum curam, alienis nimis implicari molestum esse, commodissimũ esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas: * caput enim esse ad beatè viuendũ securitatem: qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alijs autem dicere aiunt etiam multo inhumanius: quem locum breuiter perstrinxi paullo antè: præsidij, adiumenti q; caussa, non benevolentiæ neque caritatis, amicitias esse expetendas: itaq; vt quisque minimum firmitatis* habeat, minimumq; virium, ita amicitias appetere maximè: ex eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiarũ præsidia quærant, quàm viri, & inopes, quàm opulenti, & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram sapientiam.* solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed* re ipsa multis locis repudiãda

Non aperte solum, sed acriter etiam monendi.

Sunt amici. persequantur argutijs.

Caput est ad beatè viuendũ securitas.

Haberet.

Solem è mundo tollunt, qui amicitiam è vita tollunt.

Re ipsa.

pudianda est.* neque enim est consentaneum vllam honestam rem, actionem ve, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quòd si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ, necesse* est, vt cum aliqua cura res sibi contrarias asperneturr, atque oderit, vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. itaq; videas rebus iniustis iustos maximè dolere,* imbecillibus fortes, flagitiosis modestos: ergo hoc proprium est* animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs: quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur. quæ causa est,* cur amicitiam funditùs tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem.* & saxum, aut truncũ, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est* tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atque tractabilis, vt & bonis amici quasi* diffundatur, & incõmodis* contrahatur. quamobrem angor iste, qui pro amico sæpè capiendus est, non tantũ valet, vt tollat è vita amicitiam, non plus, quàm vt virtutes: quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem* contrahat virtus amicitiam, vt supra dixi, si qua significa-

Securitatis causa non est honestum negligendum.

Est cum.

Imbecillibus.

Animi bene constituti proprium est lætari bonis rebus; dolere contrarijs.

Vt.

& truncum aut saxum.

Cum.

Diffundatur lætitia.

Contrahatur maiore.

Contrahit virtus amicitiam,

tio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adiungat, id cum contigit, amor ibi exoriatur necesse est. quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, vt vestitu, cultuq; corporis, animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, * vt ita dicam, redamari possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem vllam tam alliciat, * & contrahat, quàm * ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, vt boni boni diligant, adsciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atque natura. nihil est enim appetentius sui simili, * nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem Fanni, & Scævola cõstat, vt opinor * bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse, qui est amicitiæ fons à natura constitutus. sed eadem bonitas, etiam ad multitudinem pertinet. non est enim inhumana virtus, neq; * superba, quæ etiam populos vniuersos tueri, * eisq; optimè consulere soleat: quod non faceret profectò, si à caritate vulgi abhorreret. Atq; etiam mihi quidam videntur, qui vtilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodũ amicitiæ tollere. nõ enim tam vtilitas parta per amicũ, quàm * amici amor ipse delectat: tũq; illud fit, quod ab amico

excusat verbi nouitatem. nam redamo, inusitatum.

tam trahat. ad amicitiam similitudo efficit.

nec. boni inter bonos quasi necessaria benevolentia.

immunis neque eius.

plus, quàm vtilitas, delectat amici amor.

mico est profectum, iucundũ, * si cum amore, & studio est profectum: tantumq; abest, vt amicitiæ propter indigentiam colantur, vt ij, qui opibus, & copijs, maximeq; virtute præditi, in qua plurimum est præsidij, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil vnquam omninò deesse amicis. vbi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur * vtilitatem amicitia, sed vtilitas amicitiam * secuta est nõ ergo erunt homines * diuitijs affluentes * audiendi, si quando de amicitia, quam nec vsu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. nam quis est, prô * deûm fidem, atque hominum, qui velit, vt neque diligat quenquam, nec ipse ab vllo diligatur, circumfluere omnibus copijs? atque in omnium rerum abundantia viuere? hæc enim est * tyrannorum vita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque solicita. nullus locus est amicitiæ. quis enim aut eum diligat, quem * metuit, aut eum, à quo se metui * putat? coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd si fortè, vt fit plerunque, ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt, tum, * cùm exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosq; infidos, cùm

si cum studio

non vtilitatẽ amicitia, sed vtilitas amicitiam sequitur.

consecuta est.

delitijs.

audiundi.

deorum.

tyrannorum vita.

nemo diligit quem metuit.

ex quo illud.

Ennij, Quem metuunt, oderunt, lib. 11. off.

putet?

exulantem se intellexisse.

iam neutris gratiam referre posset. quanquam
Mirer illa. * miror, in illa superbia & importunitate siquē-
quam habere potuit atque vt huius, quem dixi,
Potuerunt. mores veros amicos parare non * potuēre: sic mul-
torum opes præpotentium excludunt amicitias
fideles. non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed
eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa
est. itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contu-
macia: neque quidquam insipiente fortunato in-
tolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem videre
licet, eos, qui antè is commodis fuerunt moribus,
Mutari, mo- imperio, potestate, prosperis rebus, * immutari,
res fortuna spernique ab iis veteres amicitias, & indulgeri
mutantur. nouas. quid autem stultius, quàm, vt plurimum
copijs, facultatibus, opibus possint, cetera parare,
Parantur pe- quæ * parant, pecuniam, equos, famulos, vestes
cunia. egregias, vasa pretiosa, amicos non parare, * op-
Amici, optima vitæ supellex. timam, & pulcherimam vitæ, vt ita dicam, su-
pellectilem? etenim cetera cum parant, cui pa-
rent, nesciunt, nec cuius caussa laborent. eius
Quidq. enim est istorum * quodq; qui * vincit viribus a-
Vincat. micitiarum sua cuiq; permanet stabilis, & certa
possessio, vt, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi
dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab
amicis, non possit esse iucunda, sed hactenus.
Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fi-
De amicitiæ nes, & quasi termini * diligendi de quibus tres
terminis. video ferri sententias, quarum nullam probo, u-
Delegendi. nam, vt eodem modo erga amicum affecti simus,

quo

quo erga nosmet ipsos: alterã, vt nostra in amicos beneuolentia, illorũ erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; respondeat: tertiam, vt quanti quisq; se ipse facit, tanti fiat ab amicis, harũ trium sententiarum nulli prorsus assentior. nec enim illa prima vera est, vt quẽadmodum in se quisq; sic in amicum sit animatus. quàm multa enim, quæ nostra caussa nunquam faceremus, facimus caussa* amicorum? precari ab indigno, (supplicare, tum acerbiùs in aliquẽ inuehi, insectariq; vehementiùs: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè. multæ quoq; res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahiq; patiũtur, vt ijs amici potiùs, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. hoc quidem est nimis exiguè, & exiliter ad calculos* reuocare amicitiam, vt par sit ratio acceptorum, & datorum. * ditior mihi, & affluentior videtur esse* vera amicitia, nec obseruare strictè, ne plus reddat, quàm acceperit. neq; enim verendum est, ne quid excidat, aut * ne aliquid in terrã defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia cõgeratur. Tertius verò ille finis* determinus, vt quanti quisq; *se ipse facit, tanti fiat ab amicis. *sæpe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior non est. igitur amici, talẽ esse in eum, qualis ille in se est. sed potius emiti, & efficere, vt amici iacentem a-

Amicorum caussa multa facimus, quæ nostra non faceremus.

Vocare.

Ditior.

Vera amicitia non obseruat ne plus reddat quàm acceperit.

Ne quid.

Determinus.

Sæpe.

Sæpe in quibusdã.

nimum excitet, inducatq; in spem, cogitationémque meliorem. Alius igitur finis vera amicitiæ constituendus est, si prius, * quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat vllam vocem inimicorum amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita amare oportere, vt * aliquando esset osurus: nec verò se adduci posse, vt hoc, quemadmodum putaretur, à * Biante dictum esse crederet, qui * habitus esset vnus * è septem, sed impuri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam. quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse? quinetiam necesse erit cupere, & optare, vt quàm sæpissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem, rectè factis, commodisq; amicorum necesse erit angi, dolore, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuscunq; est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam * adhiberemus in amicitijs comparandis, vt ne quando * amare incipere mus eum quem aliquando odisse possemus: quinetiam si minùs fœlices in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus vtendum arbitror, vt, cùm emendatis moribus amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum * consiliorum, & voluntatum sine vlla exceptione communitas, vt etiam

Quod

vt si

Biantis dictū. ita amare nos oportere, vt aliquando simus osuri. Val. Max. li. 7. cap. 3.

sapiens habitus.

è septem: impuri.

adhibeamus videndum est quem amare incipiamus. putabat Africanus vitia amicorum ferenda.

consiliorum, voluntatum.

etiam si qua fortuna accideret, vt minùs iustæ amicorum voluntates sint adiuuandæ, in quibus eorum aut * de capite agatur, aut de fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudo sequatur. est enim, * quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quàm blanditijs, & * assentationibus colligere, turpe est, virtus, quàm sequitur caritas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis adhibere * quasi signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes diligendi: cuius generis est magna * penuria: & iudicare difficile est sanè, nisi expertum: experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudiciũ, tollitq́, experiendi potestatẽ. est igitur prudẽtis sustinere, vt cursum, sic impetũ beneuolentiæ, quo vtamur, quasi * aquis * tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorũ. Quidam sæpe in parua pecunia perspiciuntur, quàm sint leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, * agnoscuntur in magna, si verò erunt ali-

caput agatur aut fama.

est quatenus amicitiæ venia dari possit.

assentando.

curam.

constantium amicorum magna penuria,

equis, vt in transitu fluminis.

cognoscuntur

qui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant, vt, cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitiæ, non multo illa malint? * imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam, etiam sine-glecta amicitia consecuti sunt, * excusari se arbitrantur, quia non sine magna caussa sit neglecta amicitia. itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in ijs, qui in honoribus, neque publica versantur. vbi enim * inuenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc vt omittam) quàm graues, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facile inuentus, qui discendat. quanquam Ennius rectè.

Ambitiosæ pe amicitiam peruertit.

Ius.

Imbecilla natura ad contemnendam potentiam.

Obscuratum iri se arbitrãtur.

Istũ inuenias

Amicus certus in re incerta ceenitur.

senarius.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosq; conuincunt, aut si in bonis rebus * contemnunt, aut si in malis * deserunt. qui igitur, vtraque in re grauem, constantem, stabilemq; se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere iudicare debemus, & pene diuino. firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides est, nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicẽ præterea, & communem, & consentientem, * id est, qui rebus ijsdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum potest

contemnere, leuitatis: deserere, infirmitatis.

& qui reb. fidum non potest esse multiplex ingenium, & tortuosum.

esse

esse multiplex ingenium, & tortuosum. neque verò, qui non iisdem rebus mouetur, * & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eòdem est, vt ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eam, quam iàm dudum tracto, constantiam. ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse. est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia, primum, nequid fictum sit, neue simulatum, (apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quam fronte occultare sententiam) deinde non solùm ab aliquo * oblatas criminationes * repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quædam, oportet, sermonum atque morum haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. tristitia autem, & in omni re seueritas abest. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; proclinior. Exstitit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis, num quàdo amici noui, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio. non enim * amicitiarum esse debent sicut aliarum rerum, satietates. veterrima quæque (vt ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suauissima. ve-

Mouetur natura aequo.

Bonus vir duo teneat in amicitia

Allata. Depellere.

Abest ab amicitia seueritas.

multi modij salu simul edendi vt expleatur munus amicitiæ.

rumq; illud est, quod vulgo dicitur, multo* modios salis simul edendos esse, vt amicitiæ munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, vt tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis.

Quia ipse equo.

* atque in ipso equo, cuius modò mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui in eo quo consueuit, libentius vtatur, quàm * intractato, & nouo. nec * modo in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt * inanimata, consuetudo valet, cum * locis etiam ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati fuimus. Sed * maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis in nostro, vt * ita dicam, grege. nunquam se ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio ante posuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quinctum verò * Maximum, fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, * quod is antebat ætate, tanquam superiorem colebat, suosq; omnes per se esse posse ampliores volebat. quod * faciendum, imitandumq; est omnibus, vt, si quam præstantiam virtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentq; cum proximis: vt, si parentibus nati * sunt humiliùs, si propinquos habeant imbecil-

interactate. vero, inanima locis ipsis.

maximum est in amicitia superiorem parem esse inferiori. etiam.

fratrem eiusdem Paulli. filium. sed à Q. Fabio Max. adoptatum.

faciendum.

sint.

imbecilliores vel animo, vel fortuna eorum augeant opes, eisq; honori sint, & dignitati: vt in fabulis qui aliquandiu, propter * ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt, quod quidem est multò profectò magis in veris patribus, certisq; * faciendum.* fructus enim ingenij, & virtutis, omnisq; præstantiæ tum * maximè capitur, cùm in proximum quemq; confertur. Vt igitur ij, qui sunt in * amicitia coniunctionisq; necessitudine superiores, exequare se cum inferioribus debent: sic * inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant aq; magis, si aliquid habere sese putant, quod officiose, * aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. odiosam sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. quamobrem, vt ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant. quod non fere contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere leuandi sunt. tantum

ignorantiam.

faciundum fructus virtutis est caritas.

permaximus amicitia.

inferiores dolere non debent, sed ab amicis aliqua præstantia superari.

odiosum genus hominum officia exprobrantium.

quantū amicis tribuendū

autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possis, deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere. non enim tu possis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: vt Scipio P. Rupilium potuit consulem efficere, * fratrem eius Lucium non potuit. quòd si etiam possis quiduis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino * amicitiæ corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & pædagogi iure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. * dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias. nec ob aliam causam vllam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam benevolentia, quod persæpe fit, impediat magnas * vtilitates amicorum. nec enim (vt ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lachrymis

Tusc. 4. & Pli. lib. 7. c. 10

Amicitia. corroboratis ingenijs, & ætatibus iudicanda.

Dispares mores disparia studia sequuntur.

Vtilitates amicorum impediendæ non sunt.

lacrymis inter ſuum impedientem, audire voluiſſet: & ſæpe incidunt magnæ res, vt diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd deſiderium nõ facile* ferat, & infirmus eſt, molliſq; natura, & ob eam ipſam cauſſam in amicitia parùm iuſtus. Atqui in omni re* conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam neceſſaria. iam enim à ſapientum familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione vſus eleuandæ, &, vt Catonem * dicere audiui, * diſſuendæ magis, quàm * diſcindendæ ſunt, niſi quædam admodum intolerabilis iniuria exarſerit, vt neque rectum, néque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, vt non ſtatim alienatio, diſiunctioq; * facienda ſit. ſin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædã, vt fieri ſolet, facta erit, aut in reip. partibus diſſenſio interceſſerit, (loquor enim, vt paullo ante dixi, non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, * quicum familiariter vixeris. ob amicitiam Q. Pompeij conominc ſe removerat, vt

ferat, &c.

conſiderandum, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari.

diſſuenda.

diſſuenda amicitia, non diſcindenda.

diſcindenda, niſi faciunda.

nihil turpius, quàm inter quos fuerit amicitia, inimicitias exerere.

quicum.

scitis, Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro * Metello. utrunque egit grauiter, auctoritate, & offensione animi non acerba. quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, vt extinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppressæ * videantur. Cauendum verò * est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: * è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen si tolerabiles erunt, * ferenda sunt: & hic mos veteri amicitiæ * tribuendus est, vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omninò omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio est, atque vna prouisio, vt * ne nimis citò diligere * incipiamus, neue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest caussa, cur diligantur. * rarum istud genus: & quidem * omnia præclara rara, nec quidquam difficilius quàm reperire, quod sit omni * ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, & amicos, tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaq; * pulcherrima illa, & maximè * naturali carent amicitia, per se, & propter se * expetenda. nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta sit. ipse enim se quisque diligit, non vt aliquam

Macedonico collega ante Scipionu, & Lælijen augurati.

esse etiam in gra. ex quibus

ferenda tribuendu

ne nimis citò diligere incipiamus. incipant.

Rarum genus. omnia præclara rara, Græcum adagium. ex parte perfectum.

pulcherrima est amicitia, quæ per se, & propter se expetitur. naturali expetita.

quam à se * ipso mercedem exigat caritatis suæ, ipse.
sed quòd per se sibi quisque carus est · quod nisi
idem in amicitiam transferatur, verus amicus
nunquam reperietur. est*enim is amicus qui- enim is qui-
dem, qui est tanquam * alter idem. quòd si hoc dem.
apparet in bestijs, volucribus, agrestibus, na- amicus tan-
tantibus, cicuribus, feris, primum, vt se ipse quam alter
diligant, (id enim pariter cùm omni animante idem.
nascitur) deinde, vt requirant, atque appe-
tant, ad quas se applicent eiusdem generis ani-
mantes, idq; faciunt cùm desiderio, & cum qua-
dam similitudine amoris humani: quanto id
magis in homine sit natura? qui & se ipse dili-
git, & alterum * acquirit, cuius animum ita anquirit
cùm suo * commisceat, vt efficiat pene vnum ex- misceat.
duobus? Sed plerique * peruersè, ne dicam im- vitium in a-
pudenter, amicum habere talem volunt, quales micitia.
ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt a-
micis, hæc ab ijs desiderant. par est autem, pri-
mum, ipsum esse virum bonum, tum alterum si-
mil em sui quærere. in*talibus ea, quam iam di- in quibus a-
dum*tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari micitiæ sta-
potest, cum homines benevolentia coniuncti, pri- bilitas confir-
mùm cupiditatibus ijs, quibus ceteri seruiunt, mari possit.
imperabunt, deinde æquitate, iustitiaq; gaude- tractabamus
bunt, omniaq; alter pro altero suscipiet, neque
quidquam vnquam, nisi honestum, & rectum,
alter ab altero postulabit, neq; solum colent * se colent inuic
inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur: nam se

verecundia maximū est amicitiæ ornamentum.

* maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ea tollit verecundiam. itaq; in ijs pernitiosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumque omnium patére in amicitia licentiam. virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non

non vitiorum comes, sed virtutum adiutrix amicitia est.

*vitiorum comes: vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire, coniuncta & consociata cum altera peruueniret. quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonū optimus, beatissimusq; comitatus. hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas, vt, cùm hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. quod cùm optimum, maximumq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque vllam rem expetendam consequi possumus. ea verò neglecta; qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cùm eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, (dicendum est enim sæpius)

cùm iudicaueris, diligere oportet, non cùm dilexeris iudicare.

* cùm iudicaueris, diligere oportet, non, cùm dilexeris, iudicare. sed, cùm multis in rebus negligentia plectimur, tū maximè in amicis & deligendis & colendis: præposteris enim vtimur consilijs, & acta agimus: quod vetamur veteri prouerbio. nam implicati vltrò & citrò vel vsu diuturno, veletiam officijs, repentè in medio cursu

cursu amicitias, exorta aliqua offensione * dirumpimus. quo etiam magis vituperanda est rei * maximè necessariæ tanta incuria, vna est enim amicitia in rebus humanis. de cuius vtilitate omnes vno ore consentiunt. * quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse * dicitur: multi diuitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusq; delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil inanius, nihil esse leuius existiment? * itemq; cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad vnum idem sentiunt, & ij, qui ad remp. se contulerunt, & ij, qui rerum cognitione, doctrinaq; delectantur, & ij, qui suum negotium gerunt * otiosi, postremò ij, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia * vitam esse nullam, si modò velint aliqua ex parte liberaliter viuere. * Serpit enim nescio quo modo per omnium * vitam amicitia, nec vllam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam, si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, vt * congressus, societatemq; hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis suæ. atque hoc maximè iudicaretur, si quid tale

dissumpimus.
tam max.
namque à multis virtus à quibusdam ostentatio dicitur.
conceditur.
item cetera quæ
otiosi
sine amicitia vitam esse nullam omnes consentiunt.
serpit amicitia per omnia vitam.
vitas congressus vt hominum fugiat.

posset contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine vspiam collocaret, atq; ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino * aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuiq; non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? verum * igitur illud est, quod à Tarentino Archyta, * vt opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab aliis senibus auditum, si quis * cælum ascendisset, naturamq; mundi, & pulchritudinem syderum perspexisset, insuauem illam admirationẽ ci fore, quæ iucundissima fuisset, nisi aliquem, cui narraret, habuisset. sic * natura solitarium nihil amat: semperq; ad * aliquod tanquam adminiculũ annititur: quod in amicissimo quoq; dulcissimum est, sed cùm tot signis eadem natura declaret, quid vel-t * ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. est enim varius, et multiplex vsus amicitiæ, multæq; caussæ suspicionum, offensionumq; dantur, quas tum euitare, tum * eleuare, tum ferre sapientis est. vna illa subleuanda offensio est, vt & vtilitas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi: & hæc * accipienda amicè, cùm leuiora fiunt, sed nescio quo * modo verum est, quod in Andrea * familiaris meus Terentius dixit:

aspiciendi.

ergo Architæ dictum contra solitudinem.

in cælum.

natura solitarium nihil amat

aliquid acquirat, desiderat.

pro, minuere, vt alibi.

accipiunda.

modo hoc est adeò familiare, vt à La-

in Andrea * familiaris meus

Obsc-

Obsequium amicos, veritas odium parit. *lio scripta*

Molesta veritas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitẽ amicum ferri sinit maxima antẽ culpa in eo cẽsi, qui & veritatẽ aspernatur, & in fraudẽ obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habẽda ratio, & diligentia est, primum vt monitio acerbitate, deinde* obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo* libenter vtimur) comitas adsit, assentatio, vitiorũ adiutrix, procul amoueatur, quæ non modò amico, sed ne libero quidem digna est. aliter enim cũ tyranno, aliter cum amico viuitur. cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico* vera audire* nequeat, huius salus desperanda est. scitum est enim illud* Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. atq; illud absurdum est, quód ij, qui monentur, eam molestiã, quam* debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua* debent carere. peccasse enim se, non angunt, obiurgari, molestè ferunt: quod* contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ: & alterum liberè facere, non asperè, alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs* pestem esse maiorem, quàm adula-*

putentur quæ Terentij nomina comœdiæ circumferuntur. Cic. ad Att. lib. 6.

veritas siquidem,

vt obiurg. luculenter.

verum nequeat

Catonis dictum contra assentatores.

debeant

debeant

idem locutus est in extremo de senectute.

pestis in amicitia nulla maior est, quã assentatio

blanditiam

tionem, * blanditias, assentationem. quamuis enim multis nominibus est hoc vitium notandum

voluptatem

leuium hominum, atque fallacium, ad * voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. cũ autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit * enim iudicium veri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè. delet enim veritatem,

etiam.

sine veritate nomen amicitiæ valere non potest.

* sine qua nomen amicitiæ valere non potest, nam cùm amicitiæ vis sit in eo, vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: quî fieri * poterit, si * nec in vno quidem * vnus animus erit idem semper, sed varius, commutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò sensum, at * voluntatem, sed etiam vultum, atque nutum conuertitur?

fieri id pot. ne quoque.

voluptatem

Negat quis, nego: ait, aio. postremò imperaui egomet mihi
Omnia assentari:

Vt ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omninò leuitatis est. multi autem Gnathonum similes cùm sint, * loco, fortuna, fama superiores, horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit auctoritas. secerni autẽ blandus amicus à vero, & internosci tã potest adhibita diligentia, quàm omnia fucat, & simulata à sinceris, atq; veris. concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersis inter popularẽ, id est assenta-

pro dignitate posuit, vt in epist. ad Terentiam.

Vnde quid alia faciant isto loco fœminæ

sentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. Quibus blanditijs C. * Papirius consul nuper vinflue bat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pl. reficiendis? dissuasimus nos. sed nihil de me. de Scipione dicam * libentius. quanta * illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maiestas, vt facile ducem pop. Rom. non comitem diceret. sed assuistis, & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragijs populi repudiata est. Atque (vt ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Macino coss. quàm popularis lex de Sacerdotijs C. Licinny Crassi * videbatur. cooptatio enim collegiorum ad populi * beneficium transferebatur. atque is primùm instituit in forum versus agere cùm populo. tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis * defendentibus, facilè vincebat. atq; id actũ est prætore me, quinquennio ante, quàm consul sum factus. itaque re magis, quàm auctoritate, causa illa defensa est. quòd si in * scena, id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpendatur? in qua nisi, vt dicitur, apertum pectus videas, tuumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut * amari possis, cùm, id quàm verè sint, ignores. quinquam ista as-

Papirius nuper.

Iubentius. illa.

iubebatur.

vt populus sacerdotes crearet, cũ ea potestas ex tua ipsorum sacerdotum fuisset.

vide lib. nostrum de legibus.

deferentibus.

scena in qua

amari, eum

sentatio, quamuis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, vt is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maximè, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maximè ipſe delectet. omnino eſt * amans ſui virtus: optimè enim ſe ipſa nouit, quamq; amabilis ſit, intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quàm videri volunt. hos delectat aſſentatio: his fictus ad * eorum voluntatem ſermo cùm adhibetur, orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. nec paraſitorum in comœdijs aſſentatio vobis facta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

amans ſui virtus eſt.

ipſorum.

ſenarius ex Eunucho Terentij.

*Magnas verò agere gratias Thaïs mihi? Satis erat r. ſpondere, Magnas: Ingentes, inquit. ſemper auget aſſentatio id quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnũ. quamobrem, quanquam blanda iſta vanitas apud eos valet, qui ipſi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores, conſtantiores q; admonendi ſunt, vt animaduertant, ne callida aſſentatione capiantur: *apertè enim adulãtem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors: callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſè cauendum eſt. nec enim facillimè agnoſcitur, quippe qui * aduerſando ſæ-

duplex aſſentatio, aperta & occulta.

etiam.

pe

pe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, vt is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. quid autem turpius quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: vt in *Epicureo. Hodie me ante omnes comicos stultos senes Versaris, atque luseris lautissimè:

legendum puto, Epicleto, Cæcilij comœdia.

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improuidorũ, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorũ hominum, id est sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. quamobrem ad illa prima redeamus, eaq; ipsa cõcludamus aliquando. Virtus inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conseruat. in ea est enim conuenientia rerum, *in ea constantia, quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se admouet, vicissimq; accipit illud, quod in altero est. ex quo eorũ exardescit siue amor, siue amicitia. vtrumq; enim dictum est ab amando: amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæsita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis, hac nos adolescentes beneuolentia senes illos L. * Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. hac etiam magis elucet inter equales, vt inter me, &

vide Trisc. l. 6 & 10. sunt autem, qui sequuntur, Cæcilij versus.

vide in Catone.

virtus conciliat, & conseruat amicitias.

in ea stabilitas.

patrem Scipionis.

Lucij fratrẽ, de quo in Bruto, & ad Attiũ. 13. ut

Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. * Mũmium: vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus, vt in vestra * & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis P. Rutily, & A. Virginij familiaritate delector. Quoniamq; ita ratio comparata est vitæ, naturæq; nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, vt cum æqualibus possis, quibuscum tanquam * è carceribus emissus sis, ijsdem ad calcem, vt dicitur, peruenire: sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. caritate enim, beneuolentiaq; sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, viuit tamen, semperq; viuet. virtutem enim amaui illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui: sed etiam posteris erit clara, & insignis. nemo vnquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atq; imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut * natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. * in hac mihi de rep. * consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in * hac requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim, nihil audiui ex eo ipse, quod

à carcere.

res humanæ fragiles, caducæ sunt.

à quo sunt animi quoque bona.

perfectæ amicitiæ descriptio.

fuit eadem

mollem-

vollem. vna domus erat, idem victus, isq; communis, neque solùm militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempusq; contriuimus. quarum rerum recordatio, & memoria, si vnà cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi * viri, atq; amantissimi ferre * nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, & augentur cogitatione, & memoria, * & si planè illis orbatus essem, magnum tamen * afferret mihi ætas ipsa solatium. diutiùs enim iam in hoc desiderio esse non possum: omnia autem breuia tolerabilia esse debent, etiam si magna * sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem, vos autem hortor, vt ita virtutem locetis, * sine qua amicitia esse non potest, vt, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

atque amantissimi viri.
quando illa cum ipso mihi essent prorsus erepta mea.
affert
sint.
sine virtute amicitia esse non potest.

M. T. CIC.

PARADOXA SEX, AD M. BRVTVM.

Fratrem Serviliæ, Bruti matru: quæ postea cum se Vticæ occidisset, Vticēsis est appellatus, nunc autem viuere videtur, cùm hæc Cicero scribit.

ANIMADVERTI, Brute, sæpe Catonem, auunculū tuum, cum in senatu sententiā diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc vsu forensi, & publico, sed dicendo consequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur, quod eo magis est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos ea philosophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur, ea quæ non multum discrepant ab opinione populari: Cato autem, perfectus, mea sententia, Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus, & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tā horridum, tā incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim dū taxat de magnitudine animi, de cōtinentia, de morte,

morte, de omni laude virtutis, de dijs immortalibus, de caritate patriæ Stoicè solet, oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. ego * verò tibi illa ipsa, quæ vix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conijci in communes locos. quæ quia sunt admirabilia, contraq; opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, possent ne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, vt probarentur, an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio, eoq; scripsi liberiùs, quòd mihi ista, παράδοξα quæ * appellantur, maximè videntur esse * Socratica, longeq; verissima. Accipis igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarũ munus in tuo nomine apparuit. & degustabis genus hoc exercitationũ mearum, quibus vti consueni, cum mea, quæ dicuntur in scholis διατριβὰς, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamẽ opus in apertũ vt referas, nihil postulo: non enim est tale, vt in arce poni possit, quasi illa * Minerua Phidiæ: tale tamen est, vt ex eadem officina exijsse videatur.

Quod attinet ad opiniones, verum adhibitis oratorijs ornamentis, dicendo consequitur, vt illa etiam populo probabilia videãtur. autem appellant. non modo Stoica.

ex ebore Plin. l. 34. c. 8.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

Quòd solum bonum, honestum.

Vereor, ne cui vestrũm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, depromta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod sentio: & dicam breuiùs quàm res tãta dici possit. Nunquam * mehercule ego neque * pecuniæ

mehercle ego

pecunias M. Crassi, tecta L. Luculli, opes & imperia Cn. Pompeij.

aut expetẽdis esse dux rebus ijs circumfluẽtibus

membra verbo.

bona nẽ rectè dicuntur, quæ fortuna tribuit.

indicauissent.

vnquam bona.

si quis

in

rebus asportaret.

istorum, neque* tecta magnifica, neque* opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptatis in bonis rebus* esse numerandis duxi, quippe cùm viderem, * homines his rebus circũfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. neque enim vnquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis. neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem cõtinentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia, pecuniæ* membra solo verbo* bona putauerunt appellanda, cùm re, ac factis longè aliter* iudicauissent. potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia videmus, vt etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio, neq; ego* vnquam illum bona perdidisse dicam, * si quis pecus, aut supellectilem amiserit nec non sæpe laudabo sapientem illum, Biãtem, vt opinor, qui numeratur* inter septem cuius cùm patriam Prienem cepisset hostis, ceteriq; ita fugerent, vt multa de suis* rebus secum asportarent, cùm esset admonitus à quodam, vt idem ipse faceret, ego verò, inquit facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam

etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, *bonum? si quid rectè fit, & honestè, & cùm virtute, id bene fieri verè dicitur, &, quòd rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentius disputantur: vita, atque *factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuisse videantur ÿ, qui hanc rempub. tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delitias, aut epularum ad voluptates, ponite ante oculos vnumquemque regum. vultis, incipiam à Romulo? vultus, post *liberam ciuitatem, ab ÿs ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem Romulus gradibus ascendit in *cœlum? ÿs ne, quæ isti bona appellant, an rebus gestis, atque virtutibus? Quid *autem Numa Pompilius? minus ne gratas dys immortalibus capides, ac fictiles vrnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras, arbitramur? Omitto reliquos. sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. *Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint, nũ quis existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officiũ fortis, et magni viri, quidquã aliud

bonum quod sit.

exempla rem illustrant.

liberatam

qui subitò extinctus, nũ apparuit, ascendisse cœlum creditus est.

Brutum si qui.

propositum fuisse videatur? quæ res ad necem Porcenæ Q. Mucium impulit, sine vlla spe salutis suæ? quæ* vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium* deuouit* ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabricij? quid tenuitas victus Man. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginensium aduentum * corporibus suis includendum putauerunt? quid Africanus maior: quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abundamus. * an putamus quenquam horum cogitasse quidquam in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum videretur? veniant igitur irrisores huius orationis ac sententiæ, & iam vel ipsi iudicent, vtrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui * Corinthijs operibus abūdant, an C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, * similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur facilè adduci solent, vt in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accurateq; defendunt, voluptatem esse * summum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum tu, cùm tibi siue deus, siue mater, vt ita dicam, rerum omniū

vis Coclitem.

deuotauit, atque

vide quàm elegāter eandem rem expressit. lib. de Senect. cogitasse.

ex ære Corinthio post ipsā Corinthum à L. Mummio euersam.

quod senserat Epicurus.

natura

natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque diuinius, ſic te ipſe abijcies, atq; proſternes, vt nihil inter te, & * quadrupedem aliquem putes intereſſe? quidquam ne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem * faciat? vt enim quiſque eſt maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque eſt vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, poſſit honeſtè gloriari. quid autem eſt horum in voluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus * gloria ſeſe, & prædicatione efferri? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non eſt, eaq;, quo eſt * maior, eò magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu dimouet: proſcriptò, nihil eſt aliud benè, & beatè viuere, niſi honeſtè & rectè viuere.

voluptas hominum cum brutis communis eſt.

facit?

gloriando.

voluptas quo maior, eo turpior.

ὅτι αὐταρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

Quod ſe ipſa contenta virtus ad beatè viuendum.

Nec verò ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum vnquã putaui. non enim magnitudo * animi eius cruciabatur à Pœnis, nõ grauitas, nõ fides, nõ conſtantia, non vlla virtus, non denique animus ipſe, qui, tot virtutum præſidio * munitus, tantoq; comitatu circũſeptus, cũ corpus eius * caperetur * capi certè ipſe nõ potuit. Caium verò Marium vidimus: qui mihi ſecũdis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in * ad-

lib. 3. de fin. in extremo. al. eſt in al. carpereturcarpi

quas conſtantiſſimè pertulit.

uersis unus ex summis uiris uidebatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas uires uirtus habeat nomen tantum uirtutis usurpas: quid ipsa ualeat, ignoras, nemo potest non * beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. * cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat * permansurum sibi, ne unum quidem diem. cum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilij minis. mihi uerò quidquid acciderit in tã ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, * non modo repugnanti quid enim ego laborani, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, si quidem nihil peperi tale, nihil cõsecutus sum, * ut in eo statu essem, quẽ neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortem ne mihi minitaris, ut omninò ab hominibus, an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? mors terribilis est ijs, quorum cùm uita omnia extinguuntur, non ijs, quorum laus emori non potest: exsilium * autem terribile illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non ijs, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tua libidines te * torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes,

beatus quis sit aui

incerta, & instabilia. fortuna bona.

pro, nedum. sic locutus est & in epistola ad Lentulum lib 1 fam. ubi uide nostra scholia, præterea sic habet lib scriptus doctissimi uiri Caroli Sigonij. ut eo. autem ijs.

torqueatur.

b bes, ne non diuturnum sit futurum, times: te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quacunque adspexisti, vt furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem vt * improbo, & stulto, & inerti nemini benè esse potest: sic * bonus vir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest: nec verò, cuius virtus, moresq; laudandi sunt, eius non laudanda vita est: neque porrò fugienda vita, quæ laudanda est: esset autẽ fugienda, si esset misera. Quãobrem, quidquid* est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

aspirare vbi non sit fœlicitas: vbi non sit miseria.

quidquid laudabile, idem expetendum.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα.

Quòd æqualia peccata.

*Nec enim peccata rerum euentu, sed vitijs hominum metienda sunt, in quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, * vnum est. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris * inscitia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine, peccauit verò nihilò minùs: si quidem est, peccare, tanquam transire lineas: quòd cùm feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare, cùm semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil perti-

Parua, inquit, est res: at magna culpa: peccatur enim sæpe ex insciti, vel incontinentia inscientia.

net, peccare certè licet nemini. quod autem non licet, id hoc vno tenetur, si arguitur non licere. id si * nec maius, nec minus vnquam fieri potest: (quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper vnum, & idem est) quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. quòd si virtutes pares sunt inter se: paria esse etiam vitia necesse est. atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorē posse fieri, * facilè potest perspici. An virum bonum * dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impune posset, auripondo decem reddiderit, si idem in decem millibus * non idem fecerit? aut temperantem, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? vna virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis virtus sit, nihil demi. vt virtutis nomen relinquatur. etenim si benefacta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius: certè * nec bono quidem melius quidquam inueniri potest. sequitur igitur, vt etiam vitia sint paria: siquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. atqui, quoniam pares virtutes sunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debēt: itemq; peccata, quoniam ex vitijs manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, * inquis, ista sumis. metuebā, ne, à tenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. bene herculè narras,

siquidem

pares inter virtutes.

facillimè semel enim qui peccat, vir bonus non est, quacunque in re peccet.

pondo auri non

ne

prauitates animi sunt vitia.

inquit

ras, nam istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamen quæro ex te, (*quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrum * potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint, præsertim cùm hac sententia non modò verior, sed ne vtilior quidem hominum vitæ reperiri vlla possit. quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus * inferant? quamcunq; in domum stuprũ intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihil ne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, non facilè possunt. patrem vita priuare, si per se scelus est: * Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viuere maluerunt, parricidæ fuerũt. ergo & parenti non nunquam adimi vita sine scelere potest: & seruo sæpe sine iniuria non potest. causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quãdo alteri accessit, id fit propensius: si vtrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando si* adsit iniuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur: violatur is, qui procreauit, is, qui aluit, is, qui erudiuit, is, qui in sede, ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, cóque pœna maiore di-

contendamus licet. nõ enim pugnis inter nos, sed verbis res agitur.

bonis est quærendum

afferant.

ab Hannibale obsessi.

id fit.

gnus est. sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, *scelus esse, quidquid non licet, *nefas putare debemus, etiamne in minimis rebus? etiam: siquidem rerum modum regere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paullò se mouit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est, syllaba, vna breuior, aut longior, exsibilatur, & explodituꝛ: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllaba, te peccare dices? poetam non audio in nugis: in vitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetientem sua: quæ si visa sint breuiora, leuiora qui possunt videri? cùm, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis: perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

*scelus, quod non oportet: nefas, quod non licet.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

Quòd omnes stulti insaniunt.

Ego *verò te non stultum, vt sæpè, non improbum, vt semper, sed dementem, & insanum rebus *addicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli potest: quæ est enim ciuitas? omnis ne conuentus *ferorum, & immanium? omnis ne etiam fugitiuorum, ac latronum

contra P. Clodium. id est, probabo. sic etiam exponit Festus hoc verbum.

etiam ferorũ.

tronum congregata vnum in locum multitudo? certè negabis. non igitur erat illa tum ciuitas, * cum leges in ea nihil valebant: cum iudicia iacebant: cũ mos patrius occiderat: cum ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in rep. non erat prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ coniurationis, à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furoremq; conuersæ, non ciuitas erat. itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatẽ sum, cum esset in rep. * consul, qui tum nullus fuerat: esset ne senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi * liberi: cum esset iuris, & æquitatis, quæ vincula sunt ciuitatis, repetita memoria. * At vide, quàm ista tui latrocinij tela contempserim. iactam & immissam à te nefariam in te iniuriam semper duxi, peruenisse tamen ad me nunquam putaui, nisi forte, cum * parietes disturbabas, aut cum tectis scelerata faces inferebas, nunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiã, meas curas, vigilias, consilia, quibus resp. * inuicta stat: si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses: multo etiam magis, si illam mentem, vnde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti,

imaginem ostendit illius temporis cum à Clodio tribuno pl. eiectus est.

P. Lentulus: auctor, & princeps in reuocando Ciceronẽ. liberi: esset. Ac vid.

euersa enim domus Ciceronis est in Palatio, de quo quæritur sæpe in orationibus.

te inuictũ sisimo.

reditum mihi gloriosum, tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. ergo ego semper* ciuis eram, & tum maximè, cùm meam salutem senatus exteris nationibus, vt ciuis optimi,* commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, nisi forte idem hostis, & ciuis esse potes. an tu ciuem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisq; distinguis? * cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, ædesq; sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exsulem, * tuo nomine, appellas? cùm omnes meo discessu exsulasse remp. putent. nunquam ne, homo amentissime, te circumspicies? nunquam ne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, * exsilium scelerũ esse pœnam, meum illud iter ob præclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? omnes scelerati, atq; impij, quorum te ducem esse profiteris, quos leges exsilio affici volunt, exsules sunt, etiam si solum non mutarunt. an, cùm omnes leges te exsulem esse iubeant, non eris tu exsul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? * ante senatum tua sica deprehensa est: qui hominem * occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua* deflagrarunt: qui * templa deorum occupauerit? in foro etiã castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? * familiarissimus tuus de

ciuis &

hoc & in oratione pro Sextio.

hæc omnia manifestè in Clodium conijciuntur.

quod in te potius, quàm in me conuenit. exsilij definitio.

collocauit enim cum sica Clodius seruum suum in vestibulo curiæ, qui Cn. Pompeiũ occideret. Vide Pedianum in orat. pro Milone occiderit? pluri. deflagrarit templa occ. cõsul. M. Piso. Vide ad Att. lib. 1.

de te priuilegium tulit, vt si in opertum Bonæ deæ accessisses, exsulares. *at, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quo modo igitur, tot legibus tecum in exilium, nomen exsulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis, & tu quidem in* operto fuisti. non igitur, vbi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

* at id

* Bonæ deæ quod proximè dixi.

ὅτι σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ μωροὶ δοῦλοι.

Quòd sapientes liberi, & stulti serui.

Laudetur verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur, quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? refrænet prius libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parêre desierit: dum quidem his obedict, non modò imperator, sed liber habendus omninò non erit. præclarè enim est hoc vsurpatum à doctissimis, quorum auctoritate non vterer, si mihi apud * aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? dictū est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, * liberum esse neminem. quid est enim libertas? potestas viuēdi, vt velis. quis igitur viuit, vt vult, * nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio? cui

contra L. Luculium, qui de Mithridate, & Tigrane triumphauit.

* aliquot.

* nisi sapiens.

* liber nemo.

* libertas in quo sit.

* nisi quid

viuendi via considerata, atque prouisa est, qui
vt * legibus quidem non propter metum paret, sed
eas sequitur, atq; colit, quia id salutare maximè
esse iudicat, qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogi-
tat denique, nisi libenter, ac liberè, cuius omnia
consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficis-
feruntur. cuntur, eodemq; * referuntur, nec est vlla res, quæ
plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, at-
que iudicium? cui quidem etiam, quæ vim habe-
re maximam dicitur, fortuna ipsa * cedit: quæ,
cedit, sicut sicut sapiens poeta dixit, * suis * cuique fungitur
sui cuique mores fortu- moribus. soli igitur hoc contingit sapienti, vt ni-
nam fingunt. Nepos in hil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus quod
Attici vita. etsi, ita esse, pluribus verbis disserendum est: illud
ea confitendum. tamen breui * conficiendum est, nisi qui ita sit
affectus, esse liberum neminẽ. Igitur omnes im-
probi serui: nec hoc tam re est, quàm dicto, inopi-
natum, atque mirabile. non enim ita dicunt eos
seruitus du- esse * seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum
plex, corporis, facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed, si seruitus
& animi. sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti,
& arbitrio carentis suo, quis neget omnes leges,
omnes cupidos, omnes denique improbos esse ser-
uos? An ille mihi liber videatur, cui mulier im-
perat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat,
quod videtur? qui nihil imperanti negare potest,
recusare nihil * audet? possit, dandum est: vocat, venien-
dum: eiicit, abeundum: minatur, extimescendum.
ego verò istum non modò seruum, sed nequissimũ
seruum,

seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto, atque vt in magna * familia stultorum, sunt alij lautiores, vt sibi videntur, serui, sed tamen serui, atrienses, * vt topiarij, stultitiæ suæ: quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. Ac sumus, inquiunt, ciuitatis principes. vos vero * nec seruorum quidem vestrorum principes estis, sed, vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent, sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus crediderunt, ipsius ciuitatis locum pœnè infimum * tenent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs & pronuncijs præfui, gere igitur animum laude dignum. * Actæonis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. omitto, vnde sustuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem clamores tollentem cum video, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nõ ne igitur sunt illa festiua? sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: sed, obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed vt oblectamẽta puerorum. quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorũ videret Matellionem Corinthiũ cupidissimè tractantem, cum ipse totam Corinthũ contempsisset, vtrũ illum ciuem excellentem, an atriensem seruum diligentẽ putaret? reuiuiscat

familia sunt.

actu pari stultitia sunt

ne tum

obtinent

libri scripti duo habent. Actoris: duo, Actionis fortasse legendũ Echonis: quẽ inter celebres pictores nominat Plin. 35. ca 10. vel potius. Aetionis, quem Cicero in Bruto cum Apelle cõiungit. Actæonis vero mentio nulla.

Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos: & videat aliquem, summis populi beneficijs vsum, barbatulos * mululos excep-

mulos

tantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copia gloriantem: non ne hunc hominem ita seruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? hæreditatis spes quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem: quidquid * nunciatum sit facit, assentatur, assidet, * miratur. quid horum est liberi? quid denique non seruile incertis? Quid iam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperij, pronunciarum, quam dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens? * Cethego, homini non probatissimo, seruire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, mittere munera, nocturno venire domum ad eum, precari: denique supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor: quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paullò loquacioribus est seruiendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur:

denunciatum munerat

Nomesti ù, qui cum Catilina cõiurauit, sed ù, de quo Plutarchus in Luculio.

tur: iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non eſt omnis metus ſeruitus? quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi copioſa magis, quàm ſapiens * oratio? Eripite nos ex ſeruitute. quæ eſt iſta ſeruitus tam claro homini, tamq; nobili? omnis enim animi * debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſeruitus eſt.

Ad populum cùm de Philippi conſulis ſuperbo dominatu quereretur. Vide prooemium li. III. de orat.

debilitata fracta.

Nolite ſinere nos cuiquam ſeruire. in libertatem vindicari vult? minimè: quid enim adiungit? niſi vobis vniuerſis. dominum mutare, non liber eſſe, vult. Quibus & poſſumus, & debemus. nos verò, ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. tu poſſe te dicito, * quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſpiam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quo modo imperator eſſe poſſit, cùm, eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa conuincat.

quoniam quidem.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Quòd ſolus ſapiens, diues.

Quæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolus ne tu diues? pro dij immortales, ego ne me audiſſe aliquid, & didiciſſe nō gaudeā? ſolus ne tu diues? quid, ſi ne diues quidem? quid, ſi pauper etiam? quē enim intelligimus dici? aut hoc verbum in quo homine po-

contra M. Craſſum omnium Romanorum diuiſſimum.

diuitiis definitio.

nimus? opinor, in eo cui tanta possessio est, vt ad liberaliter viuendum facilè contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ qui si sibi nihil deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues est. sin autem propter auditatem pecuniæ nullum questum turpem putas, cùm isti* ordini ne honestus quidem esse possit vllus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium epilas: si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem,* atque ipse supponis: hæc vtrum abundantis, an egentis signa sunt: animus hominis diues, non arca, appellari solet. quamuis illa sit plena: dum te inanem videbo, diuitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuiq; sat est, metiuntur homines diuitiarum modum. filiam quis habet: pecunia est opus: duas: maiore: plures:* etiam maiore. si, vt aiunt Danai,* quinquaginta sint filiæ: tot dotes, magnam quærunt pecuniam. quantum enim cuique* satis est, ad id accommodatur, vt ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint: hunc quo modo ego appellabo diuitem, cùm ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cùm diceres, neminem esse diuitem,*

senatorio: quo ex ordine Crassus erat.

maiore etiam quæ omnes præter Hypermnestrã, viros suos occiderunt Seruius in Virg. opus est.

uitem, nisi qui * exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Rom. ex tantis vectigalibus iam pridem vix potest. ergo, hoc proposito, nũquam eris diues antequàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, * vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, vt expleas id, quod exoptas. itaque istam paupertatem, vel potiùs egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. nam, vt ijs, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque iudicum consociatos greges, qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicij molientes: qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, * intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad * fenerandas, diripiendasq; prouincias: qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cùm clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllam temporis messem recordetur: qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia venalia, * delectum, * decretum: alienam, suam sententiam: forum, domum: vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse?

sex legiones.

sic locutus & Varro lib. de re rust.

duo libri veteres habent, intercisas. puto legendũ. intercessiones. defenerandas

Antiquus liber habet, directũ, & doctum. malim sic. decretum, edictum.

cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequêre, *nunquam omninò es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo: de* te loquar. Si censenda vobis, atque æstimanda* res sit: vtrum eandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricy, qui illam pecuniam repudiabat? vtrum aurum Samnitum, an responsum Man. Curij? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo* fratri partem suam concessit? hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, vt quisque, quod plurimi sit, possideat, ita* ditissimus habendus sit) dubites, quin in virtute* diuitiæ positæ sint: quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti pluris, quàm virtus, æstimanda est? O dij immortales, non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. venio enim* ad sumptuosos, relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædys sexcenta sestertia: ego centena ex meis. ille aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas

qui cupit, diues non est.

re.

res: vtrum.

eum & ipse à Paullo genitus esset, sed adoptionis iure Q. Fabio maximo traditus.

diuitissimus diuitiæ sint.

iam.

bulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus, ex meo tenui vectigali, detractis * sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. vter igitur est * ditior, cui deest, an cui * superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam: an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in huius sæculi errore verser? M. Manilius patrum nostorum memoria (ne semper Curios, & * Lucinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in carinis, & fundum in Labicana. nos igitur * ditiores, qui plura habemus? vtinam quidem essemus: sed non æstimatione census, verùm victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minime * quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest vnquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: soliq;

sumptibus aliquid. diuitior. pro, superest, vt alibi sæpe tuendum.

M. C. Fabricium Luscinum significat, quẽter in his paradoxis iam nominauit. diuitiores.

pro, fere: vt in Acad. Sol mihi quasi pedalis videtur. & Ter. in Heaut. Talẽta quasi ad quindecim;

quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est: nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. improbi autem, & auari, quoniam incertas, atq; in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui quod haberet, esset satis: non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac

improbi pauperes

**pauperes existimandi sunt.*

* *

*

SOM-

SOMNIVM SCIPIONIS, EXLIB. VI. CICERONIS DE REPVBLICA.

Persona, Scipio:

CVM in Africâ veniſſem * Manio Manilio conſuli, ad quartam legionem, *vt ſcitis, tribunus militũ: nihil mihi potius fuit, quàm vt Maſſaniſam conuenirem, regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſſis amiciſſimum, ad quem vt *veni, complexus me ſenex collacrymauit: aliquantoq; poſt ſuſpexit in cælum, &, grates, inquit, tibi ago ſumme Sol, vobisq; reliqui cælites, quòd, antequàm ex hac vita migro, conſpicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor. itaque nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inuictiſſimi *viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percunctatus eſt: multisq; verbis vltrò citroq; habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. poſt *autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus: cùm ſenex nihil, niſi de Africano, loquerctur,

Manlio conſuli tribunum mi. fuiſſe. Scipionem. Appianus in Libyco oſtendit. tribunus vt ſcitis.

ab ipſa Maſſaniſſa accerſitus: Valer. Max. lib. 5.

Cum quo militaueram bello Punico ſecundo.

apparatu regio.

omnia q̃, cius non solùm facta, sed etiã dicta meminisset, deinde, vt cubitum discessimus, me, & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè vt cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissimè vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex* imagine eius, quàm ex ipso, erat notior. quem vt agnoui, equidem cohorrui, sed ille, ades, inquit, animo; & omitte timorem, Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. Vides ne illam vrbem, quæ * parêre populo Rom. coacta per me. renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis * pcnè miles? hanc hoc biennio consul euertes: eritque cognomen id tibi per te partum, quòd habes ex nobis adhuc hereditarium. cùm autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censorq̃ fueris, & obieris * legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam: delegere iterum absens consul, bellumque maximum conficies, Numantiam excindes. sed cùm eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatam consilijs * nepotis mei, hic tu Africane ostendas, oportebit, patriæ lumen animi,

maiorũ enim imagines domi habere, eas q; in funere præferre. veteres Romani solebant.

tributum pondere.

nũ in militia primus est honoris gradus tribunatus militum.

ad Ptolemæũ Physconem. Iustinus libro xxxviij.

Tib. Gracchi, tribuni pl.

Cornelia nati, Africani maioris filia.

mi, ingenij, consilijq; tui. sed eius temporis anci-
pitem video quasi fatorum viam. nã, cùm ætas
tua septenos octies solis anfractus, reditusq; con-
uerterit, duoq; hi numeri, quorum vterque ple-
nus, alter altera de causſa, habetur, circuitu na-
turali summam tibi fatalem confecerint: in te
vnum, atque tuum nomen se tota conuertet ci-
nitas. te senatus, te omnes boni, te Socij & La-
tini intuebuntur: tu eris vnus, in quo nitatur
ciuitatis salus, ac, ne multa, dictator remp. con-
stituas oportet, si impias propinquorum manus*
effugeris. Hic cùm exclamasſet Lælius, ingemu-
issentq; ceteri vehementiùs, leuiter arridens Sci-
pio, quæſo, inquit, ne me è somno excitetis, &
pax sit rebus. audite cetera. Sed, quò sis Africane
alacrior ad tutandam remp. sic habeto, omni-
bus. qui patriam * conseruauerint, adiuuerint,
auxerint, certum esſe in cælo, ac definitum lo-
cum, vbi beati æuo sempiterno fruantur. nihil est
enim illi principi Deo, qui omnem hunc mun-
dum reget, quod quidem in terris fiat, acceptius,
quàm conciliat, cœtusq; hominum iure sociati,
quæ ciuitates appellantur. horum rectores, &
conseruatores, hinc profecti, huc reuertuntur.
Hic ego, & si eram perterritus non tam metu
mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiui tamen,
viueret ne ipse, & pater Paullus, & alij, quos
nos extinctos arbitraremur. Imò verò, inquit, ij
viuunt, qui è corporum * vinculis, tanquã è car-

Vide quæ di-
ximus in Læ-
lio.

non effugit.
mortuus enim
in cubiculo
inuentus est,
cum pridie o-
ptime valu-
isset, creditum
est ab vxore
Sempronia,
Gracchorum
sorore, vene-
no necatum.

conseruarint.
ciuitatis defi-
nitio.

vinclis.

cere, euolauerunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. quin tu aspicias ad te venientem Paullum patrem. Quem vt vidi, equidem vim * lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque osculans flere prohibebat. Atque ego, vt primùm fletu represso, loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est vita: vt Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin * huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit * ille. nisi enim Deus, is, * cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit: huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in * hoc templo medium vides, quæ dicitur terra: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis: quæ globosæ & rotundæ, diuinis animatæ mentibus, * circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi, Publi, & pijs omnibus, * retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum vita migrandum est: ne munus humanum, assignatum à Deo, defugisse videamini. sed sic, Scipio, vt * auus hic tuus, vt ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cùm sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: & ea vita * via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui iam vixerunt, & cor-

lachrymarum.

hinc.

Paullus, non Africanus.

cuius templi est omne.

vniuerso mundo.

circos

retinendus est animus in custodia corporis.

Africanus.

iustitia, & pietas in cœlum ducunt.

corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens) quem vos, vt à Graijs accepistis, Orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera & mirabilia videbantur. erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus, & ea magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus, ex quibus erat illa minima, quæ vltima cœlo, citima terris luce lucebat * aliena. Stellarum autem globi*terrarum magnitudinem facilè vincebant. Iam verò, ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me imperij nostri, quo quasi eius punctum attingimus, pœniteret. quam cùm magis intuerer, quæso, inquit, Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? non me adspicis, quæ in templa veneris? nouem tibi orbibus, vel potiùs globis connexa sunt omnia: quorum vnus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, & continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui voluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu, atque cœlum. ex quibus vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi * prosperus, & salutaris ille fulgor, quæ dicitur Iouis, tũ rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis, deinde subter mediam fere regionem Sol ob-

Lunam significat, lucem à Sole mutuantem.

terra,

Non displicet connexa, vt est in libro scripto.

Ita legendum ex antiquo libro, & Prisciano, nõ prodeer, vt ante-

Solemens mundi.

tinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, *mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta sua luce illustret, & compleat. huic, vt comites consequuntur, alter Veneris, alter Mercurij cursus in infimo q̃ orbe Luna, radijs Solis accensa, conuertitur. *infra autem iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos, supra Lunam sunt omnia æterna. nam ea, quæ est media, & nona, tellus neque mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia nutu suo pondera. Quæ cùm intuerer stupens, vt me recepi, quis hic inquam, quis est, qui complet aures meas, tantus, & tam dulcis sonus? Hic est inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum orbium efficitur: & acuta cùm grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari possunt: & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. quam ob caussam summus ille quidem stelliferi cæli cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona, immobilis, manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est *duorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos, qui numerus

infra Lunam omnia mortalia, supra omnia æterna.

Sabandi, Mercurij, & Veneris.

rerum

rerum omnium ferè nodus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus aperuêre sibi reditum ad hunc locum, sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. hoc sonitu completæ aures * obsurduerunt: (nec est vllus hebetior sensus in vobis) sicut, vbi Nilus ad illa, quæ *Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis mõtibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere non possint, sicut intueri Solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies vestra, sensusq; vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem *etiam nunc hominum contemplari, ac domum. quæ si tibi parua, vt est, ita videtur, hæc cælestia semper spectato, illa humana contemnito. tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam* expetendam consequi gloriam potes? vides habitari * raris, & angustis in terra locis, & in ipsis quasi maculis, vbi habitatur, vastas solitudines interiectas, hosq;, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim *transuersos, partim etiam *aduersos stare vobis: à quibus * expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem

quod cum sensu fuerit, irrepsit, vt à Cicerone dictum in libros impressos.

Censorinus de die natali. Plin. lib. v. c. 9. ex Catadupi etiam gens Arabiæ idem li. v. c. xxix.

licet me audias longè præstantiora narrantem.

expetendo.

in terra & in locis.

Versos aduersis vestigijs stantes contra nostra vestigia, vnde Antipodes dicti. Acad. lib. 4. sperare.

terram eandem quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maximè inter se diuersos, & cæli verticibus ipsis ex vtraque parte subnixos, obriguisse pruina vides: medium autem illum, & maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, aduersa vobis vrgent vestigia, nihil ad * vestrum genus: hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenuì parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur * vobis, angusta verticibus, lateribus, latior, parua quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlãticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto nomine, quàm sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notisq; terris num ad tuum, aut cuiusquam nostrûm nomen vel Caucasum* hunc quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? quis in reliquis Orientis, aut obeuntis solis vltimis, aut Aquilonis, Austriue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profectò, quantis in angustijs vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de nobis loquentur, * quàm diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes * vnius cuiusque nostrûm, à patribus acceptas posteris prodere, tamen, propter eluuiones, exustionesq; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò * non æternam, sed

non manent vos ad illos aut illi ad vos commeandi facultatem habent verum hoc fuit Ciceronis ætate, nostra non item. à vobis.

quasi propior cœlo videbatur, cùm sit mens altissimus, quàm Ganges fluuius.

Ibid.

vnius cuiusque

modo æternã

sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. quid autem interest ab ijs, * qui posteà nascentur, sermonem fore de te, cùm ab ijs nullus fuerit, qui antè nati sint: qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri? cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen * nostrum potest audiri, nemo vnius anni memoriam consequi possit. homines enim populariter annum tantummodò Solis, id est vnius astri, reditu metiuntur: * cùm autem ad idem, vnde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemq; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint: tum ille vere vertens annus appellari potest: * in quo, vix dicere audeo, quàm multa sæcula hominum teneantur. namq; , vt olim deficere Sol hominibus, extinguiq; visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit, * quandoque eadem parte Sol, eodemq; tempore iterum * defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conuersam. quocirca, si reditum huc in locum desideraueris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partem exiguam potest? Igitur, altè spectare si voles * atque ad hanc sedem, & æternam domum contueri: neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum

qui pos.

vestrum.

reapse autem cum ad.

à quo.

pro quandocunque.

defecit quod futurum est, vt ait Macrob. quindecim annorum milibus ab interitu Romuli.

atque hanc.

oportet illecebr.

tuarum. suis te * illecebris, oportet, ipsa virtus trahat ad verum decus. quid de te alij loquantur, ipsi vidcant: sed loquentur tamen. * sermo autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, ego verò, inquam, ô Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quàquam à pueritia, vestigijs ingressus * & * patris, & tuis, decori vestro non defui, nunc tamen, tanto præmio * proposito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc, nec enim * is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui * prævidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. nam, quod semper mouetur, æternum est. quod autem motum affert alicui, quodq; ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, viuendi finem habet necesse est. solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nec moueri quidem desinit, quin etiam

patris & Paulli exposito.

Tues.

prouidet.

sermo hominum negligendus.

am ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo, non ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla * ex re fieri potest. nec enim esset hoc principium, quod gigeneretur aliunde. quod si nunquam oritur, nec occidit quidem vnquam, nam principium exstinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec * ex se aliud creabit: si quidem necesse est a principio * omnia oriri. ita fit, vt motus principium ex eo sit, quòd ipsum à se moueatur. id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cælum, omnisq; natura consistat, necesse est, nec vim vllam nanciscatur, qua primo * impulsu moueatur. Cum patcat igiturr æternum id esse, quod à se ipso moueatur: quis est, * qui hanc naturam animis esse tributam neget? * inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore: nam hæc est natura propria animæ, atque vis. quæ si est vna ex omnibus quæ sese moueat: neque nata est certè, & æterna est. hanc tu exerce optimis in rebus. sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, vel ocius in hanc sedem, & domum suam peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt. contemplans, quàm maximè se à corpore * abstrahet. nam corum animi, qui se corpo-

principio vulla est origo. ex re neque.

à se oriri omnia

impulsa.

hic. in animum

quæ sit animæ propria natura.

disce ratione aperiendi aditus ad cælestem vitam.

ris voluptatibus dediderũt, earumq́, se quasi ministros præbuerunt, impulsuq́, libidinum, voluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura violauerunt, corporibus elapsi, circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati sæculis, reuertuntur. Ille discessit, ego somno statim solutus sum.*

somno solutus

FINIS.

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

Abstinẽtia Africani 118
Abstinẽtia benevolentiam multitudinis conciliat 119
Academiæ ratio quid à ceteris differat 84
Accij poetæ versus de Atreo 172. & 173
Accusatoris nomen fugiendum 105
Accusatio multos illustrauit ibid.
Accusare innocentes impium ibid.
Accusatio laudẽ peperit L. Crasso adolescenti 103
Accusatio quibus de caussis suscipiẽda 107
Acta agere 260
Actio cognitioni antecedenda 77
Actione in omni suscipienda, considerandæ sunt, honestas & efficiendi facultas 40 & modus 71
Adiuuare opera prastantius, quàm pecunia 106
Admirabilitas quibus rebus comparetur 99
Adolescentes quibus rebus commendationẽ petere debeant 102 104
Adolescens aliquid senile habere debet 198 199
Adolescentiæ vituperatio 190
Adolescentiæ ver comparatur 215
Adolescentium petulãtia magis est, quàm senum 198

Adoleſcẽtia multò plures, quàm ſenectus, mortis caſus habet 214
Adoleſcentũ imbecillitas conſilij propria 60
Adulari paſſim 48
ab Adulatoribus facilè falluntur omnes 48
Adulator occultus 266
Aeacus 51
Aedes ruinoſæ & materiatæ 146
Aedilitatum ſplendor 109
Aeginetis pollices præciſi 145
Aegina propinqua Piræo ibidem
Aequitas lucet ipſa per ſe 20
Aeſopus, fabularum actor 59
Aetate vt quisq; antecedit, ita ſententiæ principatum tenet in auguriũ collegio 212
Aetati cuiq; ſua tempeſtiuitas data eſt 196
Aetati cuique ſua ſtudia 217
Aetatibus corroboratis amicitiæ iudicande ſunt 257
Aetionis tabula 270
Africani dictum pulcherrimum 48
Africanus imitatus patrem 118
Africanus prior anno ante cenſorem M. Catonẽ mortuus eſt 189.190
Africanus maior 274
Africanus minor ibid.
Agamemnon immolauit Iphigeniam filiam 168
Ageſilaus 88
Agis rex occiſus 120
Agraria lex Philippi 117
Agri fertiles imitandi 29
Agriculturæ laus 76
Agricolarum voluptates 106
Agri bene culti laus 140
Agrigentinus quidam [illegible] *doctus*

doctius vates 234
Aiax, tragœdia 58
Aiax, alius ibid. & 169
Albinus Sp. 184
Alexander 88
Alexander Macedo. humanitate ſupcratus à patre 47
Alexander Phæreus ab vxore interfectus 92
Ambitioſos quorum ſimiles eſſe dixerit Plato 46
Amicitia honeſto excitatur 32
Amicitia vnum ex pluribus effici Pythagoras voluit 33
Amicorum conſilium in rebus ſecundis maximè neceſſarium 48
Amicorum paria rariſſima 230
Amicitia maximè perturbat officia 144
Amicitiæ præſtat iuſtitia 144
Amicitiæ cõmoditates 232.233
Amicitiæ prima lex, vt neq; rogemus res turpes, neque faciamus rogati 242
Amicitia orta à natura non ab indigentia 135.137.147
Amicitiam vsq; ad extremum vitæ diem permanere cur difficile ſit 239
Amicitias qui magis quærant 244
Amici qui diligendi 249
Amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in ijs, qui in honoribus req; publica verſantur 249
Amicus certus in re incerta cernitur 252
Amicitiæ fines ac termini, deq; ijs variæ ſententiæ 248
Amicitiæ ne in graues inimicitias conuertantur cauendum eſt. 257

Amicitiæ, quæ minus probãtur, dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt 258
Amicitia inter æquales magis elucet 268
Amicitia veræ sempiternæ sunt 238
Amicitiæ quare propinquitati præstet 232
Amicus, tanquam alter idem 259
Amor princeps est ad benevolentiam conũungendam 237
Amici noui 253
Amicorum bene suadẽtium auctoritas in amicitia plurimum valere debet 243
Amicorum caussa multa facimus, quæ nostra caussa non faceremus 249
Amicitia quid sit 232
Amicorũ omnia communia 30
Amare quid sit 267
Amilcar Annibalis pater 170
Animantium omnium communis sui suorũq; tuendi cura 12
Amicorum natura cur mortalis esse nõ possit 218.219.220
Animus hominis diues, non arca, appellari debet 288
Animi vitia grauiora, quàm corporis aut fortunæ 135.136
Animi motus in quo versari debeant 52 53.67
Animus cælestis ex altissimo domicilio depressus in terrã 218
Animo nihil præstãtius, neque diuinius 274
Animus in custodia corporis quoad deo videtur, retinẽdus 102
Animi magnitudo in cõtemnenda voluptate, vita, re 135
Animi generi hominum deorum munere dati 280

280
Animi opera maiora, quàm corporis 103
Animorum natura æterna 229
Animorũ vis duplex 92
Animorum motus duplices 67
Annibal callidus 56
Annibal crudelis 25
Annulus Gygis 141
Annum solis reditu metimur 284
Annus vere vertens multa hominũ sæcula complectitur 284
Antipater Tyrius 123
Antiopa, tragœdia 59
Antipatri opinio de honesto 147
Apellis Venus 129
Apollinis Pythij oraculum 119
ἀποφθέγματα 54
Appetitus rationi legenaturæ subiectius est 53
Appius Claudius Cæcus, pacis cum Pyrrho dissuasor 189
Appij oratio, qua pacem cũ Pyrrho dissuasit 189
Appius Cæcus quatuor filios, quinque filias habuit 198
Aqua hæret 179
Aquillij de dolo malæ formulæ 151
Arati præclarum consilium ad constituendam remp. 120
Arati Sicyonij Neoclẽ tyrannũ occidit 120
Arbitrorũ formulæ 156
Architas Tarẽtinus 199
Arganthonius quidam octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit 214
Argentarij apud omnes ordines gratiosi 150
Ariopagitas constituit Solon 41
Aristides iustus 131
Aristidis auctoritas Atbenis 146
Aristidis sententia de Themistoclis cõsilio 146

Aristippus auctor sectæ Cyrenaicæ & Aniceriæ, omne bonum in voluptate posuit 178
Aristo 9
Aristo Chius de senectute scripsit 182
Aristoteles 8
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 108
Aristotelis opinio de honesto 140
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 75
Assentatio ab amicitia remouenda 264
Astutiæ tollendæ 156
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 155
Atreus 51
Athenæ exemplis illustres 7
Athenienses in Aeginetas duri 145
Atilius Regulus iterum à Pœnis captus 169
Atilius vigilando necatus 171
Atilius Calatinus primarius populi vir. 211
Atilius L. cur sapiens habitus 225
Atticus Pomponius cognomen Athenis reportauit 181
Atticus P. Sulpicio multum vtebatur 224
Attij poetæ versus de regno 163
Auaritia senili nihil absurdius 213
Auaritia nullum est tetrius vitium 119
Auaritia populos omnes perdit 119.
Auari plus semper appetunt 183
Auaritia Spartam perditura 119
Auaritia iniuriæ præcipua causa 18
Auaritiæ vituperatio 118. 119
Auctio de bonis ciuium 122

Augures

Augures maiores natu, ijs etiam, qui cùm imperio sunt, anteponuntur 212
Auspicia quæ sint optima 187

B

Bargulus Illyrius latro 100
Beata vita in quo contineatur, ex Metrodori sententia 170
Bella cur suscipienda 23
Bellicæ gloriæ studiũ in veterib. Romanis 35
Bellum de salute, cùm Celtiberis, cùm Cimbris, de imperio, cum Latinis, Sabinis, Sãnitibus, Pœnis, Pyrrho 25
Bellicæ res maiorésne sint vrbanis, an contrà 40.41.
Bella iusta quæ 23
Bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum 43
Belli gloria adolescẽtibus quærenda 102
Bene agi quid sit 156
Bene & beatè viuere nihil aliud est, nisi honestè & rectè viuere 275
Benefacta malè locata, malefacta sunt 111
Beneficia citra iniuriã esse debent 115
Beneficia quæ plurimi facienda 29
Beneficentia, benignitas, liberalitas, eædem 16
Benefici et liberales natura sumus 238
Beneficium qui dat, mores non fortunam sequi debet 115
Beneficia in quos conferenda 111
Beneficentia Herculem in deorum numerum retulit 135
Beneficia in singulos 113
Beneficij immemorem

omnes oderunt 111
Beneficia in remp. 116
Beneficia in egentissimos quosq; præcipuè conferenda 29
Beneficia omnibus communicanda quæ 113
Beneuolentiam adolescentuli ardore quodã amoris indicant 28
Beneuolentiam ciuium blanditijs & assentationibus colligere turpe est 251
Beneuolentiæ colligẽdæ præcepta 96
Beneuolentiæ ratio 28
Benignitas quas cautiones habeat 26
Benignitas quæ sit vtilis reip. 110
Benignitas largitioni anteponenda 111
Benignitate nihil hominis naturæ accõmodatius 26
Benignitas propensior esse debet in calamitosos 111
Bias sapiens 272
Biantis patria Priene ibid.
Bias omnia secum portabat ibid.
Blandus amicus à vero internosci potest adhibita diligentia 264
Bona bonis quæ anteponantur 124
Boni viri qui sint 155. 161
Bonum virum esse semper est vtile 153
Boni viri qui appellandi sint. 231
Bonus nemo miser esse potest 277
Boni viri definitio 158
Bonum summum, conuenienter naturæ viuere, è Stoicorum sententia 130
Bona ea omnia sunt habendi, quæ secundum naturam fiunt 215
Bonorum æquatio non laudanda 117

ſolum Bonum, honeſtum 271
Bona caduca & incerta 232
Bonitatẽ quis tollat 136
Brutus quid in patria liberãda ſpectarit 273
Brutus accuſator 105
Brutus L. in liberanda patria interfectus eſt 217

C

Cecilius 201
Cæcilij verſus cõtra ſenectutem 192. 193
Cæſar tyrannus 90. 91
Cæſar C. regnandi cauſſa peruertit omnia 19
Cæſaris legationes non liberales, ſed iniuſtæ 27
C. Cæſar L. F. 56
Cæſar reprehenſus 161
Cæſar Catuli patris frater 68
Cæſaris dictatoris vituperatio 122
Cæſar dictator ciuium bona vendidit ibid.
Callicratidas nimio gloriæ ſtudio Lacedemonijs nocuit 44 & 56
Callipho philoſoph. 180
Calpurnius P. Lanarius 154
Calumniæ exempla 22
Calypſo 58
Canius C. 150. 151
Campus Martius 54
ad Carceres à calce reuocari 221
Carthago euerſa à Paulli filio 119
Carthago deleta 23
Caſtigatio omnis vacare contumelia debet 47
Catonis ſenis præcepta quatuor ad vtilitatẽ rei familiaris 124
Catonis fabla, Socratis dicta laudantur 227
Cato Cenſorius, Græcarum literarũ perſtudioſus in ſenectute 181. & 193
Cato M. prætor 186

Catonis liber de rebus rusticis 207
Cato Vticensis nimis acerbus in publicanos & socios, ærarij causa 164
Catonis dictum 263
Cato Vticensis cur se interficere debuerit 58
Cato sapiens habitus 131.132
Catonis maioris dicta 124
Cato senex collegit ἀποφθέγματα 54
Catonis egregia laus 154
Cato M. legem Voconiam suasit 188
Cato M. quo anno natus 186
Catonis M. de Carthagine suspicio 190
Cato Bruti auunculus 270
Cato inter Africanorum ætates interiectus 274
Cato M. miles 185
Cato perfectus Stoicus 270
Cato Censorius Africani prioris ferè æqualis 124
Cato cur sapiens habitus 183.225
Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo 223
Cato reuerascere non vult 220
Cato M. quæstor 186
Catulus Q. Pompeio non inferior 41
Catulorum sermo qualis 57
Catuli optimè Latina lingua vti putabantur 67
Celare & tacere, non idem sunt 148
Cella vinaria, olearia, penaria 209
Censor L. Mummius 119
Censor Africanus ibid.

Cethegus

Cethegus 186. & 289
Cethegus M. Suadæ medulla dictus ab Ennio 205
Chrysippi dictum 143
Ciceronis de oppressa coniuratione gloriatio 41.42
Ciceronis versus 42.70
Cicero stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 82
Cicero Academicus fuit 84
Ciceronis de gloria libri duo 95
Ciceronis Lælius ibid. & 223
Ciceronis filij Laus in re militari 102
Cicero M. omnes honores adeptus suo anno 110
Cicero M. scripsit libros de repub 111
Ciceronis ædilitas 109
Cicero consul ibid.
Cicero Academicus 133
Ciceronis in ingrata rep. neque mors, neq; exilium recusanti euenissent 176
Ciceroni reditum gloriosam inimicorũ dedit iniuria, non exitum calamitosũ 282
Cincia lex à Maximo laudata 186
cincinatus dictator 108
Cineas Thessalus 201
Cimon Atheniensis 113
Circe 58
Ciuitas, quæ dici possit 281
Ciuitatis cum familia comparatio 269.270
Ciuis quis sit 282
Ciuitatum rectoribus & conseruatoribus patet in cœlum aditus 279
Claudij Centumali factum improbum 154
Claudij Ap. F. ædilitas 109
Claudij P. conatus 110
Clementia & placabi-

litas magnis viris dignissima 56
Cleombrotus inuidiam timens, Lacedæmonios perdidit 45
Clytemnestra, tragœdia 59
Colendi qui 75
Collatinus Tarquinius à Bruto collega emissus 144
Communitas hominum falsò orta dicitur à necessitate vitæ 79
Communia ciuibus inter se quæ sint 30
Comœdia antiqua 53
Comparatio pulcherrima 132
Concordia fundamentum reip. 119
Coniugij societas prima 32
Consideratio tempus & diligentiam postulat 15
Consilij capiendi deliberatio triplex, vt videtur Panætio 11
Consuetudinis maxima vis est. 154
Consulat. Ciceronis 109
Contemptus quos homines sequatur 98
Contentio 67
Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo 103
Cõtinẽtiæ tractatio 178
Conuiuium meliùs Latini, quàm Græci nominarunt 203
Corinthus cur deleta 23
Corinthus à Mummio euersa 119
Coriolanus 240.243
Cornelij Scipionis P. facta ab Africano prædicantur 277.270
Corporis bona externis anteponenda. 124
Coruncanius etiam senex reip. vtilis 189
Crassi M. de diuitijs opinio 18.287
Crassus M. 56.157
Crassus L. 56.68
Crassus L. adolescens ex accu-

accusatione laudem consecutus. 103
Crassi diuitis ædilitium munus. 109
Crassius præ diuitijs de honesto non curabat 18
Crassi L. Copiosa magis quàm sapiens oratio 287
Cratippus Peripateticorum princeps. 7
Cratippi laus 84
Cratippus ætate Ciceronis princeps philosophorum. 127
Cratippi opinio de honesto. 139
Crudelitas inimica naturæ 145
Curæ optimæ de salute patriæ. 187
Curio vtilitatem præponebat æquitati. 101.165
Curius etiã senex reip. vtilis. 189
Curius M. oblatum aurum repudiauit. 208
Curius M. de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphauit. ibid.
Curius M. extrema ætate ruri vixit. ib.
Curij villa. ib.
Curius M. & T. Coruncanius inter se coniunctissimi. 241
Curij M. tenuitas victus. 274
Curij M. domus nihil ornatũ habuit, præter ipsum. 286
Cynicorum in verecundia. 65.75.
Cyrillus quidam Lapidibus obrutus. 146
Cyrus. 88
Cyrus Persarum rex agricultura maximè oblectatus. 209
Cyri morientis sermo apud Xenoph, 195
Cyri morientis de animorum æternitate oratio apud Xenoph. 219

D

Damon Pythagoricas 144
Debetur id quod turpe est non reddere 287
Decius P. quarto consulatu, se pro repub. deuouit 201
Decij duo 131
Decorum 49
Decorũ ab honesto quid differat ibid.
Decorum fusum est per omnes partes honestatis 50
Decori duplex descriptio ibid.
Decorum poeticum ibi.
Decorum tribus in rebus positum est 64
Decorum ab honesto separari non potest 50
Defensio accusatione laudabilior 104
Defendendi interdum etiam nocentes ibid.
Definitio necessaria principio disputationis 20
Deliberanda ea nõ sunt in quibus est turpis ipsa deliberatio 141
Demetrius à Macedonibus relictus 93
Demetrius Phalereus 18. & 110
Demosthenes 3. & 103
Deos non nocere 86
Deposita non semper reddenda 167
Detrahendi de absentibus studium vitiosam naturam significat 68
Dicæarchi liber de interitu hominum 88
Diligentia in amicitijs comparanda 250
Diligere oportet cùm iudicaueris 260
Dinomacus philosoph. 180
Diogenis Babylonij Stoici, opinio de honesto 147
Dionysius superior quãto in metu vixerit. 92 Diony-

Dinoysius tyrãnus 145
Dissẽsio sine acerbitate inter Africanum & Metellum 46
Dissimilitudo dissociat amicitias 256
Diuitias amare, parui angustiq; animi est 37
Diuitiarum fructus in copia est 274
Diuitiarum modum ex eo, quantum cuique sat est, homines metiuntur 228
Diuitiæ cur expetantur 18
Diues non est, cui quæsito opus est 294
Diues quis sit 288
Diuisio rerum ad tuendam vitam pertinentium 86
Diuisionis vitium aliquid præcrire 11
Dolor contra naturam 134
Dolore malum non esse, philosophi nonnulli affirmant 173
Dolorum faces 98
Dolus malus legibus vindicatus 152
Dolus malus quid ibid.
Domus hominis honorati qualis esse debeat 70
Domum dominus honestare debet, non contra ibid.
Domus, seminariũ reip. 32
Domus finis, vsus ibid
Drusius M. 56
Duillius Pœnos primus classe deuicit 202
Delectabatur cereo funali & tibicine ibi.
Duodecim tabulæ de tutela 152

E

Eloquentiæ laus 79 & 113
Eloquentia quid 104
Eloquentiæ intermissio 114
Enny poetæ loci sine versus, diuersas ad

ves prolati, suo quisq; numero notati 18
35.30.34.45.91.
111.152
Enny versus de fide 172
Ennÿ versus ad Flaminium 181
Ennÿ versus de Fabio Maximo 189
Ennÿ versus de senectute sua 189
Ennius præclarè pauertatem & senectutem tulit 188
Ennius quot annis vixerit ibid.
Ennÿ versus ex persona Appÿ Cæci. ibid.
Ennius non censet lugendam esse mortem quam immortalitas consequatur 216
Ennius de Homero sæpissimè cogitare, & loqui solebat 278
Epicurei peruertunt præcepta officij 9
Epicureorum sententia de deo 171
Epicurus satis fortiter de dolore dixit 178
Epicuri de bono & malo sententia ibid.
Epigoni tragœdia 59
ἐυτυξία 72
ἐυκαιρία ibid.
Euripidis versus 262 & 164
Exercitatio in omni re necessaria 33
Exercitatio in senibus quid efficiat 197
Exigere non acerbè cõuenit 112
Exilium quibus terribile 276
Exules qui sunt 282
F
Fabius Q. Labeo 22
Fabÿ Maximi laus 45
calliditas 55
Fabricius iustus 131 & 163
Fabricius etiam senex resp. vtilis 189
Fabricÿ cõtinẽtia 236 & 274

Fabula Platonis vtiliſſima 141
Falſum iurare, peierare non eſt 174
Fides vnde dicta 17
Fides vt nobis habeatur quibus artibus elaborandum 69
Fidei bonæ nomen latiſſimum 156
Fides vel hoſti ſeruanda 23.172,173,175.
Fidei templum in Capitolio 172
Fides & conſtantia in amicitia deſiderantur 252
Fimbria 159
Finis bonorum & malorum ſimplex eſſe debet. 180
Flaminius C. tr. pl. 187
Flaminius L. è Senatu electus 201
Fœciale ius 24. cum boſtibus cõmune 173
Fœnerari à Catone improbatum 124
Fœneratores ad mediũ Ianum ſedebant ib.
Formæ dignitas quomodo tuenda 66
Fors bona 25
Fortis animus duabus in rebus cernitur 35
Fortiſſimus quiſq; imperandi cupidiſſimus ibid.
Forti viro vis adhiberi non poteſt 175
Fortitudo ſine iuſtitia in vitio 35
Fortitudinem quomodo definiant Stoici ib.
Fortitudo eſt dolorũ laborũq; contemptio 178
Fortuna cæca 248
Fortunæ magna vis in vtramq; partem 89
Fortunam ſuis quiſque fingit moribus 284
Fraus odio digna maiore, quàm vis 26
Fraus vulpeculæ propria, vis leonis ib.

G

Gabinia lege, quanta labes facta ſit 242

Gallus demetiendi cæli & terræ studiosissimus 204
Gemma in vitibus 260
Geometræ non omnia docent 139
Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingenijs 19
Gloriæ cupidi homines facile ad res iniustas impelluntur 36
Gloriam qui, susceptis laboribus, spernat, vix inuenitur ibid.
Gloriæ cupiditas libertatem eripit 37
Gloriã qui contemnunt non reprehendendi 39
Gloria tribus è rebus constat 35
Gloriæ consequendæ viam Socrates quam traderet 101
Gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent 102
Gloria diuitijs antepouenda 124
Gloria hominum angustis finibus terminatur, nec diuturna esse potest 284
Gnathonum multi similes 264
Gorgias Leontinus Isocratis magister 188
Gorgias Leontinus centum & septem complusit annos ibid.
Gorgiæ Leontini de sua senectute responsum ibidem
Gracchi filij vituperantur 101
Gracchi patris laus ib.
Gracchi C. frumentaria largitio 117
Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes 110
Gracchum Tib. qui secuti sint 232
Gracchus Tib. regnum occupare conatus est ibidem.
Græca cum Latinis cõiungenda 7
Græcorum nobiles vi-

ctoriæ 34
Græca verba latinis inculcare ridiculum 58
Græcia, manante à Lacedæmonijs malo, cecidit 120
Græcorum consuetudo, vt ijs proponatur, de quo disputẽt quamuis subitò 231
Gratiæ & pecuniæ cõparatio 115
Gratidianus prætor, lapsus in officio boni viri 160
Gyges Platonicus, ex pastore rex 141 & 159
Gytheum 146

H

Hæreditas optima quæ 62
Hæreditatis spes quid efficiat 286
Hasta bis in foro posita 112
Hecatonis Rhodij libri de officijs 152, 265
Hercules Prodici 60
Hercules in cælestium numero collocatus propter beneficia in humanũ genus collocata 136
Herillus 10
Herodoti locus 100
Hesiodi locus 29
Hesiodus de stercoratione verbum non fecit 207
Hippolyti mors 21
Homerus author optimus 169
Homerus multis ante Hesiodum seculis fuit 207
Homerus de stercoratione meminit ibid.
Homo cæteris animantibus quantum & in quo præstet 13
Hominis propria appetitio principatus ib.
Homo solus ordinem sentit ibid.
Hominis propria veri inuestigatio 13. &

in prudẽtia posita 14
Homines quidam non re, sed nomine 55
Homines secundum deos, hominibus maximè vtiles 86
Homines hominibus plurimum nocent 88
Hominum studia in nos quomodò excitentur 90
Homo homini consultũ vult 136
Honestũ laudabile natura 14
Honestũ quibus ex rebus consletur ibid.
Honestum è quatuor veluti fontibus manat ibid.
Honestum nihil, quod iustitia vacat 35
Honestas à patribus quatuor manat 77
Honestas per se animos omnium mouet 96
Honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia 129. 130
Honestum verũ in sapientibus solis 130
Honestas omni pondere grauior est habenda 171
Honesti vis 146
Honesta natura, temporibus fiunt non honesta 168
Honestatis partes quatuor, prudentia, iustitia, animi magnitudo, continẽtia 169
Honoris certamen etiam inter optimos, amicitiam labefactat 240
Horatius Cocles 274
Hortensius, Ciceronis liber 83
Hortensij ædilitas 109
Hortensij potentia 157
Hortus altera succidia 209
Hospitalitas à Theophrasto laudatur 112
Hostis olim peregrinus 24
Humanæ res fragiles

& caduceæ 268
I
Ianus medius 125
Iasõn Pheræus callidus 56
Imperij cupiditas in maximis animis & ingenijs 19
Imperia non semper expetenda 38
Imperiũ non est scelere quærendum 167
Imperator quis sit 278
Impij aduersus deos qui sunt 137
Improbi serui sunt 284
Incessus quæ ratio 65
Iniuria fit duobus modis 26
Iniustitiæ duo genera 17.18
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius 248
Insitionibus nihil inuenit agricultura solertius 207
Inuita Minerua nihil decet 57
Locãdi genus duplex 54
Locandi genus quale esse debeat ibid.
Irasci grauiter inimicis non oportet 46
Ira omnibus in rebus repudianda est 47
Ira malè laudatur à Peripateticis ibid.
Iratorum, aut alioquĩ commotorum forma ipsa corporis tota mutatur 53
Ira nihil rectè fieri patitur 9
Isocrates 8
Isocrates Gorgiæ Leontini discipulus 188
Isocrates vixit annos vno minus centum ib.
Isocrates quarto, et nonagesimo anno Panathenaicon scripsit ib.
Italicum bellum 118
Iudiciorum ratio duplex 103
Iudiciũ fallax in cupiditate regnandi 140
Iudicijs addebatur ex

fide bona 152
Jura belli 23
Iuris ciuilis cognitio laudabilis 113
Ius ciuile neglectum ib.
Ius gentium, & ius ciuile quomodo differant 156
Juris fons, natura ibid.
Jus ciuile ductum à natura ibi.
Iusiurandum ad adstringendam fidem vinculum arctissimũ 175
Justitiæ fundamentum fides 17
Iustitiam tollit ambitio 16
Iustitia seruanda etiam aduersus infimos 26
Iustitiæ fundamentum quod 17
Iustitia nullum tempus vacare debet 35
Iustitia sine prudentia satis habet auctoritatis 97
Iustitia ex vna boni viri nominatur 99
Iustitiæ opinio etiã solitario homini necessaria ibi.
Justitiæ particula aliqua etiam in piratis cæterisq; latronibus ibid.
Iustitiæ fœnerandæ causa, reges olim constituti 100
Justitia fundamentum est famæ 116
Iustitia omnium domina & regina virtutum 137
Justitiam qui tollant, 138.

L

Lacedæmonij victoriæ cupidissimi 36
Lacedæmonij, quòd iniustè imperarent, ab omnibus ferè diserti 93
Lacedemonij amplissimũ magistratum senes appellabant 190
Lacedemoniorum resp. quando & cur perierit

rit 119
Lacedæmoniorum legati Athenis 212
Lacedæmone honestium domicilium senectutis ibid.
Laciadæ Curiales 113
Lacteus orbis 297
Laertes agrum stercorat 207
Lælius semper eodem vultu 47
Lælius plenus hilaritatis 56
Lelius, cognomento sapiens 100.131.183. 215.
C Lælius Q. Muti, Scævolæ auguris socer 213
Lælij C. & P. Scipionis familiaritas, memorabilis 224 & 230
Lælio adolescente, L. Paullus, M. Cato, C. Gallus, P. Nasica, Tiber. Gracchus iam senes 267
Lælij æquales Scipio, L. Furius, P. Rupilius, Sp. Mummius 267
Lælio sene, C. Fannius, Q. Mutius, Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virginius adolescentes ibid.
Largitionem immodicam rapinæ sequuntur 107
Largitio fundum non habet 107
Largorum duo genera 108
Largitio 110
Latronum leges quædã sunt 110
Laude se dignum quisque putat 48
Legiones Rom. sub iugum à Samnitibus missæ 174
Lentulus ædilis Cicerone consule 109
Leuctrica calamitas 93
Legis 12. tab. verba 25
Lex agrar. Philip. 117
Lex de repetundis 118
Lex Crassi & Scævolæ de peregrinis 145

Lex Petronia & Papia de peregrinis 145
Lex Lætoria 152
Legis 11. *tab. locus* 152
Legis Cinciæ suasor maximus 186
Lex voconia à M. Catone laudata 188
Leges quædam etiam inter latrones 99
Leges cur constitutæ 100.
Leges ciuium incolumitatem spectant 134
Lex naturæ communem vtilitatem spectat 136.148.
Legumlatores boni plus prosunt ciuitatibus, quàm boni imperatores 41,42
Liberalitas, vide Benignitas 29
Liberalitatis duo genera 29
Liberalitatis ratio duplex 106
Liberales qui 108
Liberalitas secundum naturam 135
Liberalitatem qui tollant 136
Libertatis causſa, omnis à magnis viris susciepienda contentio 38
Libertatis propriũ quid 38
Libertas quid sit 283. 284.
Liber nemo nisi sapiens 283
Libidinosa & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti 195
Libidinosorum animi 303
Licinij Crassi C. lex de sacerdotijs 265
Lites valdè vitãdæ 112
Liuius poeta, ætate Catonis Censorij 205
Loci & temporis vis quanta sit 73
Luculli ædilitas 109
Luculli magnificẽtia in villis extruendis 71
Ludo & ioco quatenus vten-

vtendum 53
Lutatius Pinthias 159
Lycurgus 41
Lyſander dux Lacedæmoniorum ib. & 56.
Lyſander Ephorus à Lacedæmonijs expulſus 120
Lyſander Lacedæmonius 210 & 212
Lyſis Pythagoræus Epaminondam erudijt 77

M

Macedonum gaza potitus L. Paullus 118
Mælius Q. Trib pleb. 174
Magiſter conuiuij 203
Magiſteria ib.
Magnanimitas 76
Magna matris Idææ ſacra 202
Malitia diſtat à prudentia 136
Mamercus, quòd auaritiæ cauſſa ædilitatẽ prætermiſiſſet à conſulatu repulſus 109
Mancinus Numãtinis deditus 174
Mãlius L. Dictator accuſatus à Pomponio trib. pleb. 176
Mãlius T. deterret tribunum pl. ab accuſatione patris ibid.
Manilius M. pauper fuit 291
Marcellus M. 217
Marius C. 41
Marius C. ſeptimum annum poſt prætura iacuit 160
Marius C. à fide iuſtitiaq; diſceſſit 161
Marius C. qualis in ſecundis & aduerſis 275
Marius M. Gratidianus 154
Marius Gratid. prætor edicit populo, quid ſeruet 160
Marte noſtro 139
Maſſaniſſa nonagintà annos natus quid fecerit 197

Massanissa familiæ Scipionum amicissimus 293
Massanissa P. Cornelium Scipionem regio apparatu accepit ibid.
Massilia in triumpho portata 94
Materiatæ ædes 148
Maximus Q. senex adolescente M. Catone 186
Maximi grauitas comitate condita ibid.
Maximus Q. Tarentũ recepit ibid.
Maximus Q. mortuum filium pro funere laudauit 187
Maximus Q. augur ib.
Maximus Q. fortitudo in ferenda filij morte 187
Maximus Q. iuris augurij admodum intelligens ibid.
Maximus Q. vt homo Romanus, valdè litteratus 187
Maximus Q. Africani frater 290
Medea, tragœdia 59
Melius, æquius 152
Memoriæ legendus sepulcris perdi putabatur 191
Memoria senectute minuitur ibid.
Menalippa, tragœd. 59
Mendacium omne contrahendis in rebus tollendum 152
Mente nihil diuinius 104.
Mens cuiusque, is est quisque 302
Mercari quod statim vendas, sordidum 76
Mercaturaque probanda, quæ minus ibid.
Mercede ad amandum adduci, sordidissimũ 28
Mercenarij omnes sordidi 75
Metellus Q. imperator à legato suo C. Mario accusatus 160
Metellus L. quadriẽnio post

post alterum cõsulatum pontifex maximus factus est 195
Metrodori de beata vita sententia 178
Metius Sodij comes 92
malus custos diuturnitatis ibid.
Metius omnis, seruitus est 280
Micare in tenebris 159
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare iure cõtra hostem non potest 24
Milo gladiatores emit 110
Milonis Crotoniatæ abiecta vox 194
Milo humeris bouem sustinuit 196
Minerua Phidiæ 271
Minos 51
Minutij Basilij falsum testamentum 157
Modestia 49
Modestia quid 72
Mores corrumpuntur diuitijs 116
Morositas senum aliquid excusationis habet 212
Mors seruituti & turpitudini anteponẽda 43
Mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est 213
Mors longè abesse à senectute non potest ib.
Mors omni ætati communis ibid.
Mortis adolescentum et senum discrimen 215
Mortẽ vt negligamus, ab adolescentia meditatum esse debet 216
Morti nihil tam simile, quàm somnus 219
Mortuis religiosa iura tribuuntur 228
Mors quibus terribilis 276
Mos rogandi iudicis 144
Mucij Q. ædilitas 109
Mucij Q. Mãcini sermo

qualis 75
Mucius Q. P. F. iurisconſ. 59
Mucius P. 103
Mucius Q. Porſenæ interfector 274
Mummius L. 119
Mummÿ laus ibi.
Munus perinde eſt, vt accipitur 180
Mutatio facienda conſilÿ, vbi nos erraſſe cognoſcimus 62

N

Nœuÿ verſus & ludus 191
Nœuÿ bellum Punicum 205
Naturam quisq; ſuam potius, quàm alienam inſequi debet 57
Natura omnibus ſequẽda 57
Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent 64. 65.
Natura non patitur, vt alteri detrahamus noſtri cõmodi cauſſa 134
Natura eſt ius gentium ibid.
Natura eſt lex diuina & humana 135
Naturæ lege vna & eadem omnes continemur 136
Natura deſiderat recta & conuenientia 140
Naturæ principia 148
Naturæ lex ibid.
Natura fons iuris 155
Natura mutari non poteſt 239
Natura ſimilium ſui appetens eſt 246
Nearchus Tarent. 200
Negligendus nemo, in quo ſit aliqua ſignificatio virtutis 28
Neoptolemus 256
Neptunus tres opiniones Theſeo dedit 21 & 168
Neſtor apud Homerum de virtutibus ſuis ſæpiſſimè prædicat 295

Neocles tyrannus occisus 121
Nili accolæ 193
Non putaram, videndũ sapienti, ne quando dicere cogatur 43
Norbanus C. à P. Sulpicio accusatus 104
Numa Pompilius 273
Numantia deleta 23 & 41
Numicius T. tri. pl. 174

O

Obiurgationum qui modus 69
Ocium languorem affert 125
Octauius Cn. primus è sua familia cõsul, 70
Octauij M frumentaria largitio 117
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 253
Oeconomicus Xenophõtis liber à Cicerone adolescente versus 124. & 209
Officina nihil habet ingenuum 75.76
de officijs libri nõ multum á Peripateticorum dogmate differunt 7
Officij amplitudo, & laus 9
Officiorum præcepta adolescentiæ aptissima ibid.
Officij præceptio quorum philosophorum propria 9
de Officijs libri á Stoicorum fontibus deriuati 10
de Officio quæstio duplex 10
Officij diuisio ibid
Officium quid 10 & 52
Officij deferendi causse 19
Officij commutatio 20
Officia aliys alia magis debentur 34
Officiorum boni ratiocinatores esse debemus ibid.

Officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur 34
Officia pro ætatum ratione variantur 62
Officiũ adolescentis 63
Officia senum ibid.
Officiũ magistratus 63
Officium priuati 64
Officiũ peregrini ibid
Officiorum comparatio 76
Officij persequendi rationes quinque 84
Officiorum tractatio in philosophia vberrima 127
Officij deliberatio triplex 128
Officij media 131
Officia à quatuor fontibus honestatis ducta 168
Officia exprobrantium hominum odiosum genus 255
Onera maxima, senectus & paupertas 188
Opes cum infamia non vtiles 164
Opifices omnes sordidi 75
Opinionem hominum de se negligere arrogantis est 51
Opiparè paratum conuiuium 150
Orationis vis 271
Orationis duplex ratio 103
Orationis vis duplex 67
Oratoris propriũ quid 8
Oratoris munus non ingenij solum est, sed literum etiam & virium 194
Orbium cœlestium ordo 296
Orbium cælestium concentus 298. *ab hominibus non percipitur* 299
Ordo quid 72
Origines, Catonis liber 27.

ἰρμαὶ 89

P

Pacuuij M. fabula 235
Panætius reprehenſus 11
Panætius 83. & 105
Panætius Africani præceptor 48
Panætius Africanum laudat ob abſtinentiam 118
Panætius duas res in ſuis libris prætermiſit 114
Panætius vtilitatum comparationem omiſit ibidem
Panætius de officijs accuratiſſimè ſcripſit 128
Panætius locum de officijs prætermiſit ib.
Panætium Cicero ſecutus in libris de officijs 128 & 129
Panætij opinio de honeſto 129
Panætius deſenditur à Ciceronę 139
Papirius C. conſul legem tulit de trib. pl. reficiendis 265
Papius 154
Papus Aemilius C. Luſcinio familiaris fuit 241
παράδοξα 271
παράδοξα maximè Socratica ibid.
Parſimonia magnum vectigal 290
Paſcere bene, prima vtilitas in re familiari 124
Patris vita cum violatur, quàm multa peccentur 279
Patriæ caritas quanta 33 & 166
Pro patria mors oppetenda, ſi ita res ferat 32
Patria parentibus anteponenda 166
Patroni ciuitatũ & nationum qui eſſent 24
πάθη 89
Paullus L. ſocer filij M. Catonis 290

Paupertas contra naturam 134
Paupertas maximum onus putatur 188
Pausanias dux Lacedæmoniorum 41
Pax iniussu populi, senatusq; facta irrita 174
Peccare minquam vtile 153
Peccandum non est amici caussa 241
Peccata esse æqualia 277
Peccata non verũ euentu, sed vitijs hominũ metienda sunt. ibid
Peccare est tanquam lineas transilire 277
Peccatorũ conscientia, dura seruitus. 287
Pecuniæ cupiditas vnde 18
Pecuniam contemnere magnificum est 38
Pecunia corrupti, fideles esse non possunt 106
Pecunia non quærenda solùm, sed etiam collocanda 101
Pecuniæ cupiditas in plerisq; summa amicitiæ pestis 239
Pecuniæ & gratiæ cõparatio 116
Pelopis regnũ iniquum 163
Perduellis 24
Peregrinos vsu vrbis prohibere, inhumanum 145
Periclis seueritas 56
Periclis dictum in Sophoclem 73
Pericles 83
Pericles princeps Græciæ 110
Periculosarum actionũ multiplex ratio 44
Periculis sine caussa offerre se, stultum est ibid.
Peripatetici, quòd iracundiã laudent, notati 47
Peripateticis placet, bone-

honestum summum bonum esse 129
Pernicies vitæ summa, intelligentiæ simulatio in malitia 157
Personis veluti duabus natura vnumquẽq; nostrũm induit 55
Periurium quid sit 174
Phaetõ Solis filius ictu fulminis deflagrauit 167
Phalaridis mors 92
Phalaris crudelis tyrannus 138
Philippi, Macedonum regis, humanitas 74
Philippus L. 110
Philippi ad Alexandrum epistola 106
Philippus tribunus pl. moderatus 117
Philippi L. iniusta sententia 164
Philosophi in quo peccent 19
Philosophorũ vita minùs exposita fortunæ telis, quàm eorum qui rempub. tractant 40
Philosophiæ, quando et quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero. 81
Philosophiæ nomen quibusdam inuisum 81
Philosophi qui 83
Philosophia quid ibid.
Philosophiæ defensio 83
Philosophia tota frugifera & fructuosa 127
Philosophiæ pars de officijs vberrima ib.
Philosophiæ liberalitatem, iusticia continentiam docet 135
Philisophia vitã tranquillam præstat 182
Philosophorum principes 192
Pictura etiam non perfecta delectat imperitos, et laudatur 113
Pietas in patriam, in cœlum via est 296
Piratu fides non seruã-

da 173
Pirata non est ex perduellium numero, sed communis hostis omnium ib.
Pisonis L. lex de repetundis 118
Plato 8
Platonis locus 14
Platonis præclara sententia 17
Platonis dictum in philosophos 19
Platonis præcepta duo recip. præfuturis necessaria 45
Plato quibus similes esse ambitiosos dixerit 46
Plato Dionẽ erudijt 78
Plato vno & octogesimo anno scribens mortuus est 187
Platonis tranquilla senectus ibid.
Plato Tarentum venit 200
Platonis doctrina, discere, esse reminisci 219
Plautus 54
Plauti comœdiæ, Truculentus, & Pseudolus 205
Pocula minuta, & rorantia 203
Poemata vel minus præclara delectant imperitos, & laudãtur 131
Pœni fœdifragi 25
Poeta iners extremum actum negligit 184
Polycleti signum 185
Pompeius Sex. geometriæ studiosus 16
Pompeÿ dictum honorificum in Ciceronem 42
Pompeij Magni theatrum 110
Pompeius Magnus reprehensus 164
Põpeius Q. cùm deprecaretur, Numantinis deditus non est 174
Pomponius trib. pl. dicm dixit. L. Manlio Dictatori 176

Pontij Samnitis dictum de auaritia 118
Pontij T. Centurionis vires 196
Pontius C. Samnis 200
Popilius 24
Posidonius 80
Posidonius Panætij discipulus 128
Posidonius de officijs scripsit ib.
Postumius hosti deditus, auctor ipse deditionis 174
Præclara omnia rara 258
Prandia decumæ nomine 109
Principatum appetere, hominis proprium 13
Priuata nulla natura, sed occupatione, victoria, lege, pactione, conditione, sorte 16
Priuata vita otiosior, publica fructuosior 39
Priuatam vitam multi coluêre, vt tranquillè viuerent ibi.
Priuata vita quibus concedenda, quibus minus ibid.
Probabile quid sit, nisi facta causarum cõtentione, non constat 84
Prodigi qui 108
Promissis quando standum non sit 21. & 168
Promissa non seruanda 166
Propylea 111
Prudẽtia in quo sita 14
Prudentia quid 72. 76
Prudentiæ & sapientiæ discrimen ib.
Prudentia sine iustitia nocet 97
Prudentia vera & maximè vtilis quæ 96
Prudentia in quo sita 156
Prudentia senectutis est 190
Ptolomæus rex, Arati Sicyony hospes 111

Aegypti rex aliter post Alexandriam conditam ibid.
Pulchritudinis duo genera 66
Pyrrho 10
Pyrrhi præclara sententia 25
Pyrrhus Aeacides ibid.
Pyrrho sè Macedones dediderunt 93
Pyrrhus bellum intulit Romanis 163
Pyrrhi & Hannibalis dissimiles mores 273
Pythagoras 32
Pythagoræ seucritas 56
Pythagoreorum mos in exercenda memoria 199
Pythagoras vetat, iniussu Imperatoris, id est dei, de præsidio & statione vitæ decedere 216
Pythagoræ de animorũ diuinitate opinio 218
Pythias Pythagoricus 144.
Pythius argentarius 150. 151.

Q

Quæstio de honesto & utili 144
Quæstiones de officio 165. 166
Quæstius ex repub. sceleratus & nefarius 141
Quæstius turpes 289

R

Ratione vtentium duo genera 86
Rectum ita iustum, si voluntarium 20
Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata è vitijs 278
Referenda gratia nullũ officium magis necessarium est 28
Reges cur instituti 100
Reges omnes Romani pares inter se, præter Superbum 273. 274
Regnandi cupiditates vndè existant 141
Regni fides nulla 20

Regno iniqui atque infideles multi 163
Regulus captus à Pœnis 26
Regulus M. non ærumnosus 275
Rei familiaris augendæ qui modus 49
Res familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo 124
Res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur 189
Repetundarum lex 118
Rempub. capessentibus adhibenda est despicientia rerũ humanarum 40
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 45
Reip. rectores legum similes esse debent 46
Respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, à senibus sustentatæ 191
Rhetorum campus 35
Rogatio ex S.C. de Mãcino Numãtinis dedendo 174
Romani quibus populus victis ciuitatem dederunt 22
Romani viri illustres bellica laude 35
Romanorum mos verecundus 66
Romani populi Cannẽsi clade animi magnitudo 146.177
Romanorum legionum fortitudo animi 217
Romanorum veterum continentia 274
Romulus iniustus 143
Romulus quibus gradibus in cælum ascenderit 273
Roscium Amerinum adolescens defendit Cicero 99
Ruinosæ ædes 148
Rupilius, fabularum actor 59
Rutilius P. 103

Rutilius Rufus Panætij auditor 129

S

Sacra familiarum 33
Saguntini 279
Salinator C. 184
Salinator Tarentum amisit 186
Sanguinis cõiunctio vinculum caritatis 32
Sapientiæ amor ex cognitione honesti 14
Sapientia in quo sita ib.
Sapientia quid à prudentia differat 77
Sapientia princeps virtutum ibid.
Sapientia quid 83
Sapientiæ laus ib.
Sapientes septem, non tamen omninò sapientes 132.226
Sapientis est habere rationẽ rei familiaris 134
Sapiens qui sibi nõ prodest, nequicquam sapit 151
Sapientis cùm histrione comparatio 214
Sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 221
Sapientiã nõnulli quomodo interpretentur 241
Sapientum quorundam de amicitia opinio 243
Sapiẽtis animus quibus rebus munitus 280
Satrius M. 156
Scæuola, Publij filius vir bonus 152
Scæuola pontifex maximus 156
Scæuolæ pontificis laus 224
Scaurus M. 41.59
Scauri filius damnatus 70
Scauri ædilitas 109
Scenicorum mos verecundus 65
Scientiæ cupiditate omnes trahimur 14
Scipio Numantiam excedit 41

Scipio ambitiosus & tristis 59
Scipionis sermo qualis 57
Scipio Africanus, Pauli filius, eloquentia cumulauit bellicam gloriam 59
Scipionis Africani filius, qui minorē Africanum adoptauit 62
Scipionis Africani dictum 225.226
Scipiones duo 131
Scipio P. pontifex maximus 205
Scipiones duo iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt 217
Scipionis virtutes 227
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de rep. disserunt 228
Scipionis P. supremus dies fuit clarissimus ib.
Scipio P. Rupilium cōsulem effecit, fratrem eius Luciū effi-
cere non potuit 256
Scipio ab amicitia Q. Pompeÿ se remouit 257
Scipionis oratio contra C. Papyrium 265
Scipiones duo propugnacula belli Punici 274
Scipio tribunus militū in Africa 294
Secundum naturā 140
Securitas caput est ad beatè viuendum 244
Seditionum origo quæ 45
Seÿ M. benignitas 109
Senator non est, qui iureiurando hostium tenetur 170
Senatus Romanus iniustus 164
Senatus non censet captiuos redimendos 177
Senex nemo tam est, qui se annum nō putet posse viuere 192
Senis sermo quietus & remissus, decorus est 199

Senibus conteditur, vt de se dicant 195
Senem maturè fieri, si velis diu esse senex, prouerbium 196
Senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis 198.199
Senũ morositas aliquid excusationis habet 212
Senili auaritia nihil absurdius ibid.
Senũ improuidorum & credulorum stultissima in fabulis persona 267
Senes in adolescentium charitate acquiescũt 268
Senectus optatur, eadẽq; accusatur 183
Senectutis arma sunt exercitationes virtutum 185
Senectus placida post ætatem purè & eleganter actam 187
Senectus accusatur non propter ætatem, sed propter mores 184. 188
Senectus quatuor de caussis misera videtur 188
Senectus maximũ onus putatur ibid.
Senectutis vitia diligentia compescẽda sunt 198
Senectutis vituperatio 199
Senectus natura loquacior 207
Senectutis honestum domicilium Lacedæmone 212
Senectutis modica seueritas probatur 213
Senectutis fructus est, ante partorum bonorum memoria & copia 215
Senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ 222
Sepulcra cõmunia propinquis inter se 32

Sergius Grata 154
Sermo qualis eſſe debeat 68
Sermonis comitas multum ad gratiam colligendam valet 104
Sermonum ſuauitas, amicitiæ condimentũ 153
Seruilius Ahala Sp. Mælium interemit 208
Seruorum infima conditio 206
Seruis quomodo vtendũ ibid.
Seruituti & turpitudini anteponenda mors 43
Seueritate ſublata adminiſtrari ciuitas nõ poteſt 147
Seueritas modica in ſenectute probatur 213
Sicyon per annos quinquaginta à tyrannis poſſeſſa 120
Sidera 296.297
Silani ædilitas 109
Similitudo ad amicitiã allicit 246
Simulatũ nihil diuturnum 101
Simulatio perfidi, improbi, malitioſi hominis eſt 151
Simulatum nihil in amicitia 263
Societatis humanæ vinculum, ratio & oratio 30
Societatis humanæ gradus 30
Societas præſtãtiſſima, bonorum virorum familiaritas 32
Societas inter omnes: maior autẽ, vt quiſq; proximè accidit 232
Socrates ſemper eodem vultu 47
Socrates εἴρων 56
Socratici in ſermone maximè excellũnt 68
Socrates quam ad gloriam viam traderet 101
Socratis opinio de honeſto 129.130

Socrates senex fidibus didicit 193
Socrates sapientissimus Apollonis oraculo iudicatus 218.226
Socratis disputandi modus 278
Sodalitates Catone quæ sore constitutæ 102
Solitarium nihil natura amat 262
Solitudo languorem affert 125
Solonis & Themystoclis comparatio 41
Solon fucorem simulauit 56
Solon se, quotidiè aliquid addiscẽtem, senem fieri dicit 193
Solonis præclarum dictum 205
Solonis sapientis elogium 216
Solon senectute fretus, audacter Pysistrato tyrãno obsistebat ib.
Sophocles à Pericle reprehensus 73
Sophocles à filijs in iudicium vocatus 191
Sophoclis dictum egregium de rebus venereis 204
Sparta propter auaritiam peritura 119
Sponsio, ni bonus vir esset Pinthias 159
Statij poetæ versus 192
Statuæ veterum ornatu ferè militari 35
Stoicorum opinio de cõmodis communicandis 17
Stoici, vndè verba sint ducta, studiosè exquirunt ibid.
Stoicorũ inuerecundia 65
Stoici bõestum solum bonum esse dicunt 129 & 140
Stoici splendidius de officio, quàm Academici aut Peripatetici, disseruerũt 133
Stoicorum oratio 271
Stulto nemini bene esse potest

poteſt 277
Stultos omnes inſanire 280
Sulpicius C. aſtrologiæ ſtudioſus 16
Sulpicius P.C. Norbanum accuſauit 104
Sulpicius Seruius ſciẽtia iuris ciuilis omnes ſuperiores vicit 115
Sulpicius P. trib. pleb. à quo Pompeio capitali odio diſſidet 224
Summum ius, ſumma iniuria 22
Superbia in proſperis rebus fugienda 47
Superiorem parem eſſe inferiori, maximum eſt in amicitia 254
Syllæ largitiones non liberales, ſed iniuſtæ 27
Sylla qualis 56
Sylla cauſſa honeſta 93
Syllæ dictum inhumanum ibid.
Syllæ in victoria crudelitas 94
Sylla L. ciuium bona vendidit. 122
Synephebi, comœd. Statij 192

T

Tabulæ nouæ iniuſtæ 122
Tantali regnum iniquũ 163
Tarquinius exul. 247
Tarteſſiorum regis ætas 214
Temperantia 49
Terentij locus 20.22 67.263
Terentius Lælij familiaris 263
Terra habitatur variis in locis 299
Terra Oceano circumfuſa 300
Themiſtocles 41.56. 116.146.185.191.243
Theophraſtus 8.108 112
Theſei optata tria 21 168
Timo Athenienſis congreſſum hominum fu-

giebat 261
Timotheus Cononis filius 60
Trib. pleb. hostibus deditī 174
Tributorum ratio & finis 117.118
Trœzene 146
Tutidanus 186
Turpio Ambiuius 204
Turpe mutatur tempore 133
Turpitudo maximè cõtra naturam 64.140
Turpe nũquã vtile 147
Tyrannorum ferè violenta mors 92.93.120

V

Valerius Coruus ad centesimum annum vixit 210
Valetudinis tuendæ ratio 123
Vectigalia vrbana rusticis anteponenda 124
Venandi studium honestum 54
Venditor, lege 12. tab. præstabat tantum vitia, quæ linguæ nũcupata essent 153
Ver adolescentiæ comparatur 215
Verecundia 47.51.66.
Verecundia sublata, nihil rectum, aut honestum est 75
Verecundia maximum amicitiæ adiumentum 260
Veri inuestigatio hominis propria. 13
Veritas molesta est 263
Versus in Vlyssem 169
Vestitus quæ ratio 66
Veterrima quæque debent esse suauissima 253
Veturius hosti deditus 174
Viam erranti nõ monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum. 149
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle 208

Vires

Vires celeritati anteponendæ 135
Virgula diuina 79
Viriatus Lusitanus, à C. Lælio fractus & comminutus 100
Virtutes vt quæq; leniores, ita amabiliores 28
Virtutum quarundam simulachra in belluis 30
Virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur 89
Virtutem vnam qui habet, an omnes habeat 97
Virtutem quo modo nonnulli interpretẽtur 232
Virtute nihil amabilius 236
Virtus tenera & tractabilis est 245
Virtus amàs sui est 266
Virtutis opinio amicitiæ cõciliatrix 141.267
Virtus seipsa contenta est ad beatè viuendum 275
Virtutes inter se pares 278
Virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia ib.
Virtus pluris æstimanda, quàm vlla possessio, aut vlla vis auri & argenti 290
Virtute qui præditi sũt, soli sunt diuites 291
Virtus amitti non potest ibid.
Viscelinus 240
Vitæ finis optimus 216
Vitam multi, & ij docti, deploranunt 216 217
Vita deserta ab amicis, iucunda esse non potest 246
Vitia animi grauiora, quàm corporis ac fortunæ 133
Vitis natura caduca 206
Vlciscẽdi modus 23.89

Vlysses 58
Vlisses militiam simulatione insaniæ subterfugere voluit 169
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant 55
Voluptates blandissimæ dominæ 98
Voluptas omnis honesti contraria 180
Voluptate nulla pestis capitalior 199.200
Voluptates agricolarũ 205
Voluptas plurimorum patrocinijs defenditur 274
Vox clara & suauis esse debet 67
Vt inter bonos bene agier 152
Vtile ab honesto separari non debet 85
Vtilitatum comparatio 124
Vtilitas communis secundum naturã 136 140
Vulgus non ex toto intelligit, quod absit à perfecto 131

X

Xanthippus Lacedemonius Pœnorum dux 170
Xenocrates seuerus philosophus 57
Xenophontis locus 60
Xenophontis Socratici liber de re familiari 124
Xenophõtis libri admodum vtiles 209

Z

Zenonis opinio de honesto 140

FINIS.